

Національна академія наук України
Інститут історії України
Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського

Українське геральдичне товариство
Громадський проєкт “ЛІКБЕЗ. Історичний фронт”

СИМВОЛИ УКРАЇНОФОБІЇ

МАТЕРІАЛИ ДО ДОВІДНИКА

ТОВ “Юрка Любченка”
Київ 2025

УДК 327.88:[92:164.223.4.02](477)(091)
С37

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, протокол № 3 від 11 квітня 2024 року

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Інституту історії України НАН України, протокол № 6 від 27 червня 2024 року

Керівник проєкту
Геннадій БОРЯК

Автори статей:
Кирило ГАЛУШКО, Андрій ГРЕЧИЛО, Микола ЧМИР

Науковий редактор
Андрій ГРЕЧИЛО

Символи українофобії: матеріали до довідника / Авт. статей: К. Галушко, С37 А. Гречило, М. Чмир. Наук. ред. А. Гречило. Керівн. проєкту Г. Боряк. Національна академія наук України, Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Українське геральдичне товариство; Громадський проєкт “ЛІКБЕЗ. Історичний фронт”. Київ: ТОВ “Юрка Любченка”, 2025. 264 с.; іл.

ISBN 978-617-8295-69-1

Метою цього видання є опрацювання матеріалів для довідника символів українофобії. До таких передусім належать знаки агресивних і відверто ворожих до нашої державності сил, вживання та популяризація яких заборонені чинним українським законодавством. Крім того, до них слід віднести й символи різних сепаратистських організацій та угруповань, а також знаки зарубіжних політичних партій і структур, які висловлюють антиукраїнські заяви, висувають територіальні претензії та зазіхають на державний суверенітет і цілісність України. Розглядаються й окремі українські символи, які безпідставно стали об'єктами спекуляцій і нападок з боку різноманітних українофобів; роз'яснюється, в чому саме полягають спроби їхнього активного шельмування та дискредитації.

За сприяння Фонду Катедр Українознавства (США)

ISBN 978-617-8295-69-1

© Інститут історії України НАН України, 2025
© Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2025
© Українське геральдичне товариство, 2025
© Громадський проєкт “ЛІКБЕЗ. Історичний фронт”, 2025
© Галушко Кирило, Гречило Андрій, Чмир Микола, статті, 2025

Зміст

Умовні скорочення та аббревіатури	5
<i>Гречило А.</i> Українофобія початку ХХІ ст. та її символи (замість передмови)	9
Символіка комуністичного тоталітарного режиму	
<i>Чмир М.</i> Серп (плуг), молот і зірка	19
<i>Гречило А.</i> Державно-територіальні символи Радянської України	31
Символи нацизму	
<i>Гречило А.</i> Символи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму	44
Символіка російської імперської політики та вторгнення в Україну	
<i>Чмир М.</i> Георгіївська (гвардійська) стрічка	56
<i>Чмир М.</i> Прапор т. зв. “Новоросії”	70
<i>Гречило А.</i> Герб і прапор т. зв. “ДНР”	75
<i>Чмир М.</i> Герб і прапор т. зв. “ЛНР”	81
<i>Гречило А.</i> Символіка російського воєнного вторгнення в Україну 2022 р.	88
<i>Чмир М.</i> Символи окупації українських земель у 2022 р.	96
Символи українофобських сил та сепаратизму	
<i>Гречило А.</i> Символи українофобських політичних сил у країнах Євросоюзу, що межують з Україною	103
<i>Гречило А.</i> Символи “політичного русинства”	111
<i>Галушко К., Гречило А.</i> Турул	120
Символіка картографічної агресії	
<i>Галушко К.</i> Картографічна агресія	125
Символи як засоби політичних провокацій	
<i>Гречило А.</i> Червоно-чорні прапори: історія, традиції, спекуляції	166
<i>Гречило А.</i> Символи дивізії “Галичина” та маніпуляції навколо них	179

Додатки

<i>Додаток 1. Закон України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” (2015)</i>	<i>197</i>
<i>Додаток 2. Закон України “Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну” (2022)</i>	<i>214</i>
<i>Додаток 3. Закон України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії” (2023)</i>	<i>220</i>
<i>Додаток 4. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 травня 2015 р. № 354 “Про порядок прийняття рішень щодо невідповідності діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, її обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної партії, іншого об’єднання громадян вимогам Законів України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії»”</i>	<i>243</i>
<i>Іменний покажчик (склав А. Гречило)</i>	<i>250</i>
<i>Географічний покажчик (склав А. Гречило)</i>	<i>252</i>
<i>Summary</i>	<i>261</i>

Умовні скорочення та аббревіатури

1 УД УНА – Перша українська дивізія Української національної армії

АКСРР – Автономна Кримська Соціалістична Радянська Республіка, див. КАРСР

АМСРР – Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка, див. МАРСР

АРСР – Автономна Радянська Соціалістична Республіка

БРСР – Білоруська Радянська Соціалістична Республіка

БТР – бронетранспортер

ВВР (ВВР УРСР, ВВР України) – Відомості Верховної Ради

ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків), див. КПРС

ВМРО – Внутрішня македонська революційна організація

ВМФ – Військово-морський флот

ВУЦВК (ЦВК УСРР) – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет

ГУАМ – Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан і Молдова)

ДКРР – Донецько-Криворізька Радянська Республіка

ДНР – т. зв. “Донецька народна республіка”

ЕЗ – етнічні землі

ЕТ – етнічні території

ЄС – Європейський Союз

ЗСУ – Збройні Сили України

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка

ІЗ – історичні землі

ІПСО – інформаційно-психологічна операція

ІТ – історичні території

КА – картографічна агресія

КАРСР (КрССР, КАРСР) – Кримська Автономна Радянська Соціалістична Республіка

КДБ – Комітет державної безпеки

КМ – Кабінет міністрів

КНТ – Національна конфедерація праці (ісп. Confederación Nacional del Trabajo, CNT)

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України, див. КПУ

КПРС (РСДРП(б), РКП(б), ВКП(б)) – Комуністична партія Радянського Союзу

КПУ (КП(б)У) – Комуністична партія України

КрССР – Кримська Соціалістична Радянська Республіка (рос. Крымская Советская Социалистическая Республика), див. КАРСР

ЛНР – т. зв. “Луганська народна республіка”

мал. – малюнок

МАРСР (АМСРР, РАССМ, РАССМ) – Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НАН – Національна академія наук

НАТО – Організація Північноатлантичного договору (англ. North Atlantic Treaty Organization)

НКВМФ СССР – Народний комісар Військово-морського флоту СРСР (рос. Народный комиссар Военно-морского флота СССР)

НОД – Народне ополчення Донбасу

НСДАП – Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини (нім. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP)

НПНС – політична партія “Народна партія Наша Словаччина”

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ООН – Організація об’єднаних націй

ОУН – Організація Українських Націоналістів

ОУН(Б) – ОУН під проводом Степана Бандери, див. ОУН

ОУН(р) – ОУН революційна, див. ОУН

ПМР – Придністровська Молдавська Республіка

р. – рік

РАССМ (молд. Република Аутономы Сочиалисты Советикы Молдовиняскы, Република Аутономэ Советикэ Сочиалистэ Молдовеняскэ) – див. МАРСР

РВРР – Революційна Військова Рада Республіки

РКП(б) – Російська комуністична партія (більшовиків), див. КПРС

РНК – Рада народних комісарів

рр. – роки

РРФСР (РСФРР, РСФСР) – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

РС ВМФ – Робітничо-селянський Військово-морський флот

РСДРП(б) – Російська соціал-демократична робітничка партія (більшовиків), див. КПРС

РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка, див. РРФСР

РСФСР – Російська Соціалістична Федеративна Східська Республіка, див. РРФСР

РСЧА – Робітничо-селянська Червона армія

РФ – Російська федерація

САУ – самохідна артилерійська установка

СРСР (рос. СССР) – Союз Радянських Соціалістичних Республік

СС – Захисні загони НСДАП (нім. Schutzstaffel der NSDAP)

СССР – див. СРСР (рос. Союз Советских Социалистических Республик)

ст. – століття

США – Сполучені Штати Америки

УЄФА – Союз європейських футбольних федерацій (фр. Union Européenne de Football Association)

- УІНП – Український інститут національної пам’яті
- УНА–УНСО – Українська національна асамблея – Українська народна самооборона
- УНР – Українська Народна Республіка
- УПА – Українська Повстанська Армія
- УРСР (УССР, УСРР) – Українська Радянська Соціалістична Республіка
- УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка, див. УРСР
- УССР – Українська Соціалістична Совіцька Республіка, див. УРСР
- ФАРЕ – Футбол проти расизму в Європі (англ. Football Against Racism in Europe, FARE)
- Фідес – політична партія “Альянс молодих демократів” (угор. Fialat Demokraták Szövetsége, Fidesz)
- ФІФА – Міжнародна федерація футболних федерацій (фр. Fédération internationale de football association, FIFA)
- ФРН – Федеративна Республіка Німеччина
- ФФУ – Федерація футболу України
- ЦВК – Центральний виконавчий комітет
- ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
- ЦК КПРС – Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу
- ЧСР – Чехословацька Республіка
- ЧССР – Чехословацька Соціалістична Республіка
- ЧУГА – Червона українська галицька армія
- ADL (англ. Anti-Defamation League) – Антидефамацийна ліга
- AfD (нім. Alternative für Deutschland) – політична партія “Альтернатива для Німеччини”
- AUR (рум. Alianța pentru Unirea Românilor) – політична партія “Альянс за союз румунів”
- BMW, BMW AG (нім. Bayerische Motoren Werke Aktiengesellschaft) – Баварські автомобільні заводи, БМВ
- CNT – див. КНТ
- FAI (ісп. Federación Anarquista Ibérica) – Федерація анархістів Іберії
- FARE – див. ФАРЕ
- Fidesz – див. Фідес
- FSLN (ісп. Frente Sandinista de Liberación Nacional) – Сандиністський фронт національного визволення в Нікарагуа
- JONS (ісп. Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista) – Союзи націонал-синдикалістського наступу
- KORWiN (пол. Konfederacja Odnowy Rzeczypospolitej Wolność i Niepodległość) – політична партія “Конфедерація за віднову Республіки Польща, свободу і незалежність”

LSNS (слов. Ľudová strana Naše Slovensko) – політична партія “Народна партія Наша Словаччина”

MPLA (порт. Movimento Popular de Libertação de Angola) – Народний рух за визволення Анголи

NSDAP – див. НСДАП

ONR (пол. Obóz Narodowo-Radykalny) – Національно-радикальний табір

PRM (рум. Partidul România Mare) – політична партія “Велика Румунія”

RASSM (молд. Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească) – див. МАРСР

TVR – позначка на автомобілях “Таврійська губернія”

Українофобія початку ХХІ ст. та її символи (замість передмови)

Українофобія не є новим явищем. Вона формувалася на підставі етнічних стереотипів ще в добу середньовіччя та ранньомодерного часу, а особливого розвитку набула в період формування модерних націй. Становлення українського національного руху та прагнення власної державності стали на заваді ідеологіям і політичним планам інших народів і їхніх держав, які претендували на території України, викликали страх і ненависть до українців. Це явище всебічно проявилось з 2014 р. під час російського вторгнення в Україну та з розгортанням повномасштабної війни. Тому вивчення цієї теми, якій раніше не приділялося належної уваги, набуло особливої актуальності.

Від травня 2012 р. у Львові за ініціативою кількох співробітників Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України та філологічного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка започатковано проведення науково-практичних семінарів “Українофобія як явище та політтехнологія”. Було опрацьовано спеціальний логотип “Обережно, українофобія!” (автор – А. Гречило; мал. 1). Протягом 2012–2023 рр. відбулося 11 семінарів, проведених у різних форматах¹ (мал. 2–3). Матеріали перших п’яти семінарів видано окремим збірником² (мал. 4).

Серед різноманітних проблем, розглянутих на семінарах, окрема увага була приділена й самому терміну. Опублікована ще 2011 р. “Політична енциклопедія” давала таке визначення: “Українофобія – різновид ксенофобії і означає негативне, вороже ставлення до України, її державності, українського народу, його культури, мови, традиції тощо”³. Учасник III семінару (2013) Олександр Музичко присвятив цьому питанню свою доповідь⁴. Пізніше, в “Енциклопедії історії України” (2019), він зазначив: “Українофобія – один із різновидів етнополітичного шовінізму, система дискримінаційних, агресивних поглядів і дій, що заперечують

¹ Семінари “Українофобія як явище та політтехнологія”. Форум Українського геральдичного товариства. 18.05.2012. URL: <http://uht.org.ua/forum/viewtopic.php?f=67&t=1703>

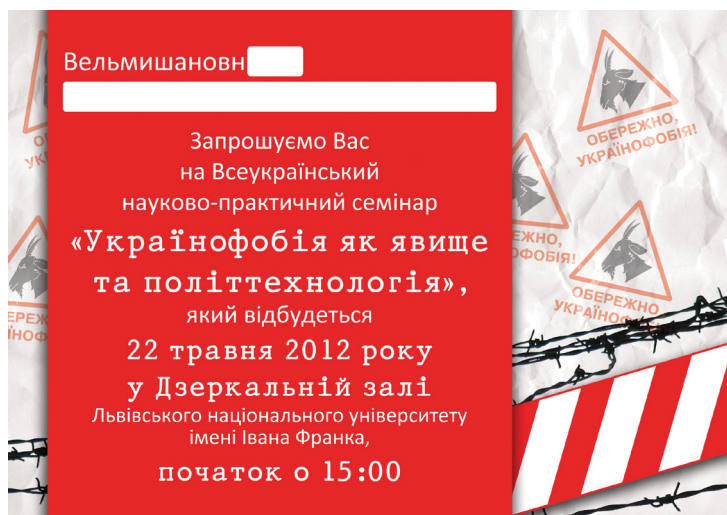
² Українофобія як явище та політтехнологія: Збірник статей / Упоряд.: Гарасим Я., Гречило А., Пилипчук С., Сова А., Халак Н. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення; Філологічний факультет ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 2014. Вип. 1. 140 с.

³ Перевезій В. Українофобія. *Політична енциклопедія* / Редкол.: Ю. Левенець (голова) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 728.

⁴ Музичко О. Українофобія: тягар історії та виклики сучасності. *Українофобія як явище та політтехнологія: Збірник статей*. Львів, 2014. Вип. 1. С. 7–10.

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

Мал. 4

суб'єктність Української держави, українського народу та нації, питомі етнокультурні ознаки та уявлення українців, державотворчий потенціал українців, нав'язують українцям не властиві для них етнокультурні риси, ігнорують українську мову та культуру, державно-національні символи”⁵. Зрештою, чинне законодавство (з 2023) також містить визначення: “Українофобія – дискримінаційні дії, публічно висловлені заклики, у тому числі в медіа, у літературних та мистецьких творах, що заперечують суб'єктність Української держави, української нації, боротьбу проти підкорення, експлуатації, асиміляції Українського народу, а також правомірність захисту політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитку української національної державності, науки, культури, зневажають питомі етнокультурні ознаки українців, ігнорують українську мову та культуру”⁶.

Окремою проблемою українофобії є питання символів. Як приклад можна навести намагання принизити й дискредитувати українські національно-державні символи за допомогою інформаційно-психологічних операцій та політичних технологій. Зокрема, тривалий час українцям нав'язувалися думки про те, що треба перемалювати герб, “перевернути” прапор, переписати гімн⁷. Мовляв, усі вони якісь “невдалі”, а українська державність – “несправжня”. Заодно активно шельмувалися символи українського національно-визвольного руху. Натомість пропагувалися різні ідеологічні та імперські атрибути, вигадувалися нові знаки сепаратизму.

Врешті-решт, ця проблема опинилася в полі зору державної влади. Серед чотирьох “декомунізаційних” законів, ухвалених 2015 р., один безпосередньо стосувався заборони використання символіки не лише комуністичного, але й націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму⁸. Українським інститутом національної пам'яті (УІНП) було випущено спеціальний збірник матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог цього закону⁹. У ньому зокрема наводилися зображення та описи символів, використання яких заборонялося законом: гербів, прапорів і гімнів СРСР, союзних та автономних республік, символів комуністичних держав, а також нацистської Німеччини¹⁰.

⁵ Музичко О. Є. Українофобія. *Енциклопедія історії України: Україна–Українці*. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2019. С. 541.

⁶ Закон України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімій” (див.: Додаток 3).

⁷ Див. хоча б: Гречило А. Конфлікт кольорів. *Локальна історія*. Львів, 2020. № 8. С. 86–89.

⁸ Закон України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону використання їх символіки” (див.: Додаток 1).

⁹ Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати. Збірник матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” / Упоряд. С. Бутко, С. Горобець, І. Каретніков, Б. Короленко, М. Майоров; Український інститут національної пам'яті. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2015. 234 с. URL: <https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/decomunizaciya-r.pdf>

¹⁰ Там само. С. 167–213.

Також за допомогою інфографіки пояснювалося яка радянська символіка потрапляє під заборону (мал. 5).

У вересні 2016 р. народний депутат Ігор Лапін вніс законопроект “Про заборону пропаганди незаконних організацій, створених на території окремих районів Донецької та Луганської областей”. Серед іншого, він передбачав заборону використання символіки сепаратистських утворень¹¹. У пояснювальній записці автор зазначав, що на законодавчому рівні публічне розповсюдження символіки так званих “ДНР” та “ЛНР” досі не заборонене. Однак Головне науково-експертне управління апарату Верховної Ради України висловило до законопроекту низку зауважень. Зокрема, документ було визнано таким, що має надто вузький і обмежений характер, а тому його рекомендувалося відхилити. У 2019 р. цей законопроект було відкликано.

22 травня 2022 р. Верховна Рада України прийняла Закон “Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну”¹². Визначення російського режиму як “нацистського тоталітарного” пояснювалося тим, що “за масштабами, підходами та ідеологічно Російська Федерація наслідує принципи, запроваджені фашистськими та нацистськими мілітаристськими режимами Гітлера, Муссоліні та інших. Вони так само мали на меті масові вбивства та руйнування міст всюди, де були здатні. Тому факт державного тероризму з боку Російської Федерації, неонацистський характер її політичного, тоталітарного режиму, є очевидним для всього світу”¹³. У пояснювальній записці до законопроекту також вказувалося, що одним із символів агресії проти України зробили літери “Z” та “V”, які спершу використовувалися як тактичне маркування військової техніки, але їх стали вживати як символи схвалення війни проти України та вбивства мирних людей¹⁴.

21 березня 2023 р. було ухвалено закон “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”, який містить вже згадане вище визначення поняття “українофобія”. Цим законом заборонено використання та пропаганду символіки російської імперської політики. Остання включає в себе символи різних російських державних утворень різних часів, низку зображень, пам’ятників, пам’ятних знаків, написів, пов’язаних із російською імперською політикою і т. п.¹⁵ Правові засади та практичні рекомендації

¹¹ Проект Закону про заборону пропаганди незаконних організацій, створених на території окремих районів Донецької та Луганської областей. 06.09.2016. *Rada.gov.ua*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59945

¹² Див.: Додаток 2.

¹³ Пояснювальна записка до проекту Закону України. 28.02.2022. *Rada.gov.ua*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1248344>

¹⁴ Там само.

¹⁵ Див.: Додаток 3.

ЯКА РАДЯНСЬКА СИМВОЛІКА ЗАБОРОНЕНА?

Заборою на поштових марках вилучено використанні символіки комуністичної або нацистської держави: на документах, прийнятих чи виданих до 1991 року; в експозиціях музеїв, тематичних виставках, бібліотечних фондах; у науковій діяльності; на оригіналах бойових знамен; на державних нагородах та інших відзнаках, якими нагороджувалися особи до 1991 року та протягом 1991–2015 років у зв'язку з річницями подій Другої світової війни, а також на документах, що посвідчують нагородження ними; на пам'ятниках спорудж; під час викладання або реконструкції історичних подій; у приватних колекціях та приватних архівах збройних, як об'єктів античного торгівлі; у підручниках, посібниках, навчальних матеріалах, а також у будь-яких інших видах друкованої чи недрукованої інформації, що не призводить до поглиблення дискримінаційних характеристик комуністичного або нацистського режимів.

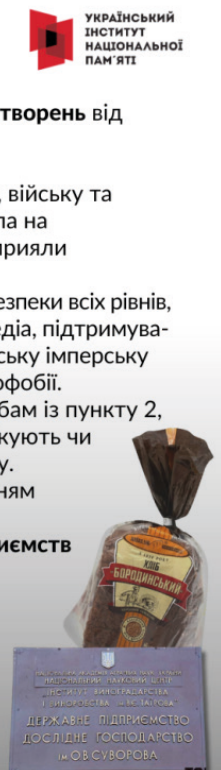
Заборонена символіка

Мал. 5

СИМВОЛІКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

1. **Державні символи російських державних утворень** від Московського царства до сучасної РФ.
2. **Пам'ятні знаки особам**, які:
 - були на керівних посадах у держструктурах, війську та партіях, зокрема й тих, які імперія створювала на підпорядкованих землях, і брали участь у/сприяли російській імперській політиці,
 - були працівниками радянських органів держбезпеки всіх рівнів,
 - публічно, зокрема в мистецьких творах чи медіа, підтримували, глорифікували або виправдовували російську імперську політику, закляли до русифікації чи українофобії.
3. **Зображення гасел і цитат**, які належать особам із пункту 2, і загалом зображення та написи, які глорифікують чи виправдовують російську імперську політику.
4. **Пам'ятні знаки** подій, які пов'язані з утіленням російської імперської політики.
5. **Топоніми, назви установ, організацій, підприємств** на честь:
 - осіб із пункту 2,
 - подій, пов'язаних з утіленням російської імперської політики,
 - назв російських міст та інших географічних, історичних та культурних об'єктів РФ.

Мал. 6

до виконання цього закону було викладено у збірнику, підготовленому УІНП¹⁶. Зокрема було пояснено що охоплює поняття “символіка російської імперської політики”, хто і що підпадає під винятки у переліку символіки, на що не поширюється заборона (мал. 6–8)¹⁷.

Необхідно також згадати проблему різних агресивних проявів, пов’язаних із застосуванням символіки під час проведення спортивних змагань. У зв’язку із проведенням в Україні 2012 р. чемпіонату Європи з футболу (Євро-2012) Федерація футболу України спільно з Академією управління МВС підготувала спеціальний посібник¹⁸. Він призначався передовсім практичним працівникам органів внутрішніх справ України, які мали документувати правопорушення, та дослідників проблеми насильства й організації безладу на стадіонах. У цьому посібнику було наведено низку графічних, числових і літерних позначень, які використовувалися різними екстремістськими, расистськими та неонацистськими організаціями під час футбольних змагань.

У 2013 р. в Києві вийшла друком нова інформаційна брошура для педагогів і вболівальників, підготована автором-упорядником Мирославом Грінбергом, у якій як “символи українських расистів” подано емблему дивізії “Таличина” та знак “Ідея нації”¹⁹. Ці ж символи, разом із зображеннями портретів Степана Бандери та Романа Шухевича і червоно-чорним прапором, потрапили також до посібника громадської організації ФАРЕ (Football Against Racism in Europe, FARE), яка співпрацює з міжнародними футбольними федераціями ФІФА та УЄФА²⁰. ФАРЕ декларує “боротьбу з проявами расизму і ксенофобії у європейському футболі” та присвоїла собі функції визначати дискримінаційні символи. Попри протести та пояснення з українського боку, ці чотири позиції фігурують і в найновішій версії “довідника” від ФАРЕ²¹.

У Києві 2021 р. побачила світ нова версія брошури М. Грінберга під назвою “Символи ненависті”, видана під егідою Української Гельсінської спілки з прав людини. Ця версія вже виходить за “футбольні” рамки та розрахована на “осіб,

¹⁶ Збірник матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів” / Заг. ред. М. Тахтаулова. Київ: Смолоскип, 2023. 42 с. URL: <http://surl.li/bqkuqd>

¹⁷ Пояснюємо деколонізацію: інфографіка, як буде реалізовуватися закон. УІНП. URL: <http://surl.li/exujcl>

¹⁸ Расистська та неонацистська символіка, що використовується футбольними фанатами: Практичний посібник / Під заг. ред. В. Фатхутдінова. Київ: Академія управління МВС, 2010. 30 с. URL: <http://surl.li/shbeuo>

¹⁹ Футбол проти расизму / Авт.-упор. М. Грінберг. Київ: Майстер книг, 2013. С. 60–61. URL: https://web.archive.org/web/20150927052955/https://www.tolerspace.org.ua/data/files/books/book_rasizm_redactGrinberg.pdf

²⁰ Monitoring offensive and discriminatory signs in European football. London: FARE, [2013]. P. 21. URL: <http://surl.li/armkeo>

²¹ Global guide to discriminatory practices in football. London: FARE, August 2022. P. 70. URL: https://farenet.org/uploads/files/Global_guide_to_discriminatory_practices_in_football_2022_screen-online_%281%29.pdf

ХТО/ЩО ПІДПАДАЄ ПІД ВИНЯТКИ У ПЕРЕЛІКУ СИМВОЛІКИ?

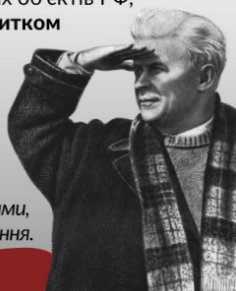
1. **Постаті, які поряд із тим, що займали керівні посади в російських державних утвореннях від Московського царства до сучасної РФ чи сприяли її політиці, водночас захищали політичні, економічні, культурні права українського народу, розвивали українську національну державність, науку, культуру.**
! Цей виняток НЕ поширюється на працівників радянських органів держбезпеки.

2. **Пам'ятні знаки, пов'язані з опором і вигнанням нацистів з України.**

3. Топоніми або назви на честь найменувань російських міст та інших географічних, історичних та культурних об'єктів РФ, якщо вони **пов'язані з захистом прав чи розвитком українського народу або з культурою поневолених народів РФ.**

! НЕ підпадає під заборону:

- символіка, в тому числі пам'ятні знаки, тільки тому, що була встановлена в часи СРСР чи Російської імперії,
- назви, що лише співзвучні з іменами чи об'єктами, на які поширюються передбачені законом обмеження.

Мал. 7

НА ЩО НЕ ПОШИРЮЄТЬСЯ ЗАБОРОНА НА НАЯВНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРСЬКОЇ СИМВОЛІКИ?

1. Об'єкти всесвітньої спадщини.
2. Національні музейний, архівний та бібліотечні фонди.
3. Намогильні споруди на території місць поховань, місць почесного поховання на кладовищах.
4. Нагороди, отримані до вступу в дію закону про деколонізацію.
5. Оригінали бойових знамен, крім символіки сучасного російського воєнного вторгнення в Україну.
6. Об'єкти антикварної торгівлі.
7. Приватні колекції та приватні архівні зібрання.
8. Документи.

Якщо використання символіки російської імперської політики **НЕ призводить** до її глорифікації чи виправдання, то вона може бути присутня у: музейних експозиціях, тематичних виставках, наукових працях, творах мистецтва, реконструкціях історичних подій, атласах, картах, путівниках, навчальних матеріалах, інформаційних продуктах.

Мал. 8

що постраждали або можуть постраждати від злочинів на ґрунті ненависті, представників поліції, правозахисників і громадських активістів, адвокатів та журналістів”²². У ній знову фігурують емблема дивізії та знак “Ідея нації”, тепер уже як “символи ворожнечі”²³. Але найцікавіше те, що до “символів ворожнечі” віднесено ще й варіант знака “Ідея нації”, який використовувався Окремим загonom спеціального призначення “Азов”, що на момент виходу цього довідника був військовою частиною Національної гвардії України. Не менш дивним є те, що виданий на сьомий рік російсько-української війни “довідник” не містив ані заборонених законодавством України комуністичних і радянських символів, ані знаків т. зв. “ДНР” і “ЛНР”, ані емблем різних проросійських бандформувань на кшталт “Оплоту”, які вбивали громадян України протягом останніх років.

* * *

За такого стану речей гострою є потреба у формуванні довідника символів українофобії та опрацюванні матеріалів для такого видання. Важливим є визначення основних атрибутів, які супроводжують україноненависницькі явища. До таких передусім належать знаки агресивних і відверто ворожих до нашої державності сил, вживання та популяризація яких заборонені чинним українським законодавством. Крім того, до них слід віднести й символи різних сепаратистських організацій та угруповань, а також знаки закордонних політичних партій і структур, які висловлюють антиукраїнські заяви, висувають територіальні претензії та зазіхають на державний суверенітет і цілісність України. При цьому варто розглянути й окремі українські символи, які безпідставно стали об’єктами спекуляцій і нападок з боку різноманітних українофобів, та встановити, в чому саме полягають спроби їхнього активного шельмування та дискредитації.

Першочергову увагу слід приділити символам, які подаються у формі зображень чи предметів: гербам, емблемам, відзнакам, прапорам, штандартам, банерам тощо. Безумовно, поняття “символ” має ширше значення і включає також знаки у словесній, цифровій, звуковій, світловій чи жестовій формі (наприклад: девізи, гасла, гімни, вітальні чи погрозливі жести), декотрі з яких також належать до заборонених законодавством. Проте такого роду знаки наразі менше стосуються нашої тематики і їх можна залишити поза увагою цього видання. Також не увійшли до нього символи різних російських державних утворень та їхніх владних, мілітарних і політичних структур; колишніх радянських республік та країн т. зв. “соціалістичного табору”; антиукраїнських церковних організацій.

За своєю структурою довідник включає вступну статтю, шість окремих розділів та додатки.

Перші два розділи стосуються символів комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, пропаганда та використання

²² Грінберг М. Символи ненависті: Довідник. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2021. С. 3. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Prev-Hate_Symbols_A4.pdf

²³ Там само. С. 13, 27.

яких в Україні заборонені. Поза детальним розглядом залишилися герби та прапори колишніх радянських республік і країн т. зв. “соцтабору”, відомості про які достатньо поширені в інших виданнях²⁴.

Третій розділ подає матеріали про символіку російської імперської політики та вторгнення в Україну. Оскільки інформації про різні історичні та сучасні державні й службові символи Росії доволі багато у різних доступних джерелах, тому основний акцент зроблено на новій атрибутиці, яка супроводжує російську агресивну політику протягом останніх років. Мова зокрема йде про емблематику різних самопроголошених та планованих для створення на території України квазідержав чи інших адміністративних утворень.

У четвертому розділі розглядаються символи закордонних політичних сил, які займають виразну антиукраїнську позицію, втручаються у внутрішні справи України, розпалюють сепаратизм або прагнуть до відокремлення від нашої держави окремих регіонів. Також у цей розділ увійшли і знаки внутрішніх політичних сепаратистів.

У п'ятому розділі, який логічно продовжує тему попереднього, розглядаються проблеми т. зв. “картографічної агресії”. Фактично, це є візуальне втілення у картографічних творах територіальної агресії. Саме воно стає підставою для висування територіальних претензій. Причиною, як правило, є намагання переглянути усталені державні кордони між сусідніми країнами з метою захопити окремі території, на яких проживають національні меншини чи етнічні групи, які агресивні сусіди намагаються в такий спосіб “захистити”, або ці землі в минулому входили до складу чи контролювалися державними утвореннями, спадкоємцем яких вважає себе агресор. Сам факт таких “картографічних воєн” є спекулятивним і найчастіше пропагується на рівні маргінальних політичних сил. Однак із приходом таких сил до влади, а особливо із загрозою воєнного конфлікту чи й повномасштабної війни, “картографічна агресія” виливається у реальні захоплення сусідських територій. Тож цьому специфічному різновиду агресії необхідно також приділяти значну увагу, передовсім як символічному явищу, яке початково складно визначити на рівні правових понять.

Шостий розділ представляє окремі українські символи, які за межами України намагаються подати як агресивні, а то й “расистські”. Тому є необхідність встановити справжній початковий зміст таких знаків, їхнє значення у сучасній Україні та наявність підстав звинувачень у причетності до якихось крайніх агресивних проявів.

У додатках наведено чинні законодавчі та підзаконні акти, які регулюють питання про заборону використання і популяризації різних символів в Україні. Тексти актів подано в редакціях станом на день виходу нашого видання друком.

²⁴ Див. хоча б: Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати. Збірник... С. 167–190.

REFERENCES

- Butko, S., Horobets, S., Karetnikov, I., Korolenko, B. & Maiorov, M. [Eds.]. (2015). *Dekomunizatsiia: shcho i chomu pereimenovuvaty i demontuvaty. Zbirnyk materialiv, rekomendatsii i dokumentiv shchodo vykonannia vymoh Zakonu Ukrainy "Pro zasudzhennia komunistychnoho ta national-sotsialistychnoho (natsystskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu ikhnoi symboliky"* [Decommunization: what and why to rename and dismantle. A collection of materials, recommendations and documents regarding the fulfillment of the requirements of the Law of Ukraine "On Condemnation of Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and Prohibition of Propaganda of Their Symbols"]. Kyiv. [in Ukrainian].
- FARE. (2013). *Monitoring offensive and discriminatory signs in European football*. London.
- FARE. (2022). *Global guide to discriminatory practices in football, August*. London.
- Fatkhutdinov, V. [Ed.]. (2010). *Rasystska ta neonatsystska symbolika, shcho vykorystovuietsia futbolnymi fanatamy: Praktychnyi posibnyk* [Racist and neo-nazi symbols used by football fans: A practical guide]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Grechylo, A. (2020). Konflikt koloriv [Conflict of colors]. *Lokalna istoriia*, 8, 86–89. Lviv. [in Ukrainian].
- Grinberg, M. (2013). *Futbol proty rasyzmu* [Football against racism]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Grinberg, M. (2021). *Symvoly nenavysti: Dovidnyk* [Symbols of hate: Handbook]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Harasym, Ia, Grechylo, A., Pylypchyk, S., Sova, A. & Khalak, N. [Eds.]. (2014). *Ukrainofobiia iak iavyshche ta polittekhnolohiia: Zbirnyk statei, vyp. 1* [Ukrainophobia as a phenomenon and political technology: Collection of articles. Pt. 1]. Lviv. [in Ukrainian].
- Muzychko, O. (2014). Ukrainofobiia: tiahari istorii ta vyklyky suchasnosti [Ukrainophobia: the burden of history and the challenges of the present]. *Ukrainofobiia iak iavyshche ta polittekhnolohiia: Zbirnyk statei*, 1, 7–10. Lviv. [in Ukrainian].
- Muzychko, O. (2019). Ukrainofobiia [Ukrainophobia]. *Entsyklopedia istorii Ukrainy, Ukraina–Ukraintsi*, 2, 541. Kyiv. [in Ukrainian].
- Perevezii, V. (2011). Ukrainofobiia [Ukrainophobia]. *Politychna entsyklopediia*, 728. Kyiv. [in Ukrainian].
- Takhtaulova, M. [Ed.]. (2023). *Zbirnyk materialiv, rekomendatsii i dokumentiv shchodo vykonannia vymoh Zakonu Ukrainy "Pro zasudzhennia ta zaboronu propahandy rosiiskoi imperskoi polityky v Ukraini i dekolonizatsiiu toponimii"* [A collection of materials, recommendations and documents regarding the fulfillment of the requirements of the Law of Ukraine "On Condemnation and Prohibition of Propaganda of Russian Imperial Policy in Ukraine and Decolonization of Toponymy"]. Kyiv. [in Ukrainian].

Серп (плуг), молот і зірка

Повалення самодержавства у Російській імперії зумовило потребу в нових символах, не пов'язаних із царським режимом. Стало нормою зображувати на стягах, які використовували під час масових заходів, фігури трударів та солдатів. При цьому робітник зазвичай тримав молот, а селянин міг стояти поруч із плугом або тримати косу (мал. 1). Одночасно з'явилися стяги з простішими сюжетами: людські фігури заміняли знаряддями праці (серп, молот) та зброєю (меч, багнет). Чи не вперше такого роду композицію зобразили у березні 1917 р. на хоругві, встановленій на могилі жертв революції у Царському Селі. Червоне полотнище хоругви прикрасили схрещені серп, молот і меч. Емблема у вигляді схрещених серпа з молотом була розміщена на хоругвах, якими оформили фасад Маріїнського палацу в Петрограді з нагоди 1 травня¹. Існували різні варіанти поєднання серпа й молота зі зброєю або без неї (мал. 2). Однак ця символіка не мала офіційного статусу.

У рамках дискусії щодо герба України, яка відбувалася восени 1917 р., Михайло Грушевський, серед іншого, пропонував використати як основний символ золотий плуг на синьому полі. Щитотримачами мали стати “символи трудящого народу – жінка з серпом по одній стороні й робітник з молотом по другій”. Про це йшлося в його статті, опублікованій 12 (25) листопада 1917 р.² Відомо, що розвиток української державної символіки пішов іншим шляхом. Однак, задум Михайла Грушевського втілив Георгій Нарбут під час розробки банкноти номіналом 100 гривень, випущеної у 1918 р. (мал. 3)³.

Більшовицька партія, яка захопила владу в Росії внаслідок перевороту 25 жовтня (7 листопада) 1917 р., не мала власного символу. Щобільше, її діячам на перших порах явно бракувало ідей для створення символіки “робітничо-селянської” держави⁴. Хай там як, у перші місяці більшовицької влади нової державної символіки не існувало. Проте, необхідність у ній була очевидною, і найбільше відчували цю необхідність збройні сили.

15 (28) січня 1918 р. Рада народних комісарів (РНК) прийняла декрет про створення Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА) і Червоного повітряного флоту. Іншим декретом, прийнятим 29 січня (11 лютого) 1918 р. було утворено

¹ Соболева Н.А. Очерки истории российской символики: от тамги до символов государственного суверенитета. Москва, 2006. С. 237–240.

² Гречило А.Б. Українська територіальна геральдика. Львів, 2010. С. 103–104.

³ Гречило А., Завітій Б. Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення. Київ, 2018. С. 188.

⁴ Соболева Н.А. Очерки истории российской символики... С. 207–209.

Червоний флот⁵. Спочатку жодних офіційно встановлених знаків розрізнення та відзнак у збройних силах не було. Ще 16 (29) грудня 1917 р. РНК своїм декретом “Про зрівняння всіх військовослужбовців у правах” скасувала усі ранги й стани та відповідні знаки розрізнення⁶. Однак вже навесні 1918 р. стало зрозуміло, що без зовнішніх атрибутів не обійтися. Тож не пізніше 19 квітня 1918 р. Народний комісаріат військових справ встановив креслення нагрудного знака для військовиків Червоної армії. Як зазначалося у газетному повідомленні, знак являв собою зірку із золотими променями та золотими зображеннями плуга і молота на червоному полі у центрі⁷. Нагрудний знак, який насправді використовувався, мав вигляд п’ятипроменевої червоної зірки з плугом і молотом, накладеної на вінок з лаврової та дубової гілок (мал. 4). Розміри такого знака різнилися, між нижніми променями зірки могли розміщуватися емблеми родів зброї. Носили його з лівого боку грудей, переважно червоні командири⁸. Червона зірка з плугом і молотом вважалася Революційним військовим знаком⁹.

В офіційних документах весни 1918 р. п’ятипроменеву зірку, яку використовувала РСЧА, називали “марсовою” – від імені бога війни Марса¹⁰. Наприклад, в наказі військового комісаріату Московської області від 8 травня 1918 р. № 42 зазначалося, що кожен, хто вступає до лав армії, повинен забезпечуватися червоноармійською книжкою, а також червоноармійським значком: “Марсовою зіркою з плугом і молотом”. Згідно з наказом, значок мав носитися на околичці кашкета¹¹.

Очевидно, що ідея взяти за основу символ Марса належала освіченій людині, знайомій з античною культурою. Дослідники припускають, що цією людиною міг бути Микола Подвойський¹². Саме він у листопаді 1917 р. – березні 1918 р. обіймав посаду народного комісара з військових справ. Цікаво, що цей більшовицький діяч був родом з Чернігівщини.

Нагрудний знак був недостатньо помітним з-за ременів амуніції¹³. Тож носіння червоноармійського значка на кашкеті, як передбачав наказ військового комісаріату Московської області від 8 травня 1918 р. № 42, очевидно, визнали кращою ідеєю. В будь-якому разі, наказом Народного комісара з військових справ від 29 липня 1918 р. № 594 було оголошено опис “значка-кокарди” на головний

⁵ Военная одежда Вооруженных Сил СССР и России (1917–1990-е годы). Москва, 1999. С. 4.

⁶ Декрет об уравнении всех военнослужащих в правах. Декреты Советской власти. Москва, 1957. Т. I. С. 243. URL: <http://surl.li/culoaq>; Дерябин А.И. Гражданская война в России 1917–1922: Красная Армия. Москва, 1998. С. 15, 32.

⁷ Зайцев Б. Перша емблема Радянської Армії. *Архіви України*. 1967. № 5. С. 47.

⁸ Дерябин А.И. Гражданская война в России 1917–1922: Красная Армия... С. 32; Доманк А.С. Знаки воинской доблести. Москва, 1990. С. 23.

⁹ Харитонов О.В. Иллюстрированное описание обмундирования и знаков различия Советской Армии (1918–1958 гг.). Ленинград, 1960. С. 8.

¹⁰ Соболева Н.А. Очерки истории российской символики... С. 224–225.

¹¹ Зайцев Б. Перша емблема Радянської Армії... С. 47.

¹² Соболева Н.А. Очерки истории российской символики... С. 225–228.

¹³ Дерябин А.И. Гражданская война в России 1917–1922: Красная Армия... С. 32.

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

Мал. 6

Мал. 4

Мал. 5

Мал. 7

Мал. 8

убір. Значок мав вигляд тієї-таки п'ятипроменевої червоної зірки з плугом і молотом (мал. 5)¹⁴.

Значення червоної зірки з плугом і молотом роз'яснювала листівка, видана у 1918 р. військовим відділом Видавничого центру Центрального виконавчого комітету (мал. 6). Роз'яснення мало форму казки про боротьбу Правди й Кривди. Червону зірку було названо зіркою Правди, яку носять червоноармійці – борці з кривою та її прибічниками. Поєднання зірки з плугом і молотом тлумачилося так:

“Це означає, що червона армія бореться за те, щоб зірка правди світила орачеві-мужику й молотобійцеві-робітнику, щоб для них була воля і доля, відпочинок та хліб, а не одна тільки нужда, злидні й безперервна робота”.

Збереглися також відомості про сприйняття п'ятипроменевої зірки як уособлення п'яти частин світу, себто континентів, населених людьми¹⁵.

Тим часом більшовицький уряд мусив дати раду з символікою. Документи належало скріплювати печатками, а на печатках бажано було мати якийсь сюжет. Проектний малюнок печатки РНК, представлений у березні 1918 р., містив зображення схрещених серпа, молота і меча у фігурному щиті, обрамленому снопами (мал. 7)¹⁶. Надалі печатку вирішили зробити не урядовою, а державною. В процесі обговорення уточнили написи та прибрали меч. Після цього 19 червня 1918 р. проект державної печатки було затверджено (мал. 8).

10 липня 1918 р. V Всеросійський з'їзд Рад прийняв Конституцію Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (РСФРР). Як зазначалося у статті 89, герб РСФРР складається із зображень на червоному тлі у променях сонця золотих серпа й молота, уміщених хрест навхрест руків'ями донизу, оточених вінцем з колосів і з написом: а) “Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика”, і б) “Пролетарии всех стран, соединяйтесь!”¹⁷. Однак з офіційним малюнком визначилися далеко не відразу. Зображення, яке прикрасило обкладинку брошури з текстом Конституції, такого статусу не мало (мал. 9). Лише 20 липня 1920 р. Всеросійський центральний виконавчий комітет надіслав до РНК зразок “правильного герба” РСФРР¹⁸. Серед іншого, замість повної назви держави на щиті розмістили її аббревіатуру (мал. 10).

¹⁴ Военная одежда Вооруженных Сил СССР и России... С. 11–12; Зайцев Б. Перша емблема Радянської Армії... С. 48.

¹⁵ Доманк А.С. Знаки воинской доблести... С. 22.

¹⁶ Соловьев А. Вилы, грабли, шестеренки... Что еще предлагалось изобразить на государственном гербе Советского Союза. Санкт-Петербургские ведомости. 19 июля 2023 г. URL: <https://web.archive.org/web/20230725190457/https://spbvedomosti.ru/news/nasledie/ushli-dva-bratavernulysya-odin-kak-voyna-izmenila-sudbu-semi-efremovykh/>

¹⁷ Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. Постановление V Всероссийского съезда Советов, принятое в заседании 10 июля 1918 г. Декреты Советской власти. Москва, 1959. Т. II. С. 550–564. URL: https://web.archive.org/web/20190729165915/http://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/1918_W.HTM; Соболева Н.А. Очерки истории российской символики... С. 231.

¹⁸ Соболева Н.А. Очерки истории российской символики... С. 233.

Варто зазначити, що прапор РСФРР, названий у Конституції 1918 р. торговельним, морським та військовим, не містив жодних зображень. На його червоному (червоногарячому) полотнищі в лівому куті біля древка мала бути аббревіатура або повна назва держави золотими літерами¹⁹.

Отож, в плані державної символіки більшовицька влада не вигадала нічого нового й скористалася символами, відомими з весни 1917 р. Поєднання серпа з молотом як таке не мало негативного значення. Проте сам факт взяття “на озброєння” цього символу більшовиками врешті-решт міцно пов’язав його зі злочинами комуністичного тоталітарного режиму.

Підкреслимо, що РСЧА продовжувала використовувати власну емблему – червону п’ятипроменеву зірку з плугом і молотом. Втім, вибір керівництва держави на користь серпа з молотом не міг не позначитися на знаках розрізнення військовиків. Наказом Революційної військової ради республіки (РВРР) від 16 січня 1919 р. № 116 оголосили зразки зимового головного убору, знаків розрізнення родів військ та знаків розрізнення посад командного складу. Останні розміщувалися на лівому рукаві. Їхнім спільним елементом була червона п’ятипроменева зірка з чорними серпом і молотом у центрі (мал. 11). При цьому на головних уборах залишався “значок-кокарда” з плугом і молотом²⁰. Червона зірка без серпа з молотом прикрашала нарукавні знаки родів військ, встановлені наказом РВРР від 3 квітня 1920 р. № 572 (мал. 12)²¹. У 1922 р. розбіжності в сільськогосподарських знаряддях усунули. Наказом РВРР від 13 квітня 1922 р. № 953 змінили значок на головні убори: замість плуга й молота розмістили зображення серпа і молота. Трохи згодом, наказом РВРР від 11 червня 1922 р. № 1691 зовнішній вигляд значка уточнили (мал. 13). А наказом РВРР від 29 травня 1922 р. № 1379 було скасовано носіння Революційного військового нагрудного знака²².

Сподівання очільників РСФРР на світову революцію невдовзі розвіялися. Довелось задовольнитися загарбанням кількох сусідніх держав, які виникли в результаті розпаду Російської імперії. Однак в умовах, коли на повний голос заявили про себе національні рухи, дореволюційна модель відносин між центром і околицями відновленню не підлягала. Імперію довелося відбудовувати у вигляді союзу радянських республік – рівноправних хоча б на папері.

Утворення СРСР потребувало розробки його символів. В основу герба було покладено зображення земної кулі, на тлі якої серп і молот. Земну кулю обрамлювало колосся, перевите стрічками з гаслом “Пролетарі всіх країн, єднайтеся!” шістьма мовами. Під час роботи виникла ідея розмістити у верхній частині

¹⁹ Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. Постановление V Всероссийского съезда Советов, принятое в заседании 10 июля 1918 г. URL: https://web.archive.org/web/20190729165915/http://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/1918_W.HTM

²⁰ Военная одежда Вооруженных Сил СССР и России... С. 14–16; Харитонов О.В. Иллюстрированное описание обмундирования и знаков различия... С. 9–10.

²¹ Харитонов О.В. Иллюстрированное описание обмундирования и знаков различия... С. 12–13.

²² Там само. С. 17.

Мал. 9

Мал. 10

Мал. 11

Мал. 12

Мал. 13

Мал. 14

Мал. 15

Мал. 16

Мал. 17

Мал. 18

Мал. 19

Мал. 20

червону п'ятипроменею зірку²³. 6 липня 1923 р. Державний герб СРСР затвердив Центральний виконавчий комітет, а його опис включили до Конституції СРСР (мал. 14). Своєю чергою, Державний прапор СРСР, відповідно до Конституції, являв собою червоне або червоногаряче полотнище із зображенням у верхньому куті біля древка золотих серпа і молота, над якими червона п'ятикінцева зірка, обрамлена золотою каймою²⁴. Надалі змінювали кількість стрічок з гаслом, уточнювали окремі деталі. Що ж до державного прапора, то він зазнавав суто косметичних змін. Остаточного вигляду ці символи набули у 1980 р. і залишалися такими до самого розпаду Радянського Союзу.

Зображення серпа з молотом було присутнє на гербах усіх республік, які входили до складу СРСР. Цікаво, що збройні сили використовували Державний герб вкрай обмежено – у більшості випадків його замінювала червона зірка з серпом і молотом.

Серп і молот на тлі земної кулі були емблемою Комуністичного інтернаціоналу – міжнародної організації, яка існувала у 1919–1943 рр. і об'єднувала комуністичні партії різних країн (мал. 15).

Після Другої світової війни, за результатами якої в багатьох країнах Центральної та Східної Європи до влади прийшли комуністи, серп і молот зустрічався на знаках державних нагород таких країн. Цікавим фактом є наявність серпа і молота на гербі Австрійської Республіки. Вперше вони з'явилися в лапах чорного орла у 1919 р. і символізували відповідно селян та робітників. При цьому баштова корона на голові птаха уособлювала буржуазію (мал. 16).

П'ятипроменева червона зірка (іноді з додатковими символами у центрі) була присутня в гербах (емблемах) країн, що перебували під впливом СРСР: Албанії, Болгарії, Монголії, Румунії, Угорщини, Чехословаччини. Після падіння комуністичних режимів наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. цього символу позбулися. Зате червона зірка з ієрогліфами, що означають “1 серпня” є емблемою збройних сил Китайської Народної Республіки (мал. 17).

З розпадом СРСР серп і молот перестали бути елементом державних символів. Разом із тим, їх продовжують використовувати деякі комуністичні партії – насамперед Росії (мал. 18), Китаю (мал. 19), В'єтнаму (мал. 20).

Серп і молот можна також побачити на прапорі т. зв. “Придністровської Молдавської Республіки” – сепаратистського утворення на території Республіки Молдова (мал. 21).

В деяких країнах, які свого часу входили до складу СРСР, п'ятипроменева червона зірка є основою емблеми збройних сил. Йдеться, зокрема, про Білорусь (мал. 22) і Казахстан (мал. 23).

Державні символи СРСР або їхні зображення використовувалися російськими військами під час повномасштабного вторгнення в Україну (мал. 24–25).

²³ Соболева Н.А. Очерки истории российской символики... С. 228–229.

²⁴ Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Принята II Всесоюзным съездом Советов 31 января 1924 года. Известия ЦИК СССР и ВЦИК. № 150, 7 июля 1923 года. URL: <http://surl.li/wbkuew>

*Мал. 21**Мал. 22**Мал. 23**Мал. 24*

Мал. 25

Законом України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, символіку комуністичного тоталітарного режиму заборонено. Її виготовлення, поширення, а також публічне використання, в тому числі у вигляді сувенірної продукції, підлягає кримінальному покаранню. Зокрема, до заборонених віднесено прапори, символи, зображення або іншу атрибутику, в яких відтворюється поєднання серпа та молота, серпа, молота та п’ятикутної зірки, плуга (рала), молота та п’ятикутної зірки.

Разом із тим, не підпадають під заборону:

1. Зображення серпа і молота, не поєднані між собою.
2. П'ятипроменева зірка без серпа (плуга, рала) і молота.
3. Чинні (діючі) герби та прапори країн світу незалежно від зображень на них.

REFERENCES

- Deriabin, A.I. (1998). *Grazhdanskaia voina v Rossii 1917–1922: Krasnaia Armiia* [Civil War in Russia 1917–1922: Red Army]. Moscow. [in Russian].
- Domank, A.S. (1990). *Znaki voinskoï doblesti* [Signs of military valor]. Moscow. [in Russian].
- Grechylo, A. (2010). *Ukrainska terytorialna heraldyka* [Ukrainian territorial heraldry]. Lviv. [in Ukrainian].
- Grechylo, A. & Zavitii, B. (Ed.) (2018). *Nash herb. Ukrainski symvoly vid kniazhykh chasiv do siohodennia* [Our coat of arms. Ukrainian symbols from the princely times to the present]. Kyiv: Rodovid. [in Ukrainian].
- Soboleva, N.A. (2006). *Ocherki istorii rossiiskoi simvoliki: ot tamgi do simvolov gosudarstvennogo suvereniteta* [Essays on the history of Russian symbols: from tamga to symbols of state sovereignty]. Moscow. [in Russian].
- Zaitsev, B. (1967). Persha emblemata Radiatskoi Armii [The first emblem of the Soviet Army]. *Arkhivnyi Ukrainy*, 5, 47–51. Kyiv. [in Ukrainian].

Державно-територіальні символи Радянської України

Українська Радянська Соціалістична Республіка трактувалася в конституційних актах як соціалістична держава, керівною силою якої була комуністична партія. Вживані на державному рівні символи фактично не мали якихось національних рис, а були винятково ідеологічними атрибутами. Тому на детальнішу увагу заслуговують передовсім символи державно-територіальних утворень періоду Радянської України, пропаганда яких заборонена чинним законодавством.

РАДЯНЬСКА УКРАЇНА

Проголосивши 25 (12 ст. ст.) грудня 1917 р. у зайнятому червоноармійцями Харкові владу рад, більшовики імітували створення паралельної Центральній Раді форми національної державності й тому також використовували назву Українська Народна Республіка та навіть почали видавати свій “Вістник Української Народної Республіки”. 30 (17 ст. ст.) грудня був сформований уряд, який назвали Народним секретаріатом¹. Наскільки ця “державність” була формальною, свідчать спомины тодішнього народного секретаря у справах освіти В. Затонського: “Називали себе урядом, та самі до того ставилися трохи гумористично. Та й справді: який же з нас був уряд без армії, фактично без території, бо навіть Харківська Рада нас не визнавала”². Петроградський раднарком після харківського з’їзду почав видавати агресію більшовицької Росії проти України за громадянську війну між Центральною Радою та Народним секретаріатом.

Наслідуючи Четвертий універсал, резолюція II Всеукраїнського з’їзду рад, що відбувався 17–19 березня 1918 р. в Катеринославі, стверджувала: “Українська Народна Республіка стає самостійною радянською республікою. Але по суті взаємовідносини радянських республік залишаються старими”³. Дмитро Дорошенко зі здивуванням описував, що під час захоплення більшовиками Києва в лютому 1918 р. на будинку Народного комісаріату військових справ висів червоний прапор з нашитими в крижі жовтою й блакитною смужками. Все це робилося з метою полегшити захоплення України. Коли ж більшовики зуміли закріпитися на Лівобережжі, то й потреба в надмірній мімікрії відпала – 6 січня 1919 р. назву УНР змінено на УССР / УСРР (Українська Соціалістична Совіцька (Радянська)

¹ Уряди України у XX ст. Київ, 2001. С. 307.

² Див. про це: Затонський В. Із спогадів про українську революцію. *Архіви України*. 1991. № 1. С. 57–68.

³ *Вестник Украинской Народной Республики* (Харків). 1918. 20 марта.

Мал. 1

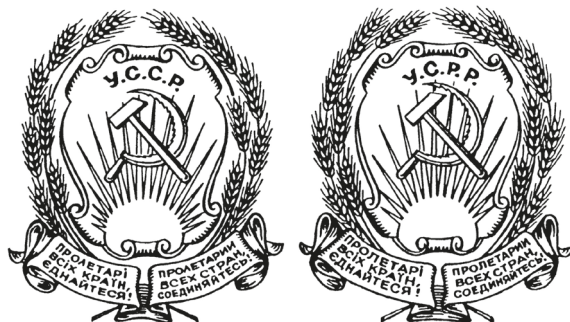
Мал. 2

Мал. 3

Мал. 4

Мал. 5

Республіка), а як тимчасовий захід прийнято вважати основним законом УСРР конституцію РСФСР⁴. За ухваленою 10–14 березня 1919 р. конституцією визначено герб УСРР (стаття 34) – подібний до герба Російської Федерації – на червоному щиті сходять золоте сонце, над ним – золотий серп і молот, щит оточений вінком з колосків пшениці та назвою республіки й гаслом “Пролетарі всіх країн, єднайтеся!” двома мовами (українською та російською)⁵. А також торговельний, морський і воєнний прапор УСРР (стаття 35), який складався “з полотна червоного (червоно-рожевого) кольору, в лівому кутку якого, коло держальця, зверху, вміщено золоті літери “УСРР” або напис “Українська Соціалістична Радянська Республіка”⁶. Слід зазначити, що описи символів були не зовсім конкретними, написи на них вживалися й у російському, і в українському варіантах. Офіційних зображень додано не було, а вперше офіційні версії символів наведено в Конституції УСРР, виданій 1923 р.⁷

Зрештою, в умовах війни це не перешкоджало різним місцевим “ревкомам” використовувати і червоні, і синьо-жовті прапори. Так, Військово-революційний комітет брацлавської групи видав 17 січня 1920 р. наказ, у якому значилося: “Приказується всім установам вивісити на установах по два прапори, один жовто-блакитний, другий червоний. На прапорах мати дописи буквами У.Р.С.Р.” (мабуть, тут помилка у джерелі і мало бути “У.С.Р.Р.” – А. Г.)⁸.

Після об’єднання Галицької армії з Червоною армією в лютому 1920 р. ревком Червоної української галицької армії (ЧУГА) наказав своїм частинам причепити під українську відзнаку на шапці червоні стяжки, що й було виконано⁹. Однак з подальшим реформуванням ЧУГА і під тиском більшовиків вже на початку березня польовий штаб розпорядився: “...Відзнакою У.С.Р.Р. є червоний прапор з написом “У.С.Р.Р.” Відзнакою всіх червоноармійців є – признана III-тим Все-Українським Зїздом Рад – пяти-раменна звїзда з серпом і молотом, як знамя селян і робітників. Тільки вона є дозволена. Тризуб зноситься, а на разі з недостачі звїзд мають всі носити червону відзнаку”¹⁰.

⁴ Супруненко Н.И. Очерки истории гражданской войны и иностранной интервенции на Украине (1918–1920). Москва, 1966. С. 163; Історія Української РСР. Київ, 1967. У 2-х т. Т. 2. С. 98.

⁵ Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (Вироблена та затверджена 3-ім Всеукраїнським зїздом Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів). *Боротьба* (Київ). 1919. 20 березня. С. 3; *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. Харків, 1919. Ч. 19. Ст. 204; Зайцев Б. Перший герб Радянської України. *Архіви України*. 1967. № 4. С. 16; Він же. Символ суверенності Української РСР. *Там само*. 1971. № 6. С. 16; Конституційні акти України 1917–1920. С. 231–232; Соколов В.А. Вексиллологический справочник по флагам Российской империи и СССР. Москва, 2002. Т. 2. С. 4.

⁶ Там само.

⁷ Конституція УСРР. Харків, 1923. Мал. 3–5.

⁸ Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. Нью-Йорк, 1974. С. 187. Передрук: Денник Начальної Команди Української Галицької Армії (1919–1920). *Літопис Червоної Калини*. 1992. Ч. 8–9. С. 15.

⁹ Денник... 1974. С. 204; Денник... 1992. Ч. 8–9. С. 21.

¹⁰ Денник... 1974. С. 221; Денник... 1992. Ч. 10–12. С. 18.

27 липня 1921 р. ВУЦВК затвердив прапор рибпромислового флоту Української СРР, на червоному полотнищі прямокутної форми зі співвідношенням ширини до довжини 1:2 крім білої аббревіатури УССР було ще й зображення білої рибини, довжина якої становила половину довжини прапора, а ширина – 1/8 його ширини¹¹.

Як вже зазначалося, опис герба Української СРР не мав офіційного зображення ні в першому виданні Конституції 1919 р., ні в наступні роки. Тому на друкованих виданнях, бланках і печатках різних установ того часу існують доволі значні розбіжності в інтерпретації герба УСРР (мал. 1–3). Прапор також використовувався у різних варіантах, зокрема і з аббревіатурою УССР, відділеною тонкою золотою облямівкою (мал. 4).

15 січня 1923 р. виходить спеціальна постанова Президії ВУЦВК “Про затвердження прапорів, герба та печатки Республіки”, якою ухвалено підготувати Народним комісаріатом юстиції зразки символів, що були згодом опубліковані у виданій 1923 р. Конституції УСРР¹². Зокрема герб було подано у двох версіях – з аббревіатурами УСРР та УССР (мал. 5).

У січні 1924 р. VIII Всеукраїнський з'їзд рад доручив ЦВК УСРР переглянути основний закон і подати його на затвердження наступного з'їзду¹³. У травні 1925 р. IX Всеукраїнський з'їзд рад затвердив зміни в Конституції УСРР з урахуванням прийнятої Конституції СРСР, але не вніс зміни в описи герба та прапора. В опрацьованих проектах Стаття 34 мала отримати таку редакцію: “Герб Української Соціалістичної Радянської Республіки складається з зображених на червоному полі в проміннях сонця золотих серпа та молота, оточених вінком з колосків і з написом: 1) “УСРР”, 2) “Пролетарі всіх країн, єднайтеся!””¹⁴ Тепер пропонувалося пролетарський девіз подавати лише в україномовному варіанті. Також планувалося усунути плутанину для торговельного, морського та військового прапорів і назву зафіксувати лише в українському варіанті: “УСРР” або “Українська Соціалістична Радянська Республіка”¹⁵.

Ці зміни запроваджено з прийняттям нової Конституції УСРР, яка була затверджена XI Всеукраїнським з'їздом рад 15 травня 1929 р. Символи мали такий вигляд: Стаття 80. Герб Української Соціалістичної Радянської Республіки складається з виображення на червоному полі в проміннях сонця золотих серпа та молота, оточених вінком з колосків і з написом: “УСРР Пролетарі всіх країн, єднайтеся!” (мал. 6). Стаття 81. Державний прапор Української соціалістичної

¹¹ Зайцев Б. Символ суверенності Української РСР. С. 17; Sokolov V.A. State Flags and Coats-of-arms of Ukraine. Helsinki, 1983. P. 6; Соколов В.А. Вексиллологический справочник... Т. 2. С. 5.

¹² Зайцев Б. Перший герб Радянської України. С. 17; Соколов В.А. Вексиллологический справочник... Т. 2. С. 6.

¹³ Ватуля Б.С. До 50-річчя державного герба УРСР. *Український історичний журнал*. 1969. № 2. С. 127.

¹⁴ Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки. Харків, 1926. С. 61.

¹⁵ Про зміну Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1925. Відділ 1. Ч. 47. Ст. 302; Зайцев Б. Символ суверенності Української РСР. С. 19.

Мал. 6

Мал. 7

Мал. 8

Мал. 9

Мал. 10

Мал. 11

Мал. 12

Мал. 13

республіки складається з полотнища червоного (багряного) кольору, в лівому кутку якого біля держальця зверху, вміщено золоті літери “УСРР” або напис “Українська Соціалістична Радянська Республіка”¹⁶ (мал. 7). Як бачимо, з’являється визначення “державний прапор”, за аналогією з Конституцією СРСР, а на символах подано лише україномовні написи. Президія ВУЦВК своєю постановою затвердила новий варіант герба¹⁷.

Після прийняття “сталінської” Конституції СРСР 1936 р. були внесені зміни й в основні закони союзних республік. 30 січня 1937 р. XIV Надзвичайний Всеукраїнський з’їзд рад затвердив нову Конституцію Української РСР і вніс зміни в її назву та описи державних символів. У статті 143 говорилося: “Державний герб УРСР складається з золотих серпа і молота, зображених на червоному фоні в проміннях сонця, обрамлених колосками, з написом: зверху над серпом і молотом “УРСР” і знизу “Пролетарі всіх країн, єднайтеся!”” (мал. 8)¹⁸ Статтю 144 подано в такій редакції: “Державний прапор УРСР складається з червоного полотнища, в лівому кутку якого, коло древка угорі, вміщені золоті серп і молот і літери золотом “УРСР”” (мал. 9)¹⁹. Новий державний герб УРСР затверджено постановою Президії ЦВК УРСР від 21 квітня 1937 р.²⁰

Новіші зміни й до Конституції УРСР, і до державних символів було внесено вже після Другої світової війни. Це мотивувалося “зростанням міжнародного авторитету Радянської України”, яка стала членом ООН та низки інших її організацій. Президією Верховної Ради СРСР постановою від 20 січня 1947 р. “Про державні прапори союзних республік” рекомендувалося внести зміни у ці прапори, поєднавши радянські (серп, молот, зірка, червоний колір) і “національні” (малося на увазі – доповнення прапора ще іншими кольорами, у тому числі й орнаментами) символи. Також виявилось, що на гербі УРСР відсутня 5-променева зірка та написи виконані лише українською мовою²¹.

Серед пропонованих варіантів прапора було полотнище, що складалося з трьох рівношироких горизонтальних смуг – червоної, блакитної та червоної, – у центрі блакитної смуги розміщалися золоті серп і молот, а над ними на червоному фоні – золота контурна зірка. Проте вибір зупинили на іншому проекті,

¹⁶ *Вісті ВУЦВК*. Харків, 1929. 23 червня (№ 143); Конституція (основний закон) Української соціалістичної радянської республіки. *Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. Харків, 1929. Ч. 14. Арт. 100; Соколов В.А. Вексиллологический справочник... Т. 2. С. 22.

¹⁷ Новий державний герб УСРР. *Вісті ВУЦВК*. Харків 1929. 22 вересня (№ 220). С. 9.

¹⁸ Про затвердження Конституції (Основного Закону) УРСР і Конституція УРСР. *Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду Української радянської соціалістичної республіки*. Київ, 1937. Ч. 30. Ст. 121; Конституція УРСР, затверджена XIV Надзвичайним Всеукраїнським з’їздом Рад. Київ, 1937. С. 31; Поцелуев В.А. Гербы Союза ССР: Из истории разработки. Москва, 1987. С. 98–99.

¹⁹ Там само; Зайцев Б. Символ суверенності Української РСР. С. 20; Соколов В.А. Вексиллологический справочник... Т. 2. С. 22.

²⁰ Ватуля Б.С. До 50-річчя державного герба УРСР. С. 127.

²¹ Сокульський А. Національна символіка України. Запоріжжя, 1993. С. 66–68.

який приписують художникові Антону Середі (1918 р. він був автором марок УНР. – А. Г.). У цьому варіанті прапор доповнювався знизу синьою смугою, завширшки в 1/3 ширини полотнища. Характерно, що для кольору спеціально вигадали термін “лазуровий”, бо вважали, що блакитний чи синій може асоціюватися з “націоналістичними” прапорами²².

Указами Президії Верховної Ради УРСР від 21 листопада 1949 р. і законом, затвердженим Верховною Радою 5 липня 1950 р. було внесено зміни в опис і зображення Державного герба та прапора УРСР²³. В Указі “Про Державний герб УРСР” вказувалося: “Відтворити наверху герба п’ятикутну зірку, нанести по боках герба, на вінку, по одному витку червоної стрічки, на яких написати на правому витку “Пролетарии всех стран, соединяйтесь!” і на лівому – “Пролетарі всіх країн, єднайтесь!”, зняти у верхній частині щита букви “УРСР” – написати знизу герба на червоній стрічці слова “Українська РСР” і затвердити наступне зображення Державного герба Української РСР; 2) затвердити опис Державного герба Української РСР; 3) внести на затвердження Верховної Ради Української РСР пропозицію про відповідну зміну і доповнення статті 124 Конституції УРСР”²⁴. В Указі “Про Державний прапор УРСР” зазначено, що полотнище прапора складається з двох горизонтальних кольорових смуг; верхня – червоного кольору – становить дві третини ширини прапора; нижня – лазурова – третину його ширини; у верхній частині прапора, на відстані однієї третини його довжини від древка – зображення золотих серпа і молота; над ними п’ятикутна зірка, обрамлена золотою каймою²⁵. Верховна Рада 5 липня 1950 р. внесла зміни в Конституцію і стаття 124 набула такого змісту: “Державний герб Української Радянської Соціалістичної Республіки складається з золотих серпа і молота, зображених на червоному щиті, освітлених промінням сонця і обрамлених колоссям пшениці з написом на червоній стрічці: внизу вінка “Українська РСР”, на правому витку “Пролетарии всех стран, соединяйтесь!” і на лівому – “Пролетарі всіх країн, єднайтесь!” Наверху герба є п’ятикутна зірка” (мал. 10–11)²⁶. Тепер зірка отримала нове значення як символ єднання і дружби народів п’яти континентів світу, а первісно вона була емблемою Червоної Армії²⁷. У статті 125 було вказано, що співвідношення ширини до довжини прапора становить 1:2²⁸.

²² Спомини про це тодішнього голови Президії Верховної Ради УРСР М. С. Гречухи див.: Середюк О., Стрілка Р. Символіку не вибирають, її успадковують. Луцьк, 1991. С. 18.

²³ Таранов А.П. Історія Конституції Української Радянської Соціалістичної республіки. Київ, 1957. С. 157.

²⁴ *Вісті Верховної Ради Української РСР* (далі – *ВВР УРСР*). 1949. № 6. С. 8; Ватуля Б.С. До 50-річчя державного герба УРСР. С. 127–128.

²⁵ *ВВР УРСР*. 1949. № 6. С. 9; Зайцев Б. Символ суверенності Української РСР. С. 20; Соколов В.А. Вексиллологический справочник... Т. 2. С. 22–23.

²⁶ *ВВР УРСР*. 1950. № 3. С. 11; Ватуля Б. С. До 50-річчя державного герба УРСР. С. 128.

²⁷ Зайцев Б. Перша емблема Радянської Армії. *Архіви України*. 1967. № 5. С. 47–51; Стрельський В.І. Відображення ідей патріотизму, дружби народів і соціалістичного інтернаціоналізму в радянському державному гербі. *Архіви України*. 1973. № 4. С. 35–36.

²⁸ *ВВР УРСР*. 1950. № 3. С. 11; Зайцев Б. Символ суверенності Української РСР. С. 20.

Лазуровий колір на прапорі мав символізувати “вічну дружбу українського народу з великим російським народом: під лазуровими прапорами український народ на чолі з Богданом Хмельницьким боровся проти чужоземних загарбників і возз’єднався з російським народом”²⁹.

Надалі Указами Президії Верховної Ради УРСР затверджувалися положення про державний герб і державний прапор Української РСР, якими регулювалося їх точні зображення та використання³⁰. У Конституції УРСР 1978 р. державні символи залишилися без особливих змін і визначалися статтями 166 та 167.

МОЛДАВСЬКА АВТОНОМІЯ

Рішенням ВУЦВК від 12 жовтня 1924 р. у складі Української СРР було утворено Автономну Молдавську СРР, яку сформували 14 придністровських районів Херсонської та Подільської губерній. У прийнятій 23 квітня 1925 р. Конституції АМСРР стаття 48 визначала, що “Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка має свій державний герб і прапор, що їх установлює Молдавський Центральний Виконавчий Комітет і затверджує Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет”, але не подавала ні їхніх описів, ні зображень³¹. У напрацьованих проєктних пропозиціях на гербі подавалася карта АМСРР разом із територією Бессарабії (яка від 1918 р. входила до складу Румунії), а також качани кукурудзи, грона винограду, серп, молот – все в обрамуванні колосків, перевитих червоною стрічкою з девізом; на прапорі на червоному полотнищі також були качан кукурудзи та пшеничний колос, перевиті виноградною лозою, разом із золотими серпом і молотом й аббревіатури “РАССМ”³². Проте спершу з проєкту герба вилучили карту, а зрештою взяли герб аналогічний гербам УСРР і РСФРР, що відрізнявся від них лише аббревіатурою та девізом, написаним українською та молдавською мовами (мал. 12)³³. Прапором Молдавської автономії стало червоне полотнище зі золотими серпом і молотом та аббревіатурою “Р.А.С.С.М.”, під ними – гроно винограду, качан кукурудзи та пшеничний колос (мал. 13). Символи 19 жовтня 1925 р. затвердив ЦВК АМСРР³⁴. Оскільки 1932 р. молдавську мову було переведено на латинський алфавіт, то на символах аббревіатура стала подаватися як “R.A.S.S.M.” (мал. 14).

У прийнятій 6 січня 1938 р. новій Конституції Молдавської АРСР вказано і символи: “Стаття 111. Державним гербом Молдавської Автономної Радянської

²⁹ Мрига В.В. Прапор Державний. *Радянська енциклопедія історії України*. Київ, 1971. Т. III. С. 446–447; Гречило А. До питання про національний прапор. *Пам’ятки України*. 1989. № 4. С. 47.

³⁰ Соколов В.А. Вексиллологический справочник... Т. 2. С. 25–35.

³¹ Про затвердження Конституції АМСРР. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1925. Ч. 51. Ст. 313; Andrieș-Tabac S. *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*. Chișinău, 1998. P. 116; Ревнівцев М. До питання про державну символіку України для Молдавської автономії в 1924–1940 рр. *Знак*. 2004. Ч. 34. С. 4.

³² Ревнівцев М. До питання про державну символіку... С. 4.

³³ Там само.

³⁴ Andrieș-Tabac S. *Heraldica teritorială...* P. 117.

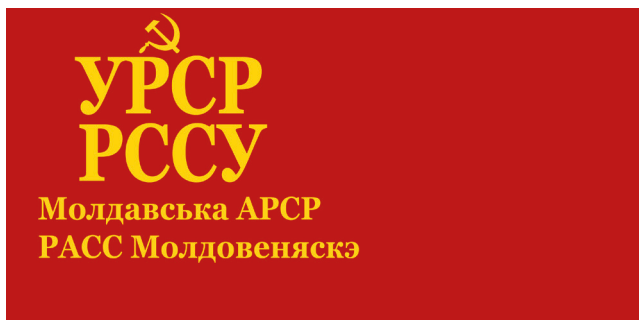
Мал. 14

Мал. 15

Мал. 16

Мал. 17

Мал. 18

Мал. 19

Мал. 20

Мал. 21

Соціалістичної Республіки є державний герб УРСР, який складається з золотих серпа і молота, зображених на червоному фоні в променях сонця, облямованих колоссям, з написом “УРСР” і “Пролетарі всіх країн, єднайтеся!” українською і молдавською мовами з додатком під написом “УРСР” літерами меншого розміру напису “Молдавська АРСР” українською і молдавською мовами. Стаття 112. Державним прапором Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки є державний прапор УРСР, що складається з червоного полотнища з зображенням у його лівому кутку коло древка зверху золотих серпа і молота, літер “УРСР” українською і молдавською мовами з додатком під написом “УРСР” літерами меншого розміру напису “Молдавська АРСР” українською і молдавською мовами” (мал. 15)³⁵. Оскільки 27 лютого 1938 р. молдавську мову знову перевели на кириличну абетку, то у символах мали відбутися чергові зміни (мал. 16–17).

У червні–липні 1940 р. Червона Армія зайняла Бессарабію й ці землі (без Хотинського повіту) включили до складу МАРСР. А вже 2 серпня 1940 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон “Про утворення Молдавської РСР”, внаслідок чого МАРСР розформовувалася, шість повітів Бессарабії та шість районів Молдавської АРСР відходили до Молдавської РСР, а Аккерманський, Ізмаїльський і Хотинський повіти Бессарабії та решта районів колишньої Молдавської АРСР залишилися у складі Української РСР.

КРИМСЬКА АВТОНОМІЯ

На Кримському півострові 18 жовтня 1921 р. проголошено створення Автономної Кримської СРР, яку було включено до складу Російської СФРР. 10 листопада 1921 р. І Всекримський установчий з'їзд рад прийняв Конституцію АКССР, у статтях 31 та 32 якої вказувалися символи. Автономія вживала герб Російської Федерації, який відрізнявся лише тим, що над серпом і молотом були написи “Кр. С. С. Р.” кирилицею та арабським письмом, а девіз на стрічці подавався кримськотатарською та російською мовами (мал. 18)³⁶. На червоному полотнищі прапора також подавалася назва двома мовами (мал. 19). Оскільки 1928 р. письмо кримськотатарської мови перевели на латинку, то відповідно змінилися й написи на гербі та прапорі. Конституція Кримської АРСР, прийнята 4 червня 1937 р., також затвердила статтями 111 та 112 символами КАРСР: герб федерації з назвою автономії та девізом двома мовами і червоний прапор із золотим написом “РСФСР” та двомовною назвою (мал. 20–21)³⁷. У 1938 р. письмо кримськотатарської мови перевели на кириличний алфавіт, тому відповідні зміни було зроблено й на гербі та прапорі КАРСР (мал. 22–23).

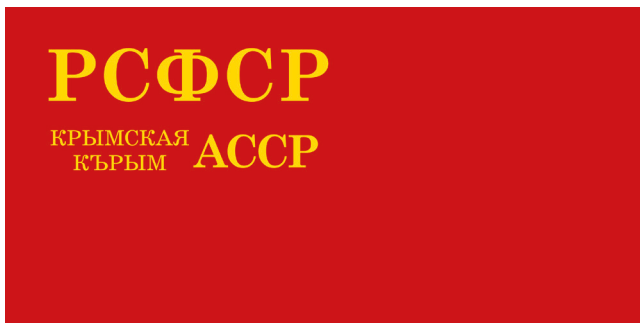
³⁵ Драчук В. Рассказывает геральдика. Москва, 1977. С. 130; Ревнівцев М. До питання про державну символіку... С. 5; Andrieș-Tabac S. Heraldica teritorială... Р. 119; Соколов В.А. Вексиллологический справочник... Т. 2. С. 157.

³⁶ Конституция Крымской Советской Социалистической Республики. Симферополь, 1924; Гречило А.Б. Українська територіальна геральдика. Львів, 2010. С. 141.

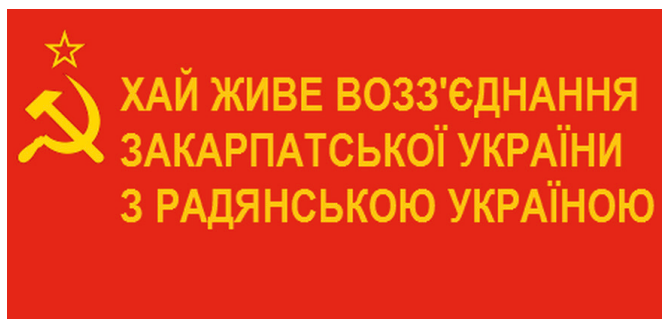
³⁷ Конституция (Основной Закон) Крымской Автономной Советской Социалистической Республики. [Симферополь], 1937.

Мал. 22

Мал. 23

Мал. 24

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 червня 1945 р. Кримська АРСР перетворювалася на Кримську область у складі РРФСР, що було затверджено законом від 25 червня 1945 р. “Про ліквідацію Чечено-Інгуської АРСР і про перетворення Кримської АРСР в Кримську область”³⁸.

А 1954 р. Кримська область перейшла до складу Української РСР. 19 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР затвердила указом спільні подання Президій Верховних Рад УРСР та РРФСР³⁹. Верховна Рада СРСР 26 квітня 1954 р. ухвалила закон “Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР”, яким затвердила згаданий указ та рекомендувала внести відповідні зміни до Конституції СРСР⁴⁰.

ЗАКАРПАТСЬКА УКРАЇНА

26 листопада 1944 р. у Мукачеві відбувся Перший з'їзд народних комітетів Закарпатської України, який ухвалив маніфест про об'єднання Закарпаття з радянською Україною і обрав найвищий орган влади – Народну раду. Імітуючи “радянську державність” 12 січня 1945 р. для Закарпатської України декретом число 28 було затверджено “державний прапор”: “Прапор, який складається з чер-

³⁸ Административно-территориальные преобразования в Крыму. 1783–1998 гг. / Справочник. Симферополь, 1999. С. 398.

³⁹ Ведомости Верховного Совета СССР. Москва, 1954. 9 марта (№ 4). С. 147.

⁴⁰ Там само. 1954. 12 мая (№ 10). Ст. 211. С. 343.

воного полотнища, зі зображенням на верхнім його куті, при деревці, золотистого серпа і молота, та над ними червоної, зі золотистою каймою, п'ятикінцевої зірки, з проведеним золотистою барвою надписом: “Хай живе возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною” (мал. 24)⁴¹. Вже сам текст напису на прапорі вказував на тимчасовість державності Закарпаття, необхідної для врегулювання подальшого правового статусу регіону.

Зрештою, цей прапор проіснував недовго. 29 червня 1945 у Москві було підписано договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою про включення Закарпатської України до складу Української РСР. А 22 січня 1946 р. Закарпатська Україна стала Закарпатською областю Української РСР. Якогось окремого герба для Закарпатської України не затверджували.

* * *

Законом України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, будь-яке зображення державних прапорів, гербів та інших символів Української РСР, автономних радянських республік у складі СРСР, прапори, символи, зображення або інша атрибутика, в яких відтворюється поєднання серпа та молота, серпа, молота та п'ятикутної зірки заборонено. Тому виготовлення, поширення, а також публічне використання символів УСРР/УРСР, Молдавської та Кримської автономних республік у складі СРСР, а також прапора Закарпатської України (1945 р.), у тому числі у вигляді сувенірної продукції, підлягає кримінальному покаранню.

REFERENCES

- Andrieș-Tabac, S. (1998). *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei* [Territorial heraldry of Bessarabia and Transnistria]. Chișinău. [in Romanian].
- Drachuk, V. (1977). *Rasskazyvaet geraldika* [Heraldry tells]. Moscow. [in Russian].
- Grechylo, A. (1989). Do pytannia pro natsionalnyi prapor [To the question about the national flag]. *Pamiatky Ukrainy*, 4, 44–48. Kyiv. [in Ukrainian].
- Grechylo, A. (2010). *Ukrainska terytorialna heraldyka* [Ukrainian territorial heraldry]. Lviv. [in Ukrainian].
- Potseluev, V.A. (1987). *Gerby Soiuza SSR: Iz istorii razrabotki* [Coats of arms of the USSR: From the history of development]. Moscow. [in Russian].
- Revnivtsev, M. (2004). Do pytannia pro derzhavnu symboliku Ukrainy dlia Moldavskoi avtonomii v 1924–1940 rr. [On the issue of the state symbols of Ukraine for the Moldavian Autonomy in 1924–1940]. *Znak*, 34, 4–5. Lviv. [in Ukrainian].
- Serediuk O. & Strilka R. (1991). *Symvoliku ne vybyraiut, ii uspadkovuiut* [Symbols is not chosen, it is inherited]. Lutsk. [in Ukrainian].
- Sokolov, V.A. (1983). *State Flags and Coats-of-arms of Ukraine*. Helsinki.

⁴¹ Вісник Народної Ради Закарпатської України. Ужгород, 1945. 15 січня (Ч. 1). С. 2.

- Sokolov, V.A. (2002). *Veksillologicheskii spravochnik po flagam Rossiiskoi imperii i SSSR. T. 2* [Vexillological reference book on the flags of the Russian Empire and the USSR, vol. 2]. Moscow. [in Russian].
- Sokulskyi, A. (1993). *Natsionalna symbolika Ukrainy* [National symbols of Ukraine]. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Strelskyi, V.I. (1973). Vidobrazhennia idei patriotyzmu, druzhby narodiv i sotsialistychnoho internatsionalizmu v radianskomu derzhavnomu herbi [Reflection of the ideas of patriotism, friendship of peoples and socialist internationalism in the Soviet state coat of arms]. *Arkhivy Ukrainy*, 4, 33–36. Kyiv. [in Ukrainian].
- Vatulia, B.S. (1969). Do 50-richchia derzhavnoho herba URSS [To the 50th anniversary of the state coat of arms of the Ukrainian SSR]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 126–128. Kyiv. [in Ukrainian].
- Zaitsev, B. (1967a). Pershyi herb Radianskoi Ukrainy [The first coat of arms of Soviet Ukraine]. *Arkhivy Ukrainy*, 4, 16–18. Kyiv. [in Ukrainian].
- Zaitsev, B. (1967b). Persha emblem Radianskoi Armii [The first emblem of the Soviet Army]. *Arkhivy Ukrainy*, 5, 47–51. Kyiv. [in Ukrainian].
- Zaitsev, B. (1971). Symvol suverennosti Ukrainskoi RSR [Symbol of the sovereignty of the Ukrainian SSR]. *Arkhivy Ukrainy*, 6, 16–21. Kyiv. [in Ukrainian].

Символи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму

Чинним законодавством України заборонено пропаганду символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму¹. Під націонал-соціалізмом або нацизмом розуміється ультраправа тоталітарна ідеологія, яка була політичною доктриною очільників Німеччини та керівної Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, НСДАП) у 1930–1940-х рр. Очолюваний Адольфом Гітлером як главою нацистської партії тоталітарний режим у своєму інтенсивному націоналізмі, масовій привабливості та диктаторському правлінні мав багато спільного з італійським фашизмом. Але були й важливі відмінності. Для нацизму найвищою цінністю було расистське розуміння нації, а для італійських фашистів – ідеалістичне розуміння нації. Нацизм був набагато екстремальнішим як у своїх ідеях, так і в своїй практиці. Цей режим наголошував на волі харизматичного диктатора як єдиного джерела натхнення для людей і нації, а знищення всіх ворогів арійського народу трактував як єдину мету нацистської політики². Україна і український народ зазнали неоправданих втрат від геноциду нацистського режиму під час Другої світової війни: загальна кількість незворотніх втрат цивільного населення України оцінюється в 4,5 млн. осіб³. Тому, спираючись на встановлені Нюрнберзьким міжнародним військовим трибуналом 1945–1946 рр. факти, нацизм засуджується як несумісний з основоположними правами і свободами людини і громадянина.

Заборонена чинним українським законодавством пропаганда нацистської символіки включає:

- а) символіку Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП);
- б) державний прапор нацистської Німеччини 1939–1945 рр.;
- в) державний герб нацистської Німеччини 1939–1945 рр.;
- г) найменування Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП);
- г) зображення, написи, присвячені подіям, пов'язаним з діяльністю Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП);
- д) зображення гасел Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП), цитат осіб, які обіймали керівні посади в Націонал-соціалістичній

¹ Див.: Додаток 1.

² Nazism. *Encyclopædia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Nazism>

³ Лисенко О. Якими були людські втрати України в роки Другої світової війни? *Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минулих років. Діалоги з істориками* / Відп. ред. В. Смолій. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2022. Кн. 2. С. 901.

робітничій партії Німеччини (НСДАП), вищих органах влади та управління нацистської Німеччини та на окупованих нею територіях у 1935–1945 рр.

Основною емблемою НСДАП 1920 р. було обрано гачкуватий хрест (Hakenkreuz), повернутий під кутом 45° і загнутими під прямим кутом за годинниковою стрілкою кінцями (мал. 1). Цей знак повторював символ свастики. Він мав вказувати на приналежність німців до “арійської раси”, підкреслюючи її інтелектуальну, моральну та фізіологічну вищість від інших. Ця свастика широко використовувалася на значках, прапорах, банерах та інші партійні атрибутиці (мал. 2–3). Також як партійну емблему вживали чорного німецького орла із повернутою у свою ліву сторону головою, який тримав у лапах стилізований дубовий вінок зі свастикою в центрі (мал. 4).

Як партійний прапор використовувалося червоне прямокутне полотнище, посередині якого на білому крузі було зображено чорний “гакенкройц” (мал. 5). Нацисти приділяли символіці та її пропаганді велику увагу. Гітлер особисто досить багато писав про історію та тлумачення змісту цього прапора, зокрема таке: “Червоний колір уособлює соціальні ідеї, закладені в нашому русі; білий колір – ідею націоналізму; “гакенкройц” – місію боротьби за перемогу арійців і водночас за перемогу творчої праці, яка споконвіку була антисемітською та антисемітською і залишиться”⁴.

Після приходу на початку 1933 р. Гітлера до влади партійний прапор зі свастикою (Hakenkreuzflagge) ухвалено спершу вивішувати разом із чинним державним – чорно-біло-червоним прапором⁵. 20 грудня 1933 р. встановлено використовувати цей прапор вже на комерційних суднах і затверджено його офіційний опис: пропорції полотнища встановлено як 3:5, а сам прапор відрізнявся від партійного тим, що білий круг із центру було зміщено ближче до древка (мал. 6). У першій половині 1935 р. встановлено “штандарт вождя і державного канцлера” зі свастикою (мал. 7), а 15 вересня того ж року прийнято закон, згідно з яким вживаний на торговому флоті прапор ставав імперським і державним прапором (die Reichs- und Nationalflagge)⁶.

З метою підкреслити “єдність партії і держави” декретом Гітлера від 5 листопада 1935 р. емблема НСДАП була затверджена державною емблемою Третього Райху. Надалі 1936 р. зроблено незначні зміни у державному символі: голову орла повернуто праворуч, а сам знак отримав дещо інше дизайнерське рішення⁷ (мал. 8).

На основі символів НСДАП було також напрацьовано цілу систему емблем, прапорів і штандартів для різних державних структур та посадових осіб.

⁴ Подано за виданнями: Hitler A. Mein Kampf. München: Zentralverlag der NSDAP, Franz Eher Nachf., 1936. S. 557. У перекладі англійською слово “Hakenkreuz” передано як “swastika”, див.: Hitler A. Mein Kampf. London, New York, Melbourne: Hurst and Blackett, 1939. P. 384.

⁵ Herzfeld A. Einige unbekannte Flaggenänderungen 1933–1945. *Der Flaggenkurier: Zeitschrift der Deutsche Gesellschaft für Flaggenkunde*. Achim, 2001. Nr. 13. S. 17–23.

⁶ Dreyhaupt R.F. Deutsche Nationalflaggen. Teil VIII: Das III. Reich 1935–1939. *Der Flaggenkurier: Zeitschrift der Deutsche Gesellschaft für Flaggenkunde*. Achim, 2005. Nr. 19. S. 12–15.

⁷ Ibid. S. 16.

Мал. 1

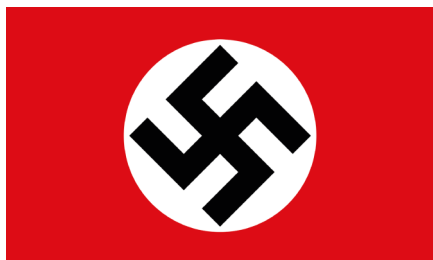
Мал. 2

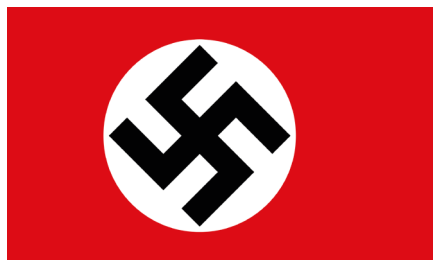
Мал. 3

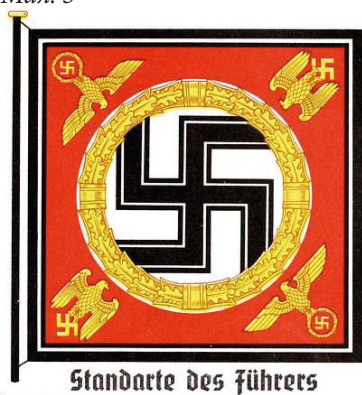
Мал. 4

Мал. 5

Мал. 6

Мал. 7

Мал. 8

Фактично всі ці державні та службові символи профункціонували до 23 травня 1945 р., коли державне існування Німеччини припинилося.

Окрім згаданих вище символів також під заборону потрапляє емблема СС або захисних загонів НСДАП (Schutzstaffel der NSDAP), яка становить собою подвоєну руну “сігель” (мал. 9)⁸. Ці захисні загоны виникли 1925 р. як мілітаризована партійна структура.

Також у виданному УІНП збірнику матеріалів, рекомендацій і документів до переліку заборонених символів подано низку найбільш поширених нацистських гасел⁹.

Деякі зарубіжні організації до зображень, пов’язаних із діяльністю НСДАП, відносять і низку рунічних символів, які активно використовувалися нацистами. Зокрема, такі символи внесені до бази даних Антидефамацийної ліги (Anti-Defamation League, ADL) – організації, яка бореться з усіма формами антисемітизму та упередженості щодо євреїв¹⁰.

* * *

Детальніше варто зупинитися на основному символі нацизму – свастиці чи “гакенкройці”. Саме слово свастика походить зі санскриту й означає “щастя” або “благополуччя”¹¹. Мотив із гачкуватим хрестом широко відомий і зустрічається на різних давніх орнаментах. Зокрема, у фондах Національного музею історії України зберігається невеличка фігурка пташки, зроблена з бивня мамонта, яку було знайдено 1908 р. на Мізинській палеолітичній стоянці. Ця пташка вкрита різьбленим орнаментом типу “меандр”, що нагадує з’єднані свастики (мал. 10)¹². Визначений методом радіовуглецевого датування вік цієї пташки становить 15 тисяч років і є найдавнішим зразком свастикоподібного орнаменту у світі¹³. Використання свастики як окремого символу в Євразії відоме ще 7000 років тому. Вважається, що початково вона була солярним знаком і уособлювала рух сонця по небу¹⁴. Відомі варіанти з поворотом гаків за годинниковою стрілкою і проти (мал. 11–13).

⁸ Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати. Збірник матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” / Упоряд. С. Бутко, С. Горобець, І. Каретніков, Б. Короленко, М. Майоров; Український інститут національної пам’яті. Київ: Український інститут національної пам’яті, 2015. С. 213.

⁹ Там само.

¹⁰ Див.: Hate on display: Hate Symbols Database. 2023. ADL.org. URL: <https://www.adl.org/sites/default/files/documents/2023-03/hate-on-display-hate-symbols-database.pdf>

¹¹ McDermott M. 10 Things You Need to Know About the Swastika. *Hindu American Foundation*. 3.11. 2016. URL: <https://www.hinduamerican.org/blog/10-things-you-need-to-know-about-the-swastika/>

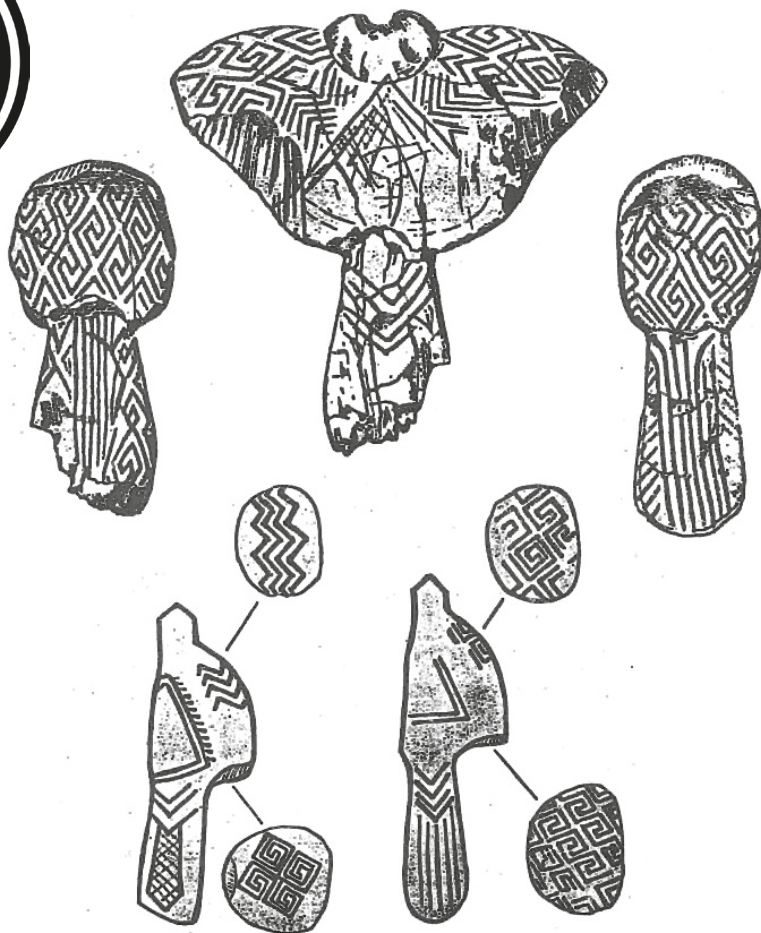
¹² White J.J. Ice Age Swastika found in Ukraine: Interpretation of a Basic Symbol of Mankind. *Midwestern Epigraphic Journal*. Columbus, Ohio, 2001. Vol. 15. P. 73–78. Див.: *Midwesternepigraphic.org*. URL: <https://web.archive.org/web/20120117121947/http://www.midwesternepigraphic.org/swastika01.html>

¹³ Джайн Кемптон М. Як людство любило свастику, поки Гітлер її не вкрав. *BBC News Україна*. 26.10.2014 р. https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/10/141026_swastika_world

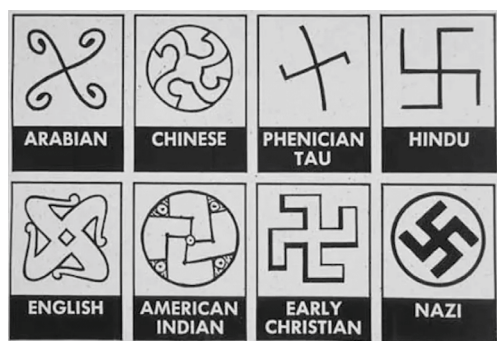
¹⁴ Cirlot J.E. A Dictionary of Symbols. 2nd ed. London: Routledge & Kegan Paul, 1971. P. 323.

Мал. 9

Мал. 10

Мал. 11

Досі вона залишається священним символом в індуїзмі, буддизмі та джайнізмі. Її часто можна побачити на храмах або будинках в Індії чи Індонезії. В Японії вона є символом тривалого життя і розквіту. В Китаї означала безсмертя, а також позначала безкінечність¹⁵. У індіанців Північної Америки була символом чотирьох вітрів та процвітання¹⁶.

Свастика має давню історію в Європі, з'являючись на артефактах дохристиянських європейських культур. Стародавні греки використовували мотиви свастики для прикраси своїх амфор і ваз. Давні дріїди та кельти трактували її як священний знак, а в скандинавській міфології свастика символізувала молот Тора. Подібний до свастики знак використовували у своєму гербі представники волинської шляхетської родини Борейко (мал. 14)¹⁷.

На початку ХХ ст. свастика широко використовувалася в Європі як символ родючості, щастя та удачі (мал. 15–16). Її активно застосовували в архітектурі, рекламі та промислового дизайну¹⁸. Вживали цей символ і різні скаутські організації (мал. 17), зокрема – український Пласт у першій половині ХХ ст.¹⁹

Зважаючи на таке широке використання свастики у різних культурах, необхідно відрізнити однакові за формою але відмінні за змістом символи, а також мету їхнього використання²⁰. Прикметною є дискусія навіть щодо термінології, коли звертається увага на те, що німецькі нацисти не вживали термін “свастика”, а лише “гакенкройц”²¹.

Законом України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, символіку націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму заборонено. До цього визначення Закон включає:

- а) символіку Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП);
- б) державний прапор нацистської Німеччини 1939–1945 років²²;

¹⁵ Eberhard W. A Dictionary of Chinese Symbols: Hidden Symbols in Chinese Life and Thought. London and New York: Routledge & Kegan Paul, 1986. P. 348–350.

¹⁶ Hall A.S. A glossary of important symbols in their Hebrew, pagan and Christian forms. Boston: Bates & Guild, 1912. P. 46.

¹⁷ Niesiecki K. Korona Polska przy Złotej Wolności Starożytności Wszystkich Kathedr, Prowincyi y Rycerstwa Kleynotami Heroicznym Męstwem y odwagą, Naywyższemi Honorami a naypierwey Cnotą, Pobożnością y Świątobliwością Ozdobiona [...]. Lwów: w Drukarni Collegium Lwowskiego Societatis Jesu, 1728. [T. 1]. S. 149.

¹⁸ Детальніше див.: Heller S. The Swastika and Symbols of Hate: Extremist Iconography Today. New York: Allworth Press, 2019. 216 pgs.

¹⁹ Круковський О. До історії вживання свастики на західноукраїнських землях у першій половині ХХ ст. *Знак*. Львів, 1993. Ч. 3. С. 6–7.

²⁰ Heller S. The Daily Heller: When is a Swastika Not a Hate Symbol? *Printmag.com*. 2.01.2024. URL: <https://www.printmag.com/daily-heller/the-daily-heller-when-is-a-swastika-not-a-hate-symbol/>

²¹ Nakagaki T.K. The Buddhist Swastika and Hitler's Cross: Rescuing a Symbol of Peace from the Forces of Hate. Berkeley, California: Stone Bridge Press, 2018. 200 pgs.

²² Державний прапор Німеччини вже від 1935 р. містив зображення “гакенкройца”, однак законотворює крайню нижню дату цього символу визначив як 1939 р., орієнтуючись мабуть на початок Другої світової війни.

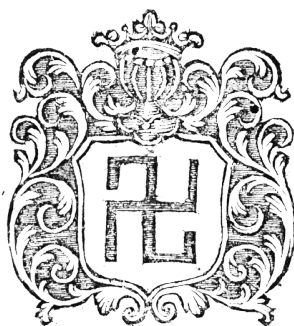

Мал. 12

Мал. 13

Boreyko Herb

Мал. 14

Мал. 15

Мал. 16

Мал. 17

в) державний герб нацистської Німеччини 1939–1945 років²³;
г) найменування Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП);
г) зображення, написи, присвячені подіям, пов'язаним з діяльністю Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП);

д) зображення гасел Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП), цитат осіб, які обіймали керівні посади в Націонал-соціалістичній робітничій партії Німеччини (НСДАП), вищих органах влади та управління нацистської Німеччини та на окупованих нею територіях у 1935–1945 роках.

Виготовлення, поширення, а також публічне використання цих символів, у тому числі у вигляді сувенірної продукції, підлягає кримінальному покаранню.

* * *

Наведемо як приклад дослідження дій в Україні, коли використання заборонених символів не здійснювалося з метою їхньої популяризації.

Проведене дослідження стосувалося трьох зображень, які були нанесені з допомогою трафаретів у січні 2020 р. на громадській будівлі і проходили в рамках досудового розслідування у кримінальному провадженні (мал. 18–20), на предмет використання в цих зображеннях символів комуністичного чи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.

На малюнку 18 зображенні Гітлер і Сталін як шлюбна пара, при цьому на їхньому одязі присутні знаки свастика та серп і молот. Сам трафаретний малюнок повторює зображення роботи американського журналіста і карикатуриста Кліффорда Кеннеді Беррімена (Clifford Kennedy Berryman), яка представляє собою карикатуру на пакт Молотова-Ріббентропа (мал. 21).

Оригінальна карикатура Беррімена мала підпис “Wonder how long the honeymoon will last?” (Цікаво, скільки триватиме медовий місяць?). Вперше вона була опублікована в газеті “Washington Star” 9 жовтня 1939 р. Карикатура висміювала укладений 1939 р. політичний пакт між гітлерівським і сталінським режимами, а подані на ній елементи нацистських і комуністичних символів служили для кращої ідентифікації зображених персонажів.

На теперішній час ця карикатура є у відкритому доступі серед художніх ресурсів (фото, друки, малюнки) Бібліотеки Конгресу США²⁴.

Також ця ж карикатура доступна на британському ресурсі “Alamy”, на якому можна придбати цей малюнок у кращій роздільній якості²⁵.

Виконаний на основі цієї карикатури трафаретний малюнок не може тлумачитися як пропаганда тоталітарної символіки, оскільки не має якихось доповнень і зберігає іронічний зміст оригінального малюнку Беррімена.

²³ Те саме стосується і державного герба Німеччини, на якому гачкуватий хрест появився ще 1935 р.

²⁴ Wonder how long the honeymoon will last? *Library of Congress*. URL: <https://www.loc.gov/item/2016679213>

²⁵ Russo-German non-aggression pact 1939. *Alamy*. URL: <https://www.alamy.com/stock-photo-russo-german-non-aggression-pact-1939-an-anonymous-cartoon-pokes-fun-49849569.html>

Мал. 18

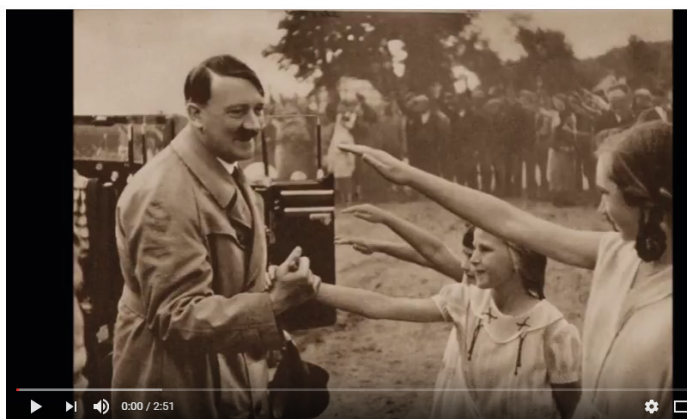
Мал. 19

Мал. 20

Мал. 21

Ансамбль Христа Спасителя и Мать Сыра Земля - Гитлер приходит во сне к твоим детям

Мал. 22

Мал. 23

Малюнки 19 і 20 не містять знаків свастики чи серпа і молота, але мають зображення дітей разом із Гітлером і Сталіном, підписи “Гітлер приходит во сне к твоим детям” та “Сталин приходит во сне к твоим детям”.

Сам сюжет малюнку 19 та текстівка взяті з кліпу до композиції “Гітлер приходит во сне к твоим детям” (2007 р.) російської музичної групи “Ансамбль Христа Спасителя и Мать Сыра Земля”, яка виконує пародії на фундаменталістські та ультраправі ідеології. У цьому кліпі використано сюжет із міжвоєнної хроніки, на якому Гітлер зустрічається з дітьми (мал. 22).

Для малюнку 20 використано сюжет з радянського плакату “Спасибо любимому Сталину за счастливое детство!” (мал. 23) та додано аналогічний іронічний підпис: “Сталин приходит во сне к твоим детям”.

Отже, малюнки 19 і 20, на яких фігурують зображення Гітлера і Сталіна, також мають пародійний зміст.

На основі вивчення трафаретних зображень (мал. 18–20) та аналізу джерел, які послужили основою для їхнього створення, можна зробити такі висновки:

1) Джерелом для виконання трафаретного малюнка 18 була карикатура американського автора Беррімена 1939 р., яка висміювала, а не популяризувала гітлерівський та сталінський режими. Зображені на ній нацистські та комуністичні символи мали не пропагандистську мету, а лише посилювали ідентифікацію зображених осіб. Тут ці символи є частиною цілісного художнього твору, вкористання якого тепер у відкритих ресурсах і тиражування не заборонене чинним законодавством США та Великої Британії. Не суперечить це і чинному законодавству України, оскільки п. 3–4 статті 4-ї Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” визначає, що заборона цих символів не поширюється на випадки використання “у творах мистецтва, створених до набрання чинності цим Законом”.

2) Трафаретний малюнок 18 створений на основі карикатури Беррімена без якихось доповнень, за змістом також висміює тоталітарні режими, тому з огляду на іронічний зміст його не можна трактувати як “пропаганду” чи “популяризацію” нацистської і комуністичної символіки.

3) Трафаретні малюнки 19 і 20 не містять тоталітарних символів, але на них зображені лідери цих режимів. Основою для них став пародійний музичний твір російської групи “Ансамбль Христа Спасителя и Мать Сыра Земля”, з кліпу якої було взято текстівку та відтворено малюнок 19, а для малюнку 20 основою послужив плакат “Спасибо любимому Сталину за счастливое детство!” І музичний твір, і радянський плакат, які слугували основою, створені до прийняття Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”.

4) За змістом трафаретні малюнки 19 і 20 також є пародійними на гітлерівський та сталінський режими, тому їх не можна трактувати як “пропаганду” чи “популяризацію” цих режимів.

REFERENCES

- Cirlot, J.E. (1971). *A Dictionary of Symbols*. Second ed. London: Routledge & Kegan Paul.
- Dreyhaupt, R.F. (2005). Detsche Nationalflaggen. Teil VIII: Das III. Reich 1935–1939 [German national flags. Part 8: The Third Reich 1935–1939]. *Der Flaggenkurier: Zeitschrift der Deutsche Gesellschaft für Flaggenkunde*, 19, 12–26. Achim. [in German].
- Eberhard, W. (1986). *A Dictionary of Chinese Symbols: Hidden Symbols in Chinese Life and Thought*. London and New York: Routledge & Kegan Paul.
- Hall, A.S. (1912). *A glossary of important symbols in their Hebrew, pagan and Christian forms*. Boston: Bates & Guild.
- Heller, S. (2019). *The Swastika and Symbols of Hate: Extremist Iconography Today*. New York: Allworth Press.
- Heller, S. (2024). The Daily Heller: When is a Swastika Not a Hate Symbol? *Printmag.com*, January 2. (Retrieved FROM: <https://www.printmag.com/daily-heller/the-daily-heller-when-is-a-swastika-not-a-hate-symbol/>)
- Herzfeld, A. (2001). Einige unbekannte Flaggenänderungen 1933–1945 [Some unknown flag changes 1933–1945]. *Der Flaggenkurier: Zeitschrift der Deutsche Gesellschaft für Flaggenkunde*, 13, 17–23. Achim. [in German].
- Krukovskiy, O. (1993). Do istorii vzhivannia svastyky na zakhidnoukrainskykh zemliakh u pershii polovyni 20 st. [To the history of the use of the swastika in Western Ukrainian lands in the first half of the 20th century]. *Znak*, 3, 6–7. Lviv. [in Ukrainian].
- Lysenko, O. (2022). Iakymy buly liudski vtraty Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny? [What were the human losses of Ukraine during the Second World War]. In: Smolii, V. (Ed.). *Perelom: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny. Dialohy z istorykamy*, 2, 898–904. Kyiv. [in Ukrainian].
- McDermott, M. (2016). 10 Things You Need to Know About the Swastika. *Hindu American Foundation*, November 3. (Retrieved from: <https://www.hinduamerican.org/blog/10-things-you-need-to-know-about-the-swastika/>)
- Nakagaki, T.K. (2018). *The Buddhist Swastika and Hitler's Cross: Rescuing a Symbol of Peace from the Forces of Hate*. Berkeley, California: Stone Bridge Press.
- White, J.J. (2001). Ice Age Swastika found in Ukraine: Interpretation of a Basic Symbol of Mankind. *Midwestern Epigraphic Journal*, 15, 73–78. Columbus, Ohio.

Георгіївська (гвардійська) стрічка

Георгіївська (гвардійська) стрічка являє собою поєднання п'яти поздовжніх смужок, три з яких чорні, а дві – жовті або помаранчеві. По краях вузькі жовті (помаранчеві) смужки або без них (мал. 1).

26 листопада (9 грудня) 1769 р. в Російській імперії було засновано Імператорський Військовий орден Святого Великомученика і Побідоносця Георгія (мал. 2). За зразок взяли австрійський орден Марії Терезії. Орден Св. Георгія являв собою нагороду для офіцерів за хоробрість у бою і поділявся на чотири класи (ступені). Жовті смути на його стрічці згодом перетворилися на помаранчеві¹. Однозначного тлумачення кольорів стрічки немає. Найімовірніше, на момент заснування ордену вона відтворювала кольори державного герба: у золотому полі чорний двоголовий орел.

Стрічка ордену Св. Георгія стала спільним елементом цілого сімейства військових нагород – як прямо пов'язаних з орденем, так і самостійних. Річ у тім, що за імперських часів абсолютна більшість нагород нижчого рівня – хрестів та медалей – власних стрічок не мала. Їх підвішували до стрічок тих чи інших орденів. Наприклад, георгіївську стрічку отримали золоті хрести для офіцерів – учасників взяття Очакова (1788), Ізмаїла (1790, мал. 3), Праги (передмістя Варшави, 1794) тощо². При цьому хрести та медалі на георгіївській стрічці, засновані у XVIII ст., не мали прямого стосунку до ордену Св. Георгія. Хай там як, вже на початку свого існування чорно-жовта стрічка засвідчувала агресивну, завойовницьку політику імперії.

Наприкінці XVIII ст. запровадили “Золотий наперсний хрест на георгіївській стрічці” як нагороду для військового духовенства (мал. 4). Цікаво, що таким хрестом був відзначений протоієрей Василь Сукачов (Сукачів), майбутній капелан Армії УНР, учасник Першого Зимового походу³.

У 1807 р. було засновано Відзнаку військового ордену – солдатську нагороду за бойові заслуги. Дослідники пов'язують це рішення із впливом французького ордену Почесного легіону⁴. Зовні відзнака була схожою на знак ордену Св. Георгія IV класу і носилася та такої ж стрічці (мал. 5). У 1856 р. її розділили на чотири ступені.

¹ Зайцов А.А. Орден Святого Великомученика и Победоносца Георгия. Исторический очерк. Нью Йорк, 1956. С. 2.

² Кузнецов А.А. Награды: Энциклопедический путеводитель по истории российских наград. Москва, 1999. С. 105.

³ Горбик С. Пам'ятні і нагородні наперсні хрести для православного духовенства: історія та сучасність. *Collections*. 2020. № 13. С. 47.

⁴ Зайцов А.А. Орден Святого Великомученика и Победоносца Георгия... С. 16.

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

Мал. 4

Мал. 5

Мал. 6

Мал. 7

Мал. 8

Мал. 9

Мал. 10

У 1855 р. темляк з георгіївської стрічки присвоїли “Золотій зброї” – нагороді для офіцерів у вигляді золотої шпаги. Тим самим її ніби наблизили до ордену Св. Георгія⁵.

Для нагородження військовиків, які не мали офіцерського звання, у 1878 р. було засновано медаль “За хоробрість” чотирьох ступенів на георгіївській стрічці. Початково вона призначалася для відзначення за подвиги у мирний час⁶.

Останній за часів Російської імперії статут ордену Св. Георгія, затверджений у 1913 р., включив до ордену Георгіївський хрест (колишню Відзнаку військового ордену) та долучив до нього Георгіївську зброю (колишню “Золоту зброю”) і Георгіївську медаль (колишню медаль “За хоробрість”).

Георгіївська стрічка використовувалася також у колективних нагородах для військових частин: Георгіївських сурмах (мал. 6), Георгіївських прапорах і штандартах. Найвищою з-поміж таких нагород була Георгіївська стрічка на прапори та штандарти, встановлена у 1878 р. – широка і з написами, які вказували, за що саме її пожалувано (мал. 7)⁷.

Крім того, були випадки використання георгіївської стрічки для оздоблення форми одягу. Наприклад, на одностроях військових моряків вона з’явилася після російсько-турецької війни 1877–1878 рр., коли нижнім рангам Гвардійського екіпажу присвоїли георгіївські стрічки для носіння на безкозирках (мал. 8). У 1887 р., на згадку про оборону Севастополя під час Кримської війни 1853–1856 рр., такі ж стрічки отримали всі екіпажі Чорноморського флоту і Каспійської флотилії⁸.

Впродовж Першої світової війни значне число офіцерів отримало орден Св. Георгія IV ст., а кількість нагороджених Георгіївським хрестом та Георгіївською медаллю в обох випадках перевищила мільйон⁹. Відповідно до постанови російського Тимчасового уряду від 24 червня (7 липня) 1917 р., солдати, які виконували в бою обов’язки офіцера, могли бути нагороджені орденом Св. Георгія. Одночасно передбачалася можливість відзначення офіцерів солдатськими Георгіївськими хрестами за постановою загальних зборів роти (стрійової команди, ескадрона, сотні, батареї)¹⁰.

У цей же період розширилося використання георгіївської стрічки на військовому однострої. Так, у 1917 р. з осіб, нагороджених орденом Св. Георгія та Георгіївським хрестом, сформували чотири Георгіївські піхотні запасні полки для підготовки штурмових частин. Військовиків згаданих полків, серед іншого,

⁵ Там само. С. 14.

⁶ Там само. С. 17–18.

⁷ Полевой А. Широкие Георгиевские ленты на знамена и штандарты. Высшая коллективная награда Российской армии. *Цейхгауз*. 2000. № 10. С. 32–33.

⁸ Доценко В.Д. Русский морской мундир. 1696–1917. Санкт-Петербург, 1994. С. 68, 88; Степанов А. Гвардейские ленты к бескозыркам ВМФ СССР. *Цейхгауз*. 2001. № 2 (14). С. 38.

⁹ Зайцов А.А. Орден Святого Великомученика и Победоносца Георгия... С. 12–13, 17–18.

¹⁰ Варламов Д. На развалинах империи. *Кавалеръ*. 2001. № 3. С. 53–54, 66–69; Кирилин А. Лавровая ветвь на Георгиевской ленте. *Цейхгауз*. 1998. № 7. С. 19–21.

Мал. 11

Мал. 12

Мал. 13

Мал. 14

Мал. 15

Мал. 16

Мал. 17

відрізняла георгіївська стрічка по розрізу грудей сорочки та на погонах солдатів. З такої ж стрічки були шинельні петлиці¹¹. Того ж року для втікачів з полону запровадили особливий нарукавний знак (мал. 9). Георгіївська стрічка на ньому знаменувала мужність прориву з полону¹².

Після більшовицького перевороту декретом Ради народних комісарів від 16 (29) грудня 1917 р. “Про зрівняння всіх військовослужбовців у правах”, усі ордени та інші відзнаки були скасовані¹³. Проте в деяких антибільшовицьких військових формуваннях практикувалося відзначення нагородами колишньої імперії, у тому числі орденом Св. Георгія та Георгіївським хрестом¹⁴. Також було засновано низку нових нагород на георгіївській стрічці. Йдеться, наприклад, про Знак 1-го Кубанського (Льодового) походу (варіант для стройових військовиків, мал. 10), хрест “За степовий похід”, хрест “За хоробрість”¹⁵, Відзнаку військового ордена “За Великий Сибірський похід” 1 ступеня¹⁶ тощо.

В Україні періоду Визвольних змагань 1917–1920 рр. георгіївські нагороди взагалі й георгіївська стрічка зокрема не вважалася ворожими символами. Більше того, навіть у січні 1918 р. траплялися випадки нагородження офіцерів українських частин Георгіївським хрестом за подвиги, здійснені у 1917 р.¹⁷ Кавалерами ордена Св. Георгія були чимало представників вищого командного складу Українського війська: Олександр Греков, Сергій Дельвіг, Віктор Зелінський, Олександр Лігнау, Михайло Омелянович-Павленко, Олександр Рогоза і багато інших. Тож українські старшини (тобто офіцери) усіх категорій носили знаки ордена Св. Георгія – як повнорозмірні (мал. 11), так і мініатюри в розетці з георгіївської стрічки (мал. 12–13). Постійно носив знак ордена Св. Георгія IV ступеня, отриманий у 1914 р., Гетьман Павло Скоропадський. За його правління зберігала чинність пільга щодо дострокового отримання чергового рангу, передбачена для кавалерів ордена Св. Георгія IV ступеня, діяв Союз георгіївських кавалерів. Під час антигетьманського повстання планували навіть відновити відзначення георгіївськими нагородами. Однак швидке падіння гетьманату поставило на цих намірах хрест¹⁸. Коли ж до влади прийшла Директорія, Рада міністрів Української Народної Республіки постановою від 10 січня 1919 р. заборонила носіння

¹¹ Харитонов О.В., Горшков В.В. Русская армия 1917–1920 гг. (Обмундирование, знаки различия, награды и нагрудные знаки). Санкт-Петербург, 1991. С. 33.

¹² Там само. С. 37.

¹³ Декрет об уравнивании всех военнослужащих в правах. URL: <http://surl.li/qmgolv>

¹⁴ Кузнецов А.А. Награды... С. 307.

¹⁵ Там само. С. 314–315, 334.

¹⁶ Буяков А. Знак Отличия Военного Ордена “За Великий Сибирский поход”. *Кавалеръ*. 2003. № 8. С. 37, 42–44.

¹⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДА-ВОУ). Ф. 1692 (Штаб 5-ї пішої дивізії військ Української Держави, м. Одеса). Оп. 1. Спр. 2. Арк. 11 (Наказ 4-ї стрілецької Української дивізії від 13 січня 1918 р. № 9).

¹⁸ Тинченко Я. Символи нескореної держави. Нагороди уряду Української Народної Республіки. К., 2016. С. 23–31.

як орденських, так і інших зовнішніх відзнак колишньої Російської імперії. Виняток було зроблено лише для Георгіївського хреста і Георгіївської зброї¹⁹. З тексту постанови напрошується висновок про заборону носіння ордена Св. Георгія. Втім, з огляду на дозвіл носити іншу офіцерську нагороду – Георгіївську зброю – можна припустити, що різниці між орденом Св. Георгія та Георгіївським хрестом не вбачали. В будь-якому разі, знаки ордена Св. Георгія продовжували носитися.

У радянській Росії, а згодом СРСР, георгіївські нагороди та відповідна символіка залишалися під заборонаю аж до війни з нацистською Німеччиною. Саме тоді сталінська пропаганда взяла на озброєння імперські, російсько-націоналістичні ідеї. Знову стали прославляти полководців царських часів, звертатися до тематики війн Росії проти Пруссії, наполеонівської Франції, Османської імперії тощо²⁰. Як наслідок, зовнішня атрибутика збройних сил зазнала істотних змін. Ключовим моментом була чітка орієнтація на досвід Російської імперії, що доходила до прямого копіювання. Згадати хоча б запровадження погонів та досить архаїчної, як на 1940-і рр., форми одягу.

Вже 18 вересня 1941 р. наказом Народного комісара оборони СРСР № 308 чотири стрілецькі дивізії перейменували на гвардійські. Це була колективна нагорода за мужність у боях та вміння ведення бойових дій²¹. Для військовиків гвардійських частин та з'єднань 21 травня 1942 р. запровадили гвардійські військові звання та нагрудний знак “Гвардія”²². Кораблям Робітничо-селянського військово-морського флоту (РС ВМФ) гвардійське найменування вперше присвоїли 3 квітня 1942 р. На той час РС ВМФ керував окремий Народний комісаріат. Це дозволяло вирішити питання гвардійських відзнак по-своєму. Саме в надрах Наркомату ВМФ виникла ідея відродити георгіївську стрічку під іншою назвою: “гвардійська”. Його посадовці явно знали про стрічки на безкозирках Гвардійського екіпажу та екіпажів Чорноморського флоту і Каспійської флотилії царських часів. Наказом Народного комісара ВМФ від 19 червня 1942 р. № 142 для кораблів, екіпажі яких удостоєні гвардійського звання, було встановлено гвардійський Військово-морський прапор. Від звичайного Військово-морського прапора його відрізняло зображення Гвардійської стрічки: помаранчевої з трьома чорними смугами (мал. 14)²³. Зовні вона фактично відтворювала георгіївську. Тим же наказом для військовиків кораблів, удостоєних гвардійських звань, встанови-

¹⁹ ЦДАВОУ. Ф. 1075 (Військове міністерство Української Народної Республіки). Оп. 2. Спр. 5. Арк. 66 (Наказ Головної Управи Війська Української Народної Республіки від 17 січня 1919 р. Ч. 81).

²⁰ Слободянюк М. Розвиток української наукової емблематики під час бойових дій на сході України. *Коллекцион.* 2016. № 7. С. 12.

²¹ Там само. С. 12, 17.

²² Липатов П. *Униформа Красной армии и вермахта.* Москва, 1995. С. 20; *Военная одежда Вооруженных Сил СССР и России (1917–1990-е годы).* Москва, 1999. С. 135.

²³ Басов А.Н. *История военно-морских флагов.* Санкт-Петербург, 2004. С. 113–114; Приказ НКВМФ СССР от 19.06.1942 № 142 “Об установлении гвардейского Военно-морского флага, особого нагрудного знака и особой ленты к фуражке”. URL: <http://surl.li/ixfimq>

ли особливий нагрудний знак у вигляді прямокутної пластинки, покритої Гвардійською стрічкою (мал. 15). Нарешті, аналогічна стрічка прикрашала безкозирки рядового складу таких кораблів²⁴.

Та чи не найяскравішим прикладом наслідування Російської імперії стало заснування 8 листопада 1943 р. ордена Слави трьох ступенів (мал. 16). За своєю функцією він відповідав Георгіївському хресту. Стрічка ордена повторювала георгіївську, однак прямо про це у відповідному указі не говорилося. Більше того, особам, нагородженим свого часу Георгіївськими хрестами, дозволили їх носити²⁵. Згодом стрічку, аналогічну георгіївській, отримала медаль “За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.”, заснована 9 травня 1945 р. І в цьому випадку стрічка не мала власної назви й описувалася як поєднання трьох чорних та двох помаранчевих смужок однакової ширини з вузькими помаранчевими смужками по краях.

Після Другої світової війни ВМФ втратив самостійність, а всі його військові були змушені носити нагрудний знак “Гвардія” армійського зразка. Зате саме завдяки морякам гвардійська стрічка перетворилася на символ усієї радянської гвардії. Зокрема, в армії зображення чорно-помаранчевої стрічки стали використовувати гвардійські частини та з’єднання. Йдеться, наприклад, про наочну агітацію, друковані видання, живопис²⁶. А наказом Міністра оборони СРСР від 3 червня 1979 р. № 136 було затверджено опис гвардійської стрічки до Бойового Прапора гвардійських частин – широкої, з бантом, китицями й червоною розеткою (мал. 17). Зображення гвардійської стрічки часто траплялося на поштових листівках, присвячених Дню Перемоги (9 травня, мал. 18), Дню Радянської армії та військово-морського флоту (23 лютого, мал. 19) чи просто збройним силам СРСР. Разом із тим, така стрічка не носилася на одязі як прикраса.

Російська Федерація, яка постала в результаті розпаду СРСР, пішла шляхом поєднання імперської та радянської атрибутики. Указом Президії Верховної Ради РФ від 2 березня 1992 р. № 2424-1, до прийняття закону про державні нагороди зберігалася низка орденів та медалей СРСР. Крім того, указ відновлював орден Св. Георгія і знак “Георгіївський Хрест” (так у тексті)²⁷. Статут ордена і Положення про хрест були затверджені президентським указом лише 8 серпня 2000 р. (мал. 20). Спочатку обом нагородами мали відзначати за подвиги та заслуги у відбитті зовнішньої агресії²⁸. Проте з 2008 р. орденом Св. Георгія нагороджують також за “подвиги та відзнаки в бойових діях на території інших держав під час підтри-

²⁴ Степанов А. Гвардейские ленты к бескозыркам ВМФ СССР... С. 38.

²⁵ Слободянюк М. Розвиток української наукової емблематики... С. 12.

²⁶ Там само.

²⁷ Указ Президиума Верховного Совета Российской Федерации “О государственных наградах Российской Федерации”. URL: <https://web.archive.org/web/20120311063029/http://award.adm.gov.ru/doc/u2424.htm>

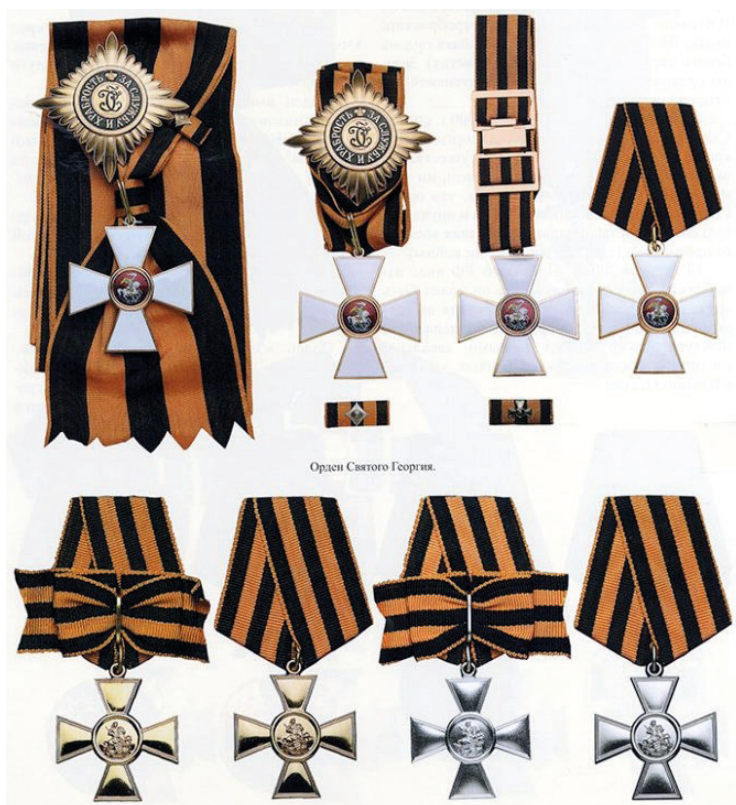
²⁸ Чем награждает Россия. *Коммерсантъ–Власть*. 2002. № 10 (463). С. 62, 66.

Мал. 18

Мал. 19

Мал. 20

мання чи відновлення міжнародного миру та безпеки”²⁹. Насправді йшлося про агресію проти Грузії та інтервенцію в Сирію.

З часом чорно-помаранчеву стрічку стали називати виключно “георгіївською”. Наприклад, у статутах Збройних сил РФ назву “георгіївська” має стрічка до Бойових прапорів частин, яким присвоєно гвардійське найменування.

Починаючи з 2005 р. у РФ щорічно проводиться акція “Георгіївська стрічечка” (рос. “Георгиевская ленточка”). Її ініціаторами називають Російську інформаційну агенцію “Новости” та регіональну громадську організацію соціальної підтримки молоді “Студенческая община”³⁰. Під час акції георгіївська стрічка безкоштовно розповсюджувалася серед населення. Такі стрічки можуть носитися на одязі та використовуватися як прикраса, наприклад, автотранспорту (мал. 21). Хоча акція позиціонувалася як неполітична, її активне поширення на сусідні країни виглядало спробою об’єднати (поки що на символічному рівні) республіки колишнього СРСР.

В Україні ставлення до чорно-помаранчевої стрічки досить довго було цілком нейтральним. Під час створення Збройних Сил України з назв військових частин зникли згадки про радянські регалії, у тому числі гвардійське найменування. Проте пам’ять про них нікуди не поділася. У 1996 р. розпочалася масова стихійна розробка нарукавних емблем військових частин. Зображення гвардійської стрічки почали розміщувати на емблемах частин, які за часів СРСР були гвардійськими або принаймні вели свою історію від таких частин (мал. 22)³¹.

Президентським указом від 8 жовтня 1999 р. № 1299 було встановлено відзнаку Президента України – медаль “Захиснику Вітчизни”. Вона призначалася насамперед для масового нагородження ветеранів Другої світової війни та мала суто радянський вигляд³². По центру стрічки медалі були чорні й помаранчеві смужки, що відтворювали гвардійську стрічку (мал. 23). З прийняттям у 2000 р. закону “Про державні нагороди України” нагороду включили до переліку медалей України. Положення про медаль та її зовнішній вигляд змін не зазнали.

Указ Президента України 30 жовтня 2000 р. № 1173 повернув військовим частинам почесні найменування та державні нагороди, отримані за СРСР. Виняток становили лише почесні найменування з іменами радянських діячів, пам’ятними датами та назвами радянських організацій. З того часу використання в символіці військових частин зображень гвардійської та орденських стрічок отримало законні підстави.

²⁹ Наградить тайно. *Новая газета*. 6 июля 2023. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2023/07/06/nagradit-taino-media>

³⁰ “Георгиевская ленточка”. История акции. URL: https://web.archive.org/web/20090502141049/http://gl.9may.ru/action_history/

³¹ Слободянюк М.В. Сухопутні війська України: Нарукавна символіка (1992–2012). Львів, 2017. С. 248–253.

³² Чмир М.В. Державні нагороди України. К., 2018. С. 5, 33.

Мал. 21

Мал. 22

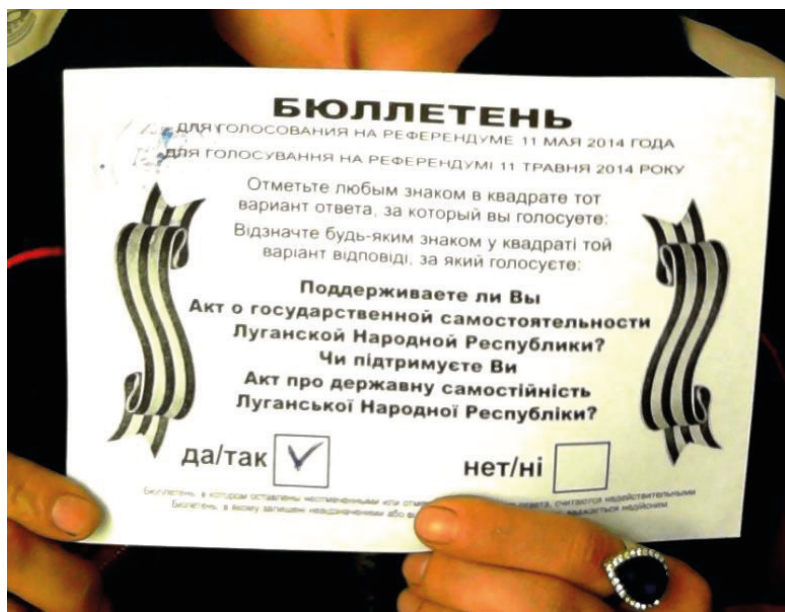
Мал. 23

Мал. 24

Мал. 25

Мал. 26

У 2006 р. російська акція “Георгіївська стрічечка” вперше пройшла на території України. З приходом до влади Віктора Януковича використання георгіївської стрічки під час урочистостей з нагоди Дня Перемоги стало масовим. Патріотично налаштовані громадяни, однак, добре розуміли, що це лише наслідування російської пропагандистської кампанії³³.

Під час Революції гідності (листопад 2013 – лютий 2014) георгіївську стрічку носили активісти “Антимайдану” й т. зв. тітушки, які мали залякувати протестувальників. В рамках антиукраїнських акцій використовували також прапори у кольорах георгіївської стрічки (мал. 24). Зображення георгіївської стрічки розмістили на прапорі т. зв. “Народного ополчення Донбасу” (НОД), створеного в лютому–березні 2014 р. (мал. 25)³⁴. Прапори НОД використовувалися, зокрема, під час захоплення урядових установ навесні 2014 р. Георгіївську стрічку зобразили на бланках бюлетенів “референдуму” про незалежність т. зв. “Луганської народної республіки”, який відбувся 11 травня 2014 р. (мал. 26). Нарешті, ця стрічка стала одним з головних символів проросійських терористів та сепаратистів й широко застосовувалася на військовій формі одягу (мал. 27).

У результаті георгіївська (гвардійська) стрічка почала чітко асоціюватися з агресією Росії, сепаратизмом у Криму та на Донбасі й взагалі з рашизмом – російським варіантом фашизму³⁵. В Україні вона отримала зневажливе прізвисько “колорадська”. Використання стрічки або її зображення стало однозначно неприйнятним. Тож зображення гвардійських стрічок з нарукавних емблем військових частин почали усувати³⁶.

Хоч, як не дивно, однак медалью “Захиснику Вітчизни” без жодних змін почали відзначати учасників антитерористичної операції на сході України. Тож траплялися випадки, коли вони відмовлялися приймати нагороду через наявність георгіївських кольорів. І лише 30 січня 2015 р. президентським указом від № 41 нагорода отримала нові колодку та стрічку³⁷.

Зображення георгіївської стрічки активно використовується російськими військами під час повномасштабного вторгнення (мал. 28–30).

Законом України “Про внесення зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки”, прийнятим 16 травня 2017 р., за публічне використання, демонстрацію або носіння георгіївської (гвардійської) стрічки чи її зображення передбачене адміністративне покарання.

³³ Качор А. Навіщо День перемоги перетворили на парад партії Симоненка? 15 травня 2012 р. URL: <https://mpz.brovary.org/navishho-den-peremogi-peretvorili-na-parad-partiyi-simonenka-bagato-foto/>

³⁴ Ксентьев П. Знамена и флаги самопровозглашенных Донецкой и Луганской республик. Часть 1. Флаг. Бюллетень Русского центра флаговедения и геральдики. 2015. № 20 (23). С. 4.

³⁵ Слободянюк М. Розвиток української нарукавної емблематики... С. 15.

³⁶ Там само.

³⁷ Чмир М.В. Державні нагороди України... С. 7, 33.

Мал. 27

Мал. 28

Мал. 29

Мал. 30

REFERENCES

- Basov, A.N. (2004). *Istoriia voenno-morskikh flagov* [History of naval flags]. St. Petersburg. [in Russian].
- Buiakov, A. (2003). Znak Otlichii Voennogo Ordena "Za Velikii Sibirskii pokhod" [Badge of the Military Order "For the Great Siberian Campaign"]. *Kavaler*, 8, 35–56. Moscow. [in Russian].
- Chmyr, M.V. (2018). *Derzhavni nahorody Ukrainy* [State awards of Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Dotsenko, V.D. (1994). *Russkii morskoi mundir. 1696–1917* [Russian naval uniform. 1696–1917]. St. Petersburg. [in Russian].
- Horbyk, S. (2020). Pamiatni i nahorodni napersni khresty dlia pravoslavnoho dukhovenstva: istoriia ta suchasnist [Commemorative and award pectoral crosses for the Orthodox clergy: history and modernity]. *Collectsion*, 13, 45–48. Kyiv. [in Ukrainian].
- Kharitonov, O.V. & Gorshkov, V.V. (1991). *Russkaia armiia 1917–1920 gg. (Obmundirovanie, znaki razlichii, nagrody i nagrudnye znaki)* [Russian Army 1917–1920 (Uniforms, insignia, awards and badges).]. St. Petersburg. [in Russian].
- Khrenov, M.M., Konovalov, I.F., Dementiuk, N.V. & Terovkin, M.A. (1999). *Voennaia odezhda Vooruzhennykh Sil SSSR i Rossii (1917–1990-e gody)* [Military clothing of the Armed Forces of the USSR and Russia (1917–1990s).]. Moscow. [in Russian].
- Kirilin, A. (1998). Lavrovaia vetv na Georgievskoi lente [Laurel branch on the St. George's ribbon]. *Tseikhgauz*, 7, 19–21. Moscow. [in Russian].
- Ksentiev, P. (2015). Znamena i flagi samoprovozglashennykh Donetskoi i Luganskoi respublik [Banners and flags of the self-proclaimed Donetsk and Lugansk republics]. *Flag. Biulleten Russkogo tsentra flagovedeniia i geraldiki*, 20 (23), 1–23. [in Russian].
- Kuznetsov, A.A. (1999). *Nagrody: Entsiklopedicheskii putevoditel po istorii rossiiskikh nagrad* [Awards: Encyclopedic guide to the history of Russian awards]. Moscow. [in Russian].
- Lipatov, P. (1995). *Uniforma Krasnoi armii i vermakhta* [Uniforms of the Red Army and the Wehrmacht]. Moscow. [in Russian].
- Polevoi, A. (2000). Shirokie Georgievskie lenty na znamena i shtandarty. Vysshaia kollektivnaia nagrada Rossiiskoi armii [Wide St. George's ribbons for flags and standards. The highest collective award of the Russian army]. *Tseikhgauz*, 10, 32–35. Moscow. [in Russian].
- Slobodianiuk, M. (2016). Rozvytok ukrainskoi narukavnoi emblematyky pid chas boiovykh dii na skhodi Ukrainy [The development of Ukrainian sleeve emblematics during hostilities in the east of Ukraine]. *Collectsion*, 7, 10–17. Kyiv. [in Ukrainian].
- Slobodianiuk, M. (2017). *Sukhoputni viiska Ukrainy: Narukavna symbolika (1992–2012)* [Ground forces of Ukraine: Sleeve insignia (1992–2012)]. Lviv. [in Ukrainian].
- Stepanov, A. (2001). Gvardeiskie lenty k beskozyrkakh VMF SSSR [Guard ribbons for visors of the USSR Navy]. *Tseikhgauz*, 2 (14), 38–46. Moscow. [in Russian].
- Tynchenko, Ia. (2016). *Symvoly neskorenoi derzhavy. Nahorody uriadu Ukrainskoi Narodnoi Respubliky* [Symbols of an unconquered state. Government awards of the Ukrainian People's Republic]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Varlamov, D. (2001). Na razvalinakh imperii [On the ruins of the empire]. *Kavaler*, 1, 15–27; 2, 9–26; 3, 53–70. Moscow. [in Russian].

Прапор т. зв. “Новоросії”

Так звана “Новоросія” – у 2014–2015 рр. проект проросійського державного утворення, яке повинно було включати в себе територію Півдня та Сходу України. Аналогічну назву має рух на чолі з російським терористом Ігорем Гіркіним (Стрелковим), створений у Росії в листопаді 2014 р. Попри крах відповідних планів, прапор т. зв. “Новоросії” широко використовувався на практиці.

У травні 2014 р. було проголошено об’єднання т. зв. “ДНР” та “ЛНР” у т. зв. “Союз народних республік”. У липні “Союз народних республік” отримав назву “Новоросія”. Слід розуміти, єдиного погляду на майбутнє цього об’єднання не існувало. Говорилося як про суто політичний союз двох “незалежних республік”, так і про перетворення у єдину державу. Утворили навіть т. зв. “парламент Новоросії” (по три “депутата” від т. зв. “ДНР” та “ЛНР”)¹.

У тому ж таки травні 2014 р. інформаційна агенція “Новороссиа” оприлюднила одинадцять проєктів прапора однойменної “держави” й відкрила голосування (мал. 1). П’ять проєктів відтворювали кольори Державного прапора Російської Федерації, чотири передбачали зображення двоголового орла, три – андріївського хреста. В будь-якому разі, абсолютна більшість проєктів мала в основі російську символіку.

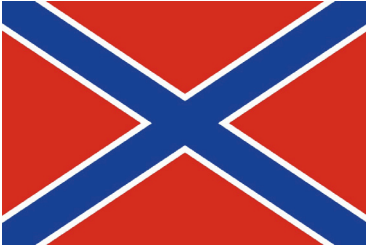

Мал. 1

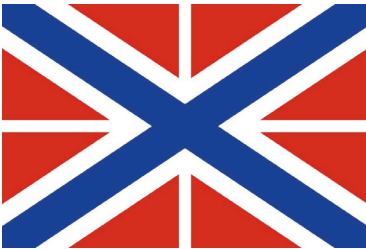
¹ Ксентьев П. Знамена и флаги самопровозглашенных Донецкой и Луганской республик. Часть 1. Флаг. Бюллетень Русского центра флаговедения и геральдики. 2015. № 20 (23). С. 2.

² Басов А.Н. История военно-морских флагов. Санкт-Петербург, 2004. С. 122–123.

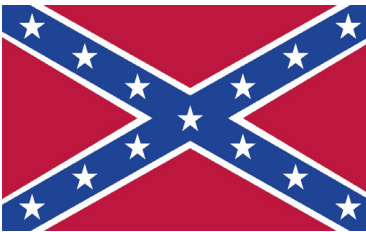
³ Там само. С. 36–37.

Мал. 2

Мал. 4

Мал. 5

Символика

У Новороссии входящей в состав Российской Империи не было собственной символики, поэтому в мае 2014 года губернатор Донбасса Павел Губарев провел на одноименном информационном портале «Новороссия» голосование по выбору флага, в котором победила работа политолога Михаила Павлива – красный флаг перекрещенный по диагонали синими линиями. Прототипом послужил флаг Российского флота, сыгравшего в свое время значительную роль в становлении Новороссии.

Флаг Новороссии

Мал. 3

Мал. 6

Мал. 7

За результатами голосування, 31 травня 2014 р. переміг проєкт під номером 1: червоне полотнище з синім косим хрестом, який має білу облямівку (мал. 2). Як зазначалося у поясненні, розміщеному в мережі (з граматичними помилками), прототипом слугував прапор російського флоту, котрий свого часу відіграв значну роль у справі становлення Новоросії. Йшлося, безумовно, про події XVIII ст. Автором проєкту називали політолога Михайла Павліва (мал. 3). Надалі М. Павлів ці відомості заперечував.

Насправді ж прапор російського військового флоту являє собою біле полотнище з синім або блакитним косим (андріївським) хрестом. Прапор т. зв. “Новоросії” схожий радше на гюйс (фортечний прапор) ВМФ РФ (мал. 4)². Гюйс традиційно піднімають на носових флагштоках кораблів під час стоянки на рейді, а також над морськими фортецями³.

Та мало того. Ще більше проєкт-переможець нагадував гюйс ВМФ Конфедеративних Штатів Америки, які спробували відділитися від США у XIX ст. Цей гюйс використовувався у 1863–1865 рр. (мал. 5)⁴. Ось так за іронією долі один сепаратистський символ виявився подібним до іншого.

Прапор т. зв. “Новоросії” увійшов в ужиток ще до завершення голосування. Принаймні, вже 26 травня 2014 р. він був помічений під час зборів активістів “Антимайдану” в Миколаєві (мал. 6).

А 1 червня 2014 р. прапор підняли біля будівлі Донецької облдержадміністрації⁵. Існували також варіанти прапора т. зв. “Новоросії”, які мали певні відмінності. Перший варіант доповнювала біла смуга з написом “НОВОРОССИЯ” (мал. 7). У другому варіанті центр полотнища займав двоголовий орел зі щитком на грудях, на якому козак із самопалом. Птаха також прикрасили російським орденом Св. Андрія Первозваного, дали в лапи колосся та блискавки, розмістили на тлі якоря з молотом, а на додачу увінчали мурованою короною. Композицію доповнювали стрічки з написами (мал. 8–9). Що характерно, зображення козака скопіювали з герба Запорізької області, затвердженого 27 липня 2001 р.⁶ Усі описані вище варіанти дійсно використовували.

Досить широке застосування прапор т. зв. “Новоросії” отримав у незаконних військових формуваннях т. зв. “ДНР”, зокрема, як знака розрізнення на формі одягу (мал. 10).

Однак 13 серпня 2014 р. т. зв. “спікер парламенту Новоросії” Олег Царьов представив “офіційний прапор Союзу народних республік Новоросії”, обраний конкурсною комісією. Він являв собою прямокутне полотнище з трьох рівновеликих горизонтальних смуг білого, жовтого та чорного кольору (мал. 11–12)⁷. По суті, це був перевернутий прапор Російської імперії у 1858–1883 рр. Попередній прапор т. зв. “Новоросії” пропонувалося зберегти як військовий.

⁴ Там само. С. 212.

⁵ Ксентьев П. Знамена и флаги... С. 3.

⁶ Гречило А.Б. Українська територіальна геральдика. Львів, 2010. С. 179, 213.

⁷ Ксентьев П. Знамена и флаги... С. 3.

Мал. 8

Мал. 9

Мал. 10

Мал. 11

Мал. 12

Мал. 13

У травні 2015 р. було заявлено про призупинення проекту “Новоросія”⁸. Проте червоний прапор з синім хрестом продовжували використовувати бойовики⁹. Крім того, прапор “Новоросії” (варіант з орлом) широко відомий завдяки Ігорю Гіркіну (Стрелкову), який неодноразово виступав на тлі його полотнища (мал. 13).

Відповідно, символами українофобії є:

1. Червоний прапор з синім косим хрестом, який має білу облямівку; із зображеннями та написами або без них.

2. Прапор з трьох рівновеликих горизонтальних смуг білого, жовтого та чорного кольору; із зображеннями та написами або без них.

3. Композиція у вигляді двоголового орла зі щитком на грудях, на якому козак із самопалом. Щиток оточує ланцюг російського ордена Св. Андрія Первозваного. У правій лапі орла колоски пшениці, у лівій – блискавки. Орел розміщений на тлі схрещених якоря і молота й увінчаний мурованою короною. Вище фігурна стрічка з написом “НОВОРОССИЯ”, нижче – “ВОЛЯ И ТРУД!”.

Не є символами українофобії:

1. Гюйс ВМФ Конфедеративних Штатів Америки 1863–1865 рр.

2. Герб Запорізької області відповідно до рішення Запорізької обласної ради від 27 липня 2001 р. № 13.

REFERENCES

Basov, A.N. (2004). *Istoriia voenno-morskikh flagov* [History of naval flags]. St. Petersburg. [in Russian].

Grechylo, A. (2010). *Ukrainska terytorialna heraldyka* [Ukrainian territorial heraldry]. Lviv. [in Ukrainian].

Ksentiev, P. (2015). Znamena i flagi samoprovozglashennykh Donetskoi i Luganskoi respublik [Banners and flags of the self-proclaimed Donetsk and Lugansk republics]. *Flag. Biulleten Russkogo tsentra flagovedeniia i geraldiki*, 20 (23), 1–23. [in Russian].

⁸ Див.: Артимишин П. І., Соляр І. Я. Проект «Новоросія» в контексті сучасної російсько-української війни. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. Р. 414–423. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6270/13305-1?inline=1>

⁹ Ксентьев П. Знамена и флаги... С. 3.

Герб і прапор т. зв. “ДНР”

Так звана “Донецька народна республіка” (ДНР) – окупаційна адміністрація РФ, встановлена з 2014 р. в окупованій частині Донецької області. Зверненням Верховної Ради України до Організації Об’єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором, затвердженою постановою Верховної Ради України від 27.01.2015 №129-VIII¹; Заявою Верховної Ради України “Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами РФ та керівниками терористичних організацій “ДНР” та “ЛНР”, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян”, схваленою постановою Верховної Ради України від 04.02.2015 №145-VIII²; Заявою Верховної Ради України “Про відсіч збройної агресії РФ та подолання її наслідків”, схваленою постановою Верховної Ради України від 21.04.2015 №337-VIII³, – “ДНР”/“ЛНР” визнано терористичними організаціями.

“ДНР” подає себе як “державне утворення”. Від 21 червня (за іншими даними – 20 червня⁴) 2014 р. “верховною радою ДНР” запроваджено власні символи (мал. 1)⁵.

Як “герб ДНР” використовується зображення срібного (білого) двоголового орла з розгорнутими крильми та без лап, на його грудях щит, у червоному полі якого срібний Архангел Михаїл із піднятим у правиці золотим мечем та із золотим німбом (мал. 2). Специфічність цього символу полягає в тому, що дзьоби орла закриті, лапи відсутні, а Архангел має чорну бороду.

Як “прапор ДНР” було прийнято чорно-синьо-червоне полотнище із зображенням герба та написами: над ним – ДОНЕЦКАЯ НАРОДНАЯ, а під гербом – РЕСПУБЛИКА; співвідношення ширини до довжини прапора становить 2:3 (мал. 3)⁶. Фактично це був прапор організації “Донецька республіка”, який мав на полотнищі напис лише із двох слів (мал. 4).

¹ Відомості Верховної Ради України (далі – ВВР України). 2015. № 10. Ст. 68. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text>

² ВВР України. 2015. № 12. Ст. 77. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>

³ ВВР України. 2015. № 22. Ст. 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19#Text>

⁴ Ксентьев П. Знамёна и флаги самопровозглашенных Донецкой и Луганской республик. Часть 1. Флаг. Бюллетень Русского центра флаговедения и геральдики. 2015. № 20 (23). С. 1.

⁵ Депутаты ДНР утвердили герб и флаг республики. ИТАР-ТАСС. 21 июня 2014. URL: <https://web.archive.org/web/20141030070041/http://itar-tass.com/mezhdunarodnaya-panorama/1271627>

⁶ Геральдика и vexillologia: Справочные материалы. Сост. Ткаченко Д. Л. Донецк, 2017. С. 16.

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

Мал. 4

Мал. 5

Мал. 6

Мал. 7

Мал. 8

Мал. 9

Мал. 10

Мал. 11

Мал. 12

Мал. 13

Основою цього прапора мав бути червоно-синьо-чорний, нібито прийнятий 1917 р. для т. зв. “Донецько-Криворізької радянської республіки” (ДКРР). Т. зв. “віцепрем’єр ДНР” Андрій Пургін намагався переконувати всіх, що “цей прапор не придуманий нами, не придуманий вчора, придуманий ще в 17 році товаришем Артьомом...”⁷. Однак це не відповідає дійсності, оскільки ДКРР використовувала червоний прапор. Це підтверджує й один із пропагандистів донецьких сепаратистів В. Корнілов⁸. Тому вперше на Донеччині прапор у такому порядку смуг був використаний у жовтні 1991 р. проросійськими силами при створенні Інтерруху Донбасу. Було взято червоно-сині кольори з прапора Української РСР та додано внизу чорну смугу як символ донецького вугілля. Згодом прапор почали використовувати у перевернутому вигляді, оскільки так він повторював колористику середньої та нижньої смуг російського прапора, а чорна смуга опинилася нагорі. Згаданий Пургін трактування символіки кольорів прапора пояснював тим, що за основу взято російський триколор, але білий колір було замінено на чорний, оскільки чорне – це символ православ’я⁹. Натомість пропагувалися й нові варіанти тлумачення змісту цих кольорів: чорний – родюча земля та вугілля, синій – дух народу та води Азовського моря, червоний – кров¹⁰.

9 лютого 2018 р. прийнято “закон”, який вступив у дію після підписання т. зв. “главою ДНР” О. Захарченком 27 лютого. У прапор внесли зміни, залишивши прямокутне полотнище з трьох рівновеликих горизонтальних смуг – чорної, синьої й червоної, та вилучивши зображення герба і написи (мал. 5).

Герб залишився без змін, а в орла так і “не вирости ноги”.

Символіка “ДНР” активно використовується всіма структурами сепаратистів – різними “міністерствами” та іншими органами (мал. 6–12).

Також неодноразово символи “ДНР” використовувались під час міжнародних спортивних змагань у Росії, Іспанії, Сербії та інших країнах (мал. 13–15). Зокрема, 13 березня 2018 р. під час футбольного матчу Ліги чемпіонів між командами “Рома” та “Шахтар” у Римі¹¹. 16 березня Федерація футболу України (далі – ФФУ) надіслала УЄФА звернення з проханням відкрити дисциплінарне провадження за фактом демонстрації прапора так званої “ДНР”. 29 березня ФФУ надіслала звернення також до громадської організації ФАРЕ (Football Against Racism in Europe) із наполяганням, щоб цей символ було внесено до переліку заборонених для демонстрування під час ігор під егідою міжнародних федерацій УЄФА та ФІФА, однак це не було зроблено, а УЄФА не стала карати італійську команду, попри відкриття справи.

⁷ Депутаты ДНР утвердили герб и флаг республики. *ИТАР-ТАСС*. 21 июня 2014.

⁸ Корнилов В. 15 мифов и правда о Донецко-Криворожской Советской Республике. *Еженедельник “2000”*, 2011. 25.02.–3.03. (№ 8(547)). URL: <https://webcitation.org/6CYUErUTA?url=http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/istorija/71932>

⁹ Там само.

¹⁰ Геральдика и vexillologia: Справочные материалы. С. 16.

¹¹ УЄФА розслідує появу прапора “ДНР” на італійському стадіоні. *BBC.COM*. 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/sport-43660236/>

Мал. 14

Мал. 15

Мал. 16

Мал. 17

Мал. 18

Мал. 19

Мал. 20

Можна ще додати, що в Україні появу “державних символів” різних самопроголошених республік сприйняли з гумором, а самі ці атрибути стали об’єктами для різних шаржів та карикатур (мал. 16–18).

Відповідно, символами українофобії є:

1. Прапор з трьох рівновеликих горизонтальних смуг чорного, синього і червоного кольору, або в оберненому порядку, із зображеннями та написами або без них.
2. Прапори інших кольорів з написами та зображеннями, що вказують на приналежність до т. зв. “Донецької республіки” або “Донецької народної республіки”.
3. “Державний герб ДНР” і емблеми різних “міністерств” та інших структур т. зв. “ДНР”.

Не є символами українофобії:

Герб та прапор Донецької області відповідно до рішень сесії Донецької обласної ради від 17 серпня 1999 р. за № 23/7-189 та від 5 жовтня 1999 р. за № 23/8-193 (мал. 19–20)¹².

REFERENCES

- Grechylo, A. (2010). *Ukrainska terytorialna heraldyka* [Ukrainian territorial heraldry]. Lviv. [in Ukrainian].
- Kornilov, V. (2001). 15 mifov i pravda o Donetsko-Krivorozhskoi Respublike [15 myths and truth about the Donetsk-Krivoy Rog Soviet Republic]. *Ezhenedelnik “2000”*, 8 (547). [in Russian].
- Ksentiev, P. (2015). Znamena i flagi samoprovozglashennykh Donetskoi i Luganskoi respublik [Banners and flags of the self-proclaimed Donetsk and Lugansk republics]. *Flag. Biulleten Russkogo tsentra flagovedeniia i geraldiki*, 20 (23), 1–23. [in Russian].
- Tkachenko, D.L. (Ed.). (2017). *Geraldika i veksillologiia: Spravochnye materialy* [Heraldry and Vexillology: Reference Materials]. Donetsk. [in Russian].

¹² Гречило А.Б. Українська територіальна геральдика. Львів, 2010. С. 174–175.

Герб і прапор т. зв. “ЛНР”

Так звана “Луганська народна республіка” (“ЛНР”) – окупаційна адміністрація РФ, встановлена з 2014 р. в окупованій частині Луганської області. Подавала себе як державне утворення до формальної анексії РФ 30 вересня 2022 р. В Україні визнана терористичним угрупованням.

Формування символів т. зв. “ЛНР” відбувалося у спосіб, відмінний від т. зв. “ДНР”.

На момент початку проросійського заколоту навесні 2014 р., в Луганській області не існувало помітного сепаратистського руху з власною символікою. Після захоплення 6 квітня 2014 р. будівлі Управління СБУ в Луганській області, у мережі почали з’являтися зображення прапора, дуже подібні до того, який використовувала “ДНР”. В основі був такий же чорно-синьо-червоний трико-лор. Різниця полягала в написах та деталях зображення у центрі полотнища (мал. 1–2)¹. Наприклад, на грудях орла міг бути міський герб Луганська. Швидше за все, далі зображень справа не пішла і насправді такі прапори не виготовляли.

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

Мал. 4

¹ О символике ЛНР. URL: <https://web.archive.org/web/20220120061129/https://lugansk-lg-ua.livejournal.com/452568.html>

У середині квітня 2014 р. розробили прапор т. зв. “Луганської Республіки”: полотнище з трьох рівновеликих горизонтальних смуг блакитного, синього та червоного кольору. У центрі був орел з герба Російської Федерації, на грудях якого герб Луганська. Вище орла напис “ЛУГАНСКАЯ”, нижче – “РЕСПУБЛИКА” (мал. 3)². Як і у випадку з т. зв. “ДНР” та іншими сепаратистськими рухами того часу, за основу взяли прапор РФ. Одна з версій тлумачення блакитної смуги пов’язує її з річкою Лугань³. За іншою версією, луганські сепаратисти свідомо вирішили відійти від практики своїх харківських “колег”, які взяли для верхньої смуги колір щита міського герба Харкова. Адже в такому разі на прапорі було б поєднання жовтого та синього кольорів. Тому застосували блакитний колір міського прапора Луганська (мал. 4).

Вперше прапор т. зв. “Луганської Республіки” використали під час мітингу 9 травня 2014 р.⁴ Його активно тиражували (мал. 5), в т. ч. у вигляді банера (мал. 6). Існували різні версії прапора. Наприклад, орел міг бути білий або жовтий, а герб Луганська зображувався як із поза щитовими елементами, так і без них. У ряді випадків щит герба не містив вензель Катерини II, що засвідчував свого часу належність до Катеринославської губернії. Очевидно, таке розмаїття пов’язане з відсутністю єдиного зразка та залученням до виготовлення різних підприємств.

Не пізніше 15 травня 2014 р. стало відомо про конкурс на герб, прапор і гімн т. зв. “ЛНР”, оголошений т. зв. “штабом Армії Південного Сходу” (рос. “штаб Армии Юго-Востока”). Строком закінчення приймання заявок визначили 31 травня 2014 р.⁵ Про хід та результати конкурсу інформація відсутня.

Якщо блакитно-синьо-червоний прапор прижився, то з гербом визначалися порівняно довго. На відміну від т. зв. “ДНР”, зображення з прапора так і не стало офіційним символом т. зв. “ЛНР”.

Не пізніше червня 2014 р. з’явилася зовсім інша версія герба. Її створили на основі герба Луганської області, затвердженого 15 травня 1998 р. (мал. 7)⁶. Синьо-жовту стрічку замінили георгіївською, замість назви області розмістили напис “ЛУГАНСКАЯ НАРОДНАЯ РЕСПУБЛИКА” (мал. 8). Спотворений обласний герб прикрашав трибуну для виступів очільників т. зв. “ЛНР” та бланки документації (мал. 9–10). У результаті, певний час т. зв. “ЛНР” використовувала герб на основі обласного, тоді як прапор прикрашав міський герб Луганська. Нарешті, “республіканська” печатка взагалі містила лише контур Луганської області й написи.

² Ксентьев П. Знамёна и флаги самопровозглашенных Донецкой и Луганской республик. Часть 1. Флаг. *Бюллетень Русского центра флаговедения и геральдики*. 2015. № 20 (23). С. 2.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Луганская народная республика объявила конкурс на лучший герб, флаг и гимн. 15 мая 2014 г. URL: <https://web.archive.org/web/20220311001658/https://antifashist.com/item/luganskaya-narodnaya-respublika-obyavila-konkurs-na-luchshij-gerb-flag-i-gimn.html>

⁶ Гречило А.Б. Українська територіальна геральдика. Львів, 2010. С. 171.

Мал. 5

Мал. 6

Мал. 7

Мал. 8

ГЛАВА ЛУГАНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

г. Луганск, пл. Великой Отечественной Войны, 3. Тел. +38 0642 58 58 88.

E-mail: lnr@lugansk-online.info

№ 40/23 от «15» июня 2014 г. г. Луганск

на № _____ от « _____ » _____ 2014 г.

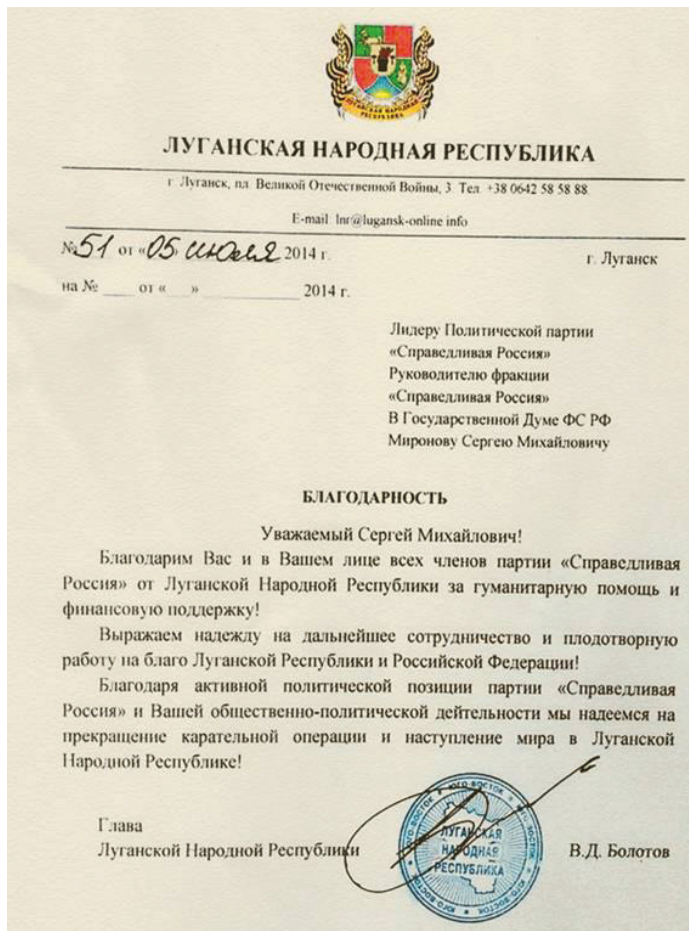
Председателю ЦК КПРФ
руководителю фракции Компартии
в Государственной Думе ФС РФ
Геннадиио Андреевичу Зюганову

БЛАГОДАРНОСТЬ

Примите благодарность от всей Луганской Народной Республики за гуманитарную помощь и финансовую поддержку.

/ Глава Луганской Народной Республики В. Д. Болотов

Мал. 9

Мал. 10

Мал. 11

Очевидно, перероблений герб області невдовзі також перестав відповідати потребам. Принаймні, 29 червня 2014 р. на відео зі зверненням т. зв. "прем'єр-міністра ЛНР" М. Баширова можна було побачити прапор вже з третьою версією герба (мал. 11–13). Змінилася форма щита, хоча кольори герба області (зелений, червоний та синій) зберегли. Залишили також зображення коня, щоправда, видозмінене. Інші фігури були новими: квітка соняха у зеленому полі, терикони, шахта й схрещені молотки у синьому. Сонце, яке в обласному гербі займало нижнє поле щита, розташували над щитом. Крім того, щит оздобили колосками (явний вплив "герба" СРСР), зірками (за числом районів області), аббревіатурою "ЛНР" та стрічкою з девізом: "ВОЛЯ СВОБОДНЫХ ЛЮДЕЙ". Саме такий варіант герба був на т. зв. "соціальних картках", які збиралися роздавати 2 листопада під час "виборів" т. зв. "Народної ради ЛНР" і "Глави ЛНР" (мал. 14).

Остаточні версії герба і прапора т. зв. "ЛНР" були затверджені відповідно 28 жовтня і 26 листопада 2014 р.

"Державний герб" т. зв. "ЛНР", відповідно до "Закону Луганської Народної Республіки" № 33-І, являє собою грановану від кутів до центру червону п'ятикінцеву зірку, обрамлену білою облямівкою і золотими променями. Ліворуч і праворуч від зірки розташовані золоті пшеничні колоски, обвиті стягом в кольорах "Державного прапора ЛНР", по одному кольору прапора на кожен виток стяга – блакитний, синій, червоний відповідно. За пшеничними колосками розташований вінець із дубового листа з кожного боку. Під зіркою розташований стяг у кольорах "Державного прапора", на кожній з кольорових смуг розташовані слова – "ЛУГАНСКАЯ", "НАРОДНАЯ", "РЕСПУБЛИКА" згори донизу відповідно. Напис виконаний золотою шрифтовою гарнітурою з зарубками. Над червоною зіркою розташована восьмикінцева золота зірка, до якої змикаються обидві групи пшеничних колосків (мал. 15)⁷. Цікаво, що на голосування т. зв. "Народної Ради ЛНР" було винесено два варіанти "Державного герба" – з териконами та із зіркою. Більшу кількість голосів набрав другий⁸.

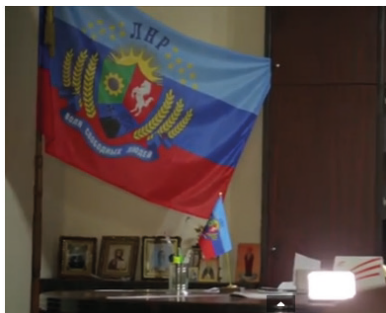
З погляду геральдики, т. зв. "Державний герб ЛНР" не є гербом, позаяк не містить щита як основи. Очевидно, на відміну від т. зв. "ДНР", автори орієнтувалися на символіку СРСР. Про це свідчать червона зірка, промені, пшеничне колосся.

Своєю чергою, т. зв. "Державний прапор ЛНР" являє собою прямокутне полотнище з трьох рівновеликих горизонтальних смуг: верхньої – блакитного, середньої – синього і нижньої – червоного кольору. Відношення ширини прапора до його довжини 2:3 (мал. 16)⁹.

⁷ Закон "О Государственном гербе Луганской Народной Республики". URL: <https://web.archive.org/web/20210819143041/https://nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/636/>

⁸ В ЛНР утвердили герб. 30 октября 2014 р. URL: https://web.archive.org/web/20220131202713/https://www.dialog.ua/news/25568_1414666202

⁹ Закон "О Государственном флаге Луганской Народной Республики". URL: <https://web.archive.org/web/20210819144541/https://nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/608/>

Мал. 12

Мал. 13

Мал. 14

Мал. 15

Мал. 16

Мал. 17

Необхідно зауважити, що поєднання діагональних смужок блакитного, фіолетового та червоного кольору присутнє на логотипі BMW Motorsport GmbH (мал. 17). Цей підрозділ німецького автобудівного концерну BMW AG, серед іншого, спеціалізується на спортивних автомобілях власної М-серії. Оскільки фіолетовий колір нагадує темно-синій, логотипи на автомобілях BMW М-серії іноді приймали за символіку т. зв. “ЛНР”.

Відповідно, символами українофобії є:

1. Прапор з трьох рівновеликих горизонтальних смуг блакитного, синього і червоного кольору із зображеннями та написами або без них.

2. Прапори інших кольорів з написами та зображеннями, що вказують на приналежність до т. зв. "Луганської республіки" або "Луганської народної республіки".

3. Герб Луганської області з георгіївською стрічкою та написом "ЛУГАНСКАЯ НАРОДНАЯ РЕСПУБЛИКА".

4. Герб у вигляді щита, напіврозтятого і напівскошеного обабіч. У правому зеленому полі квітка соняха зі золотим листям і чорною серединою, у лівому червоному срібний здіблений кінь, у нижньому синьому – терикони, контурне зображення шахти й схрещені молотки (усі – чорні). Щит увінчаний золотим сонцем та обрамлений з боків такими ж пшеничними колосками. Вище зображення сонця напис "ЛНР", обабіч якого по дев'ять золотих п'ятипроменевих зірок. На синій стрічці під щитом девіз срібними літерами "ВОЛЯ СВОБОДНЫХ ЛЮДЕЙ".

5. "Державний герб ЛНР".

Не є символами українофобії:

1. Герб Луганської області відповідно до рішення Луганської обласної ради від 15 травня 1998 р. № 2/6.

2. Зображення окремо взятих квітки соняха, коня, териконів, шахти, схрещених молотків, пшеничних колосків, сонця, що сходить, а також золотої п'ятипроменевої зірки.

3. Логотип BMW Motorsport GmbH.

REFERENCES

Grechylo, A. (2010). *Ukrainska terytorialna heraldyka* [Ukrainian territorial heraldry]. Lviv. [in Ukrainian].

Ksentiev, P. (2015). Znamena i flagi samoprovozglashennykh Donetskoi i Luganskoi respublik [Banners and flags of the self-proclaimed Donetsk and Lugansk republics]. *Flag. Biulleten Russkogo tsentra flagovedeniia i geraldiki*, 20 (23), 1–23. [in Russian].

Символіка російського воєнного вторгнення в Україну 2022 р.

Під час повномасштабного російського вторгнення в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 р., окупантами використовувалися знаки у формі латинських літер Z, V, O та інших. Офіційних пояснень надано не було, тому почали з'являтися різні версії та спроби тлумачення, у тому числі навіть містичні та фантастичні. Насправді мова йде всього лише про знаки, які використовувалися для маркування військової техніки. Це мали бути прості символи для ідентифікації своїх танків, БТРів, САУ чи інших засобів, які можна швидко нанести на поверхню фарбою (мал. 1–19). Тобто, вони призначені для відрізнення своєї техніки від техніки противника під час ведення бойових дій, тим більше, що і ЗСУ, і в Росії використовується багато однакових чи подібних засобів. Аналогічне призначення має й вживання пов'язок зі скотчу на руках чи ногах військовослужбовців, щоб можна було відрізнити свого від чужого. Ще раніше українські ЗС використовували під час бойових дій як маркувальні знаки на техніці білі вертикальні смужки (мал. 20).

Ці символи привернули увагу не лише військових експертів, але й журналістів та різних блогерів, які приписували окремі літери кадірівцям чи білоруським військам, що зрештою не підтвердилося. Найбільш імовірно, що ці позначки використовувалися ще під час кількомісячних “навчань”, які проводилися вздовж українських кордонів. Під час таких заходів війська розділяють на умовних противників з вигаданими назвами: “сині–червоні”, “північ–південь”. Тому версія про Z – “запад”, V – “восток” і O – “центр” виглядає як найбільш правдоподібна¹. Перед вторгненням знаки не перемальовували, а через перекидання окремих підрозділів на різні напрямки вийшла загальна незрозуміла для якоїсь логіки картина.

Проте первісний зміст цих символів не мав жодного значення. Від початку березня 2022 р. активно підключилася російська пропаганда, яка почала тиражувати різні слогани, наприклад: “За перемогу” чи “Сіла в правде” із вставленими латинськими літерами (мал. 21). Самі ж росіяни стали масово висловлювати свою підтримку війни та окупації України, використовуючи ці літерні зображення. Серед них і російські спортсмени, і музиканти, політики, науковці та інші, які поширювали такі знаки, наносили їх на свій одяг чи автомобілі (мал. 22–29). Почалося тиражування методичок, які виправдовували війну Росії проти Укра-

¹ Гречило А. Символи російського вторгнення в Україну 2022 року. *Знак*. 2022. Ч. 87. С. 3–4.

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

Мал. 4

Мал. 5

Мал. 6

Мал. 7

Мал. 8

Мал. 9

Мал. 10

Мал. 11

Мал. 12

Мал. 13

Мал. 14

Мал. 15

Мал. 16

Мал. 17

Мал. 18

Мал. 19

Мал. 20

Мал. 21

Мал. 22

Мал. 23

Мал. 24

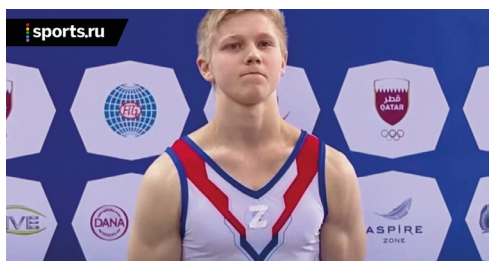
Мал. 25

Мал. 26

Мал. 27

Мал. 28

Мал. 29

Мал. 30

Мал. 31

їни, а пропаганда мілітарного психозу та популяризація знаків Z і V охопила навіть дітей у школах та дитячих садочках (мал. 30).

Тобто, маємо приклад, коли умовні тимчасові знаки набули цілком нового змісту, ставши символами агресії, варварства та геноциду. Тому і в Україні, і в усьому цивілізованому світі використання цих атрибутів у такому значенні викликало негативну реакцію.

Верховна Рада України 22 травня 2022 р. прийняла Закон “Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну”².

Законом Російську Федерацію визнано державою-терористом, що вчиняє геноцид Українського народу, запроваджено заборону пропаганди російського неонацистського тоталітарного режиму, зокрема використовувати латинські літери Z, V, а також офіційну символіку та емблеми збройних сил РФ та її органів на будь-яких рекламних, транспортних засобах, друкованих матеріалах, одязі, у місцях проведення масових заходів, в матеріалах будь-якої агітації, рекламі, ЗМІ, Інтернеті, соцмережах, творах (крім із засудженням цього режиму).

Несприйняття цих символів призвело до того, що навіть Укрпошта припинила з квітня випуск поштових марок і маркованих конвертів з літерними номіналами V і Z. Ці літери стали уособленням російської агресії 2022 р. в політичних карикатурах, плакатах та інших візуальних матеріалах (мал. 31–40)³.

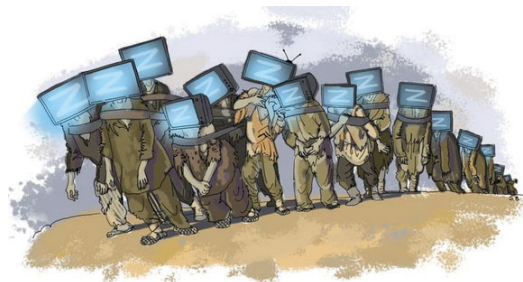
У цих літерах немає якогось таємничого змісту, аналогій із міфічними символами чи рунічними знаками, як і якихось інтелектуальних смислів. Якби замість них окупанти намалювали на своїх танка і БТРах зображення голуба миру чи оливкову гілку, як було на емблемах автомобілів з нібито гуманітарним вантажем (мал. 41–42), то нічого б не помінялося. Так само вони б грабували, ґвалтували та вбивали, так само були б Буча і Харків, Ірпінь і Маріуполь, і багато інших злочинів, про які ми ще не знаємо і навіть не здогадуємося. Бо вони такі є, і така ідеологія “русского міра” (мал. 43–44).

REFERENCES

Grechylo, A. (2022). Symvoly rosiiskoho vtorhnennia v Ukrainu 2022 roku [Symbols of the Russian invasion of Ukraine 2022]. *Znak*, 87, 3–4. Lviv. [in Ukrainian].

² Див.: Додаток 2.

³ Для ілюстрування статті використано карикатури таких авторів: Світлана Балух (мал. 32), Гатіс Шлюка (Латвія; мал. 33), Андрій Петренко (мал. 34), Наталія Олійник (мал. 35), Володимир Поліщук (мал. 36), Мар'ян Каменски (Австрія; мал. 37, 44), Олексій Кустовський (мал. 38), Денис Зільбер (Ізраїль; мал. 39), Мартін Сутовець «Shoofy» (Словаччина; мал. 43).

Мал. 32

Мал. 33

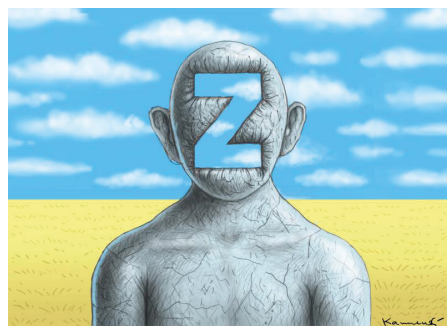
Мал. 34

Мал. 35

Мал. 36

Мал. 37

Мал. 38

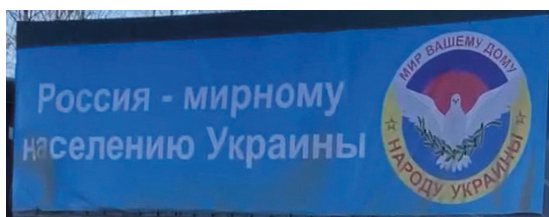
Мал. 39

Мал. 40

Мал. 41

Мал. 42

Мал. 43

Мал. 44

Символи окупації українських земель у 2022 р.

Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 р. призвело до окупації значної частини територій Харківської, Херсонської та Запорізької областей.

Завдяки Слобожанському контрнаступу 6 вересня – 2 жовтня 2022 р. майже всю Харківську область визволили від загарбників. У свою чергу, 11 листопада 2022 р. деокуповано правобережну частину Херсонської області разом з Херсоном.

На окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей російські окупаційні адміністрації провели т. зв. “референдуми”, після чого 30 вересня 2022 р. ці області були формально анексовані РФ разом із т. зв. “ДНР” та “ЛНР”.

Під час вторгнення російські загарбники могли підіймати (вивішувати) на захоплених адміністративних будівлях т. зв. “Прапор перемоги” (рос. “Знамя Победы”). Останній являє собою копію штурмового прапора 150-ї ордену Кутузова II ступеня Ідрицької стрілецької дивізії, який був розміщений над Райхстагом у Берліні на початку травня 1945 р. (мал. 1–2). Такий прапор міг також використовуватися окупаційними адміністраціями поряд з державним прапором РФ (мал. 3). Окрім того, на будівлі міг наноситися тактичний знак з літерою “Z” (мал. 5).

Окупаційні адміністрації Харківської, Херсонської та Запорізької областей заходилися впроваджувати символіку, яка мала підкреслювати російський характер цих територій.

Так, 17 червня 2022 р. було повідомлено про затвердження т. зв. “державної регіональної символіки” Харківської області – герба і прапора. Зокрема, гербом став двоголовий орел з міським гербом Харкова на грудях¹. Окупанти з колаборантами застосували підхід, відомий ще з 2014 р. Тоді для т. зв. “народних республік”, які намагалися утворити в ряді областей, розробляли прапори на основі державного прапора РФ. При цьому змінювали колір верхньої смуги та розташовували посередині полотнища орла з державного герба РФ, на грудях якого міський герб обласного центру. Майже обов’язковим елементом був ще напис із назвою тієї чи іншої “республіки”. Саме так виглядав прапор т. зв. “Харківської народної республіки” на проросійському мітингу в Харкові 27 квітня 2014 р. (мал. 5). У 2022 р. верхня смуга на прапорі замість зеленої стала малиною, а напис зник (мал. 6). На деяких зображеннях смуги прапора різняться шириною, що можна вважати банальною помилкою. Відомі нарукавні емблеми у вигляді окупаційного прапора Харківської області (мал. 7). Російський орел з гербом Харкова на

¹ Харьковская область возвращает себе триколор и двуглавого орла. 17 июня 2022 г. URL: <https://anti-maidan.com/2022/06/17/harkovskaya-oblast-vozvrashhaet-sebe-trikolor-i-dvuglavogo-orla/>

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

Мал. 4

Мал. 5

Мал. 6

Мал. 7

Мал. 8

Мал. 9

Мал. 10

Мал. 11

Мал. 12

Мал. 13

грудях серед іншого зображувався на печатках окупаційної адміністрації Харківської області та прикрашав посвідчення колаборантів (мал. 8).

Іншим шляхом пішла окупаційна адміністрація Херсонської області. 6 травня 2022 р. вона представила обласний “герб”. За основу взяли міський герб Херсона часів Російської імперії, затверджений у 1803 р. (мал. 9). Такий вибір, без сумніву, зумовила наявність двоголового орла в ролі основної фігури. При цьому щит доповнили атрибутами гербів губерній, впровадженими у 1857 р.: імператорською короною та дубовими гілками, перевитими синьою (андріївською) стрічкою². Зображення “герба” могло різнитися в деталях (мал. 10–11).

Згодом, 17 серпня 2022 р., група розробників при окупаційній адміністрації представила проекти “герба” і “прапора” Херсонської області. “Герб”, в цілому, повторював представлений 6 травня 2022 р., однак не містив гілок і стрічки. Замість імператорської корони щит увінчувала т. зв. “корона Новоросії”, створена на основі вінця імператорів Візантії (мал. 12). Жовтий “прапор” ніс зображення гербової фігури (мал. 13).

Проте 30 вересня 2022 р., під час церемонії підписання “договорів” про “входження до складу Росії” окупованих українських територій, використовувався “прапор” іншого вигляду (мал. 14). Він являв собою перероблений прапор Херсонської області, затверджений 25 жовтня 2001 р. (мал. 15)³. Блакитні смуги зробили синіми, у центрі вмістили “герб”, представлений 6 травня 2022 р. (мал. 16). Відомі також “прапори”, виготовлені за малюнком, опрацьованим групою розробників (мал. 17).

Окупаційна адміністрація Херсонської області почала втручатися ще й у міську геральдику. Наприклад, був докорінно змінений герб Каховки (мал. 18).

У Запорізькій області окупаційна влада, схоже, не мала єдиного погляду на символіку. Станом на травень 2022 р. в ролі “обласного герба” використовували два абсолютно різні знаки. Йдеться насамперед про міський герб Запоріжжя, затверджений 31 січня 2003 р. на основі герба Олександрівська (стара назва міста) з 1811 р.⁴ Зрозуміло, що форма гербового щита відповідала російській традиції. Відповідне зображення розмістили, зокрема, на наклейках для автомобільних номерів. Літери “TVR” нижче герба позначали Таврійську губернію (мал. 19–20). Такі наклейки загарбники роздавали, наприклад, у Мелітополі. Разом із тим, на бланках документів та печатках відтворювали герб Запорізької області, затверджений 27 липня 2001 р.⁵ При цьому стрічка під щитом не містила напису із назвою області (мал. 21–22).

Під час церемонії у Москві 30 вересня 2022 р. як “прапор” Запорізької області використовувалося прямокутне полотнище з рівновеликих горизонтальних смуг зеленого та червоного кольору, у центрі якого розміщено герб Олександрівська 1811 р. (мал. 14, 23).

² Гречило А.Б. Українська територіальна геральдика. Львів, 2010. С. 95.

³ Там само. С. 181.

⁴ Гречило А. Герби та прапори міст і сіл України. Львів, 2004. Ч. 1. С. 73.

⁵ Гречило А.Б. Українська територіальна геральдика... С. 179.

Мал. 14

Мал. 15

Мал. 16

Мал. 17

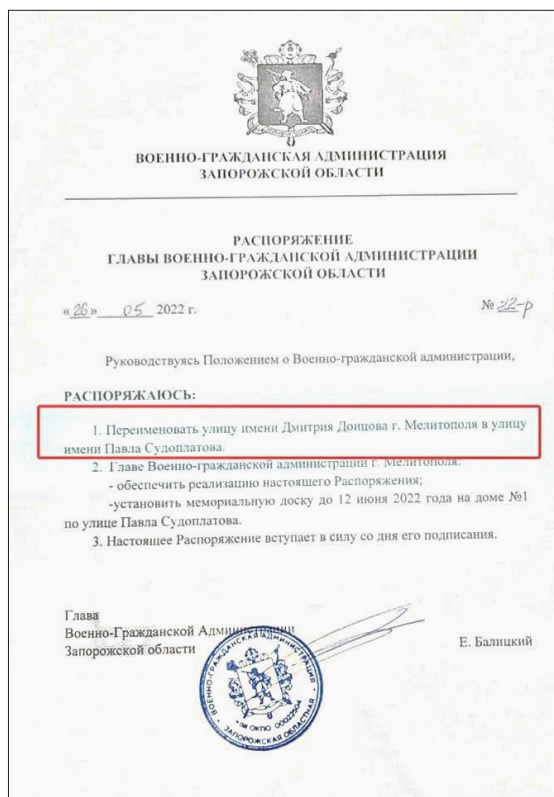
Мал. 18

Мал. 19

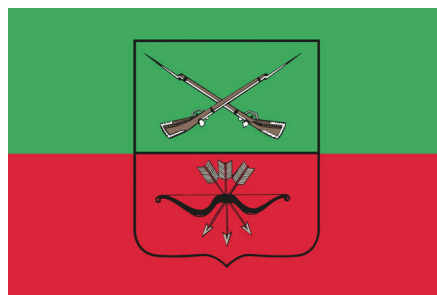
Мал. 20

Мал. 21

Мал. 22

Мал. 23

Відповідно, символами українофобії є:

1. “Прапор перемоги”.
2. Фігура Державного герба РФ – двоголовий орел – з гербом Харкова на грудях орла.
3. Прапор з трьох горизонтальних смуг малинового, синього та червоного кольору із зображеннями та написами, або без них.
4. Герб Херсона 1803 р., доповнений дубовими гілками, перевитими синьою стрічкою та/або короною.
5. Прапор з трьох горизонтальних смуг – синьої білої та синьої зі співвідношенням їх ширин 1:2:1, у центрі якого зображення, описане у п. 4.
6. Прапор жовтого кольору із зображенням фігури герба Херсона 1803 р.
7. Прапор з двох рівновеликих горизонтальних смуг зеленого і червоного кольору, у центрі якого герб Олександрівська 1811 р.
8. Герби, прапори та інші символи міст, селищ, сіл, інших населених пунктів, затверджені окупаційною владою.

Не є символами українофобії:

1. Герб Запорізької області відповідно до рішення Запорізької обласної ради від 27 липня 2001 р. № 13.
2. Прапор Херсонської області відповідно до рішення Херсонської обласної ради від 25 жовтня 2001 р. № 440.
3. Герб Олександрівська 1811 р., якщо його зображення не розміщене на прапорі та/або не супроводжується зображеннями та написами, що вказують на російську окупацію.

REFERENCES

- Grechylo, A. (2004). *Herby ta prapory mist i sil Ukrainy. Chastyna 1*. [Coats-of-arms and flags of towns and villages in Ukraine. Pt. 1]. Lviv. [in Ukrainian].
- Grechylo, A. (2010). *Ukrainska terytorialna heraldyka* [Ukrainian territorial heraldry]. Lviv. [in Ukrainian].

Символи українофобських політичних сил у країнах Євросоюзу, що межують з Україною

Мабуть, немає сенсу розглядати політичні сили країни-агресора Росії, де не лише провладні партії, але й нечисленні опозиційні в “українському питанні” займають чисто імперську позицію. Метафора про “Крим – не бутерброд” мала б давно позбавити українців будь-яких ілюзій про “хороших русскіх”. У країні-сателіті Білорусі вже давно ліквідовано будь-яку легальну опозицію, і 2023 р. перереєстровано лише чотири політичні партії, які повністю підтримують режим Лукашенка та його дії щодо України¹. Не менш антиукраїнськими є позиції політичних сил у таких країнах, як Сербія, котра має проросійську орієнтацію.

Навіть у державах-членах Європейського Союзу, які підтримують Україну в боротьбі проти російської агресії, існують окремі політичні сили, котрі декларують проросійські погляди та виступають з антиукраїнськими заявами. Серед них є й політичні партії, які мають досить високі рейтинги завдяки популізму чи євроскептицизму. Вистачить назвати “Національне об’єднання” у Франції, “Рух п’яти зірок” в Італії чи “Альтернативу для Німеччини” (AfD).

Але у першу чергу увагу треба звернути на сусідні країни такі, як Угорщина, Польща, Словаччина чи Румунія, які вже стали членами Європейського Союзу. На офіційному рівні ці держави не мають до України територіальних претензій і декларують політику добросусідства. Проте серед їхнього політикуму є досить багато різних агресивних партій, як правого, так і лівого спрямування, які, зважаючи на євроатлантичні прагнення України, займаються маніпуляціями навколо наших внутрішніх питань (зокрема, прав національних меншин і мов викладання), спекулюють на історичному минулому, або гіперболізуючи окремі події, або замовчуючи неприємні для них факти і намагаючись перекласти свої ж провини на українську сторону.

Одна річ, коли ці сили маргінальні й не мають якогось впливу на зовнішньополітичну діяльність свого уряду, і зовсім інша справа, коли такі партії завдяки популізму та підтримці зацікавлених антиукраїнських сил починають набирати ваги у суспільстві, отримують представництво у національних парламентах і зрештою приймають законодавчі акти, спрямовані проти України.

Розглянемо як приклад символи кількох таких політичних груп.

¹ Политические партии. Президент Республики Беларусь. 2024. URL: <https://president.gov.by/ru/belarus/society/politicheskie-partii>

УГОРЩИНА

Рух “Наша батьківщина” (Mi Hazánk Mozgalom) – угорська крайня права радикальна партія. Утворена 2018 р. Виступає за перегляд кордонів і відновлення “Великої Угорщини”, зокрема в офіційній заяві партії від 16 грудня 2021 р. зазначалося: “Єдиний інтерес нашої країни полягає в тому, щоб у разі перекроювання кордонів України міжнародна спільнота взяла до уваги вимоги Угорщини. А поки що Угорщина та угорський уряд мають контролювати Закарпаття”². 28 січня 2024 р. лідер партії Ласло Тороцкаї заявив: “Якщо ця війна закінчиться втратою Україною своєї державності, то як єдина угорська партія, яка займає таку позицію, дозвольте мені дати сигнал, що ми претендуємо на Закарпаття”³.

Партійними кольорами є білий і зелений, у яких використовується емблема із зображенням стилізованого прапора, складеного з геральдичних символів герба країни та назви партії (мал. 1). Сателітні організації іноді використовують на емблемах претензійні карти “Великої Угорщини” (мал. 2).

“Йоббік” (Jobbik; повна назва: “Рух за кращу Угорщину” (Jobbik Magyarorszáért Mozgalom)) – націоналістична партія. Заснована 2003 р. як праворадикальна організація з ксенофобськими та антисемітськими поглядами. Партія також пропагувала ідею автономії Закарпаття та приєднання цієї області до Угорщини, її представники брали участь у “виборах” на окупованих РФ територіях України та визнали анексію Криму. Останнім часом “Йоббік” поміняв свою радикальну позицію і декларував трансформування з націоналістичної у центристську народну партію. А її лідер Мартон Дьондьоші в кінці 2022 р. навіть вибачився перед Україною за свою співпрацю з Росією⁴ і партія випустила заяву на її підтримку. Хоча недружні заяви з боку “Йоббіка” ще трапляються.

Емблемою організації було зображення 4-раменного хреста на фоні угорського триколора (мал. 3). Часто використовувалося на фоні мапи “Великої Угорщини” (мал. 4). На початку 2023 р. партія заявила про зміну назви на “Йоббік – Консерватори” (Jobbik-Konzervatívok). А емблему стали використовувати у синьо-білих кольорах (мал. 5).

“Фідес – Угорський громадянський союз” (Fidesz – Magyar Polgári Szövetség) – правоцентристська консервативна популістська партія. Утворена 1988 р. як Альянс молодих демократів (Fiatal Demokraták Szövetsége, скорочено – Fidesz). З 2003 р. партія стала називатися Фідес – Угорський громадянський союз. Одна з двох найбільших політичних партій країни. Її лідером є Віктор Орбан, який обіймає

² Сорокін А. Чекають, що складемо зброю? (Не дочекаються.): Які партії Європи вже пускають слину на території України. *Zaborona.com*. 19.02.2024. URL: <https://zaborona.com/yaki-partiyyi-yevropy-vzhe-puskayut-slynu-na-terytoriyi-ukrayiny>

³ Шварц Д. Лідер угорської партії заявив про претензії на Закарпаття. *Deutsche Welle*. 28.01.2024. URL: <https://www.dw.com/uk/lider-ugorskoi-partii-zaaviv-pro-pretenzii-na-zakarpatta-akso-ukraina-prograe-u-vijni/a-68105410>

⁴ Сидоренко С. “Я виступав проти України у співпраці з Росією, і це була помилка”. Інтерв’ю глави партії “Йоббік”. *Європейська правда*. 3.12.2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/12/3/7151805>

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

Мал. 4

Мал. 5

Мал. 6

посаду прем'єр-міністра Угорщини з 2010 р., неодноразово виступав із різними антиукраїнськими заявами та заперечував можливість вступу України до ЄС і НАТО.

Партія використовує як емблему оранжевий круг із написом білими літерами "FIDESZ" (мал. 6).

ПОЛЬЩА

Національно-радикальний табір (Obóz Narodowo-Radykalny, ONR) – польська крайня права організація фашистського спрямування. Заснована 1993 р., офіційно зареєстрована у Польщі в 2012 р. як громадська організація. ONR пов'язує себе з однойменною польською фашистською партією, що існувала у міжвоєнний період з аналогічною символікою.

“Фаланга” (Falanga) – польська радикальна націоналістична організація, заснована у січні 2009 р. на базі регіональної структури (Мазовецької бригади) ONR.

Організації займають проросійську антиукраїнську позицію, сповідують ревізійонізм і ксенофобію. Зокрема виступають із гаслами про розподіл України, переслідують українських емігрантів, скоюють напади на них. Представники Фаланги підтримали сепаратистів зі сходу України у 2014 р., займалися набором найманців для участі у бойових діях на їхньому боці, робили спроби провокацій на території України.

Обидві організації використовують символ Фаланга або Рука з мечем, який становить собою стилізоване зображення руки, що тримає меч. У 1930-х рр. виник як емблема польських радикальних націоналістичних організацій. Подібний символ зображався ще у XVI ст. на вимпелі одного з військових кораблів польського короля Сигізмунда I. У більш натуралістичному виконанні фігурує тепер на гюйсі військово-морського флоту Польщі. ONR вживає емблему у біло-зелених кольорах (мал. 7, 8), а “Фаланга” – у біло-червоно-чорних (мал. 9, 10).

“Конфедерація свободи й незалежності” (Konfederacja Wolność i Niepodległość) – ультраправа проросійська партія. Виникла перед виборами до Європарламенту 2019 р. як об’єднання політичних партій KORWiN, “Національний рух Польщі”, “Конфедерація Польської корони” та організації “Союз християнських родин”. Послідовно виконує роль рупора російської пропаганди та антиукраїнських настроїв у Польщі. Зокрема, від кінця 2023 р. активно підтримує блокаду українських кордонів.

Використовує біло-синій логотип із зображенням голови орла на фоні контурів мапи Польщі (мал. 11).

“Всепольська молодь” (Młodzież Wszechpolska) – молодіжна ультраправа націоналістична організація, створена 1989 р., хоча апелює до історії структури з подібною назвою, яка виникла ще 1922 р. Неодноразово проводила різні антиукраїнські заходи, також пропагує ксенофобію та гомофобію⁵. Має давні зв’язки з російським імперським рухом, який, серед іншого, займався вербуванням терористів для угруповань “ДНР” і “ЛНР”.

У статуті організації її символами визначено лого з літерами MW та “меч-щербцем” на фоні контурного квадрата, емблема “меч-щербець”, перевитий біло-червоною стрічкою, та зелений трикутний прапор із зображенням того ж “щербця” (мал. 12–15).

РУМУНІЯ

Альянс за союз румунів (Alianța pentru Unirea Românilor, AUR) – права популістська партія, яка виникла 2019 р. Виступає за “відновлення Румунії в межах 1940 р.”, очевидно з претензіями на українські території. Співголова партії Клаудіу Тирзіу висловився, що “Румуни страждали і від українців, і від росіян, і насправді ми не дуже любимо ні тих, ні інших”⁶.

⁵ Див.: Brunatna Ksiega (2020–2023). Warszawa, 2023. S. 125, 215, 303.

⁶ Dunai M. Anti-Ukraine party gathers strength in Romania. *Financial Times*. 6.11. 2023. URL: <https://www.ft.com/content/31af3e55-97f7-4bc2-a4e6-89ed2c0c461e>

Мал. 7

Мал. 8

Мал. 9

Мал. 10

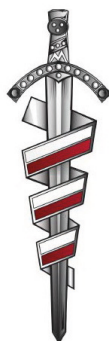
Мал. 11

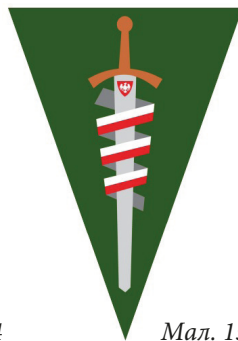
Мал. 12

Мал. 13

Мал. 14

Мал. 15

Використовує лого із зображенням абрєвіатури, частини контурної карти Румунії та восьми 5-променевих зірок (мал. 16). Як прапор вживає румунський трико́лор із емблемою з лілійним хрестом (мал. 17).

S.O.S. Румунія (S.O.S. Romania) – ще одна правопопулістська партія. Створена 2021 р. Її лідер Діана Шошоакє подала законопроект, яким пропонується денонсувати договір про добросусідство й співпрацю з Україною. У ньому також йдеться про необхідність анексувати “історичні території, які їй належали, а саме: Північну Буковину, Герцу, Буджак (Кагул, Болград, Ізмаїл), історичний Мара-муреш та острів Зміїний”.

Використовує біло-синє лого у формі 4-пелюсткової квітки з абрєвіатурою (мал. 18).

“Нові праві” (Noua Dreaptă) – праворадикальна партія. Виникла як громадська організація 2000 р., а як політична партія зареєстрована 2015 р. Вважають себе правонаступниками фашистської “Залізної гвардії”, що діяла в Румунії у міжвоєнний період ХХ ст. Виступають за відновлення “Великої Румунії”. Голова партії Тудор Іонеску заявив, що “історичне румунсько-українське примирення стане можливим тільки тоді, коли Україна поверне Румунії території, які вона отримала в подарунок від Сталіна”⁷. Він також не вважає Крим українським. Використовує біло-зелену символіку з абрєвіатурною та повною назвою партії (мал. 19–21).

“Велика Румунія” (Partidul România Mare; PRM) – націоналістична партія. Створена 1991 р. Виступає з ксенофобськими заявами. Одна з перших політсил сучасної Румунії, яка заявила територіальні претензії до України та Молдови. Постійно розкручує істерію зі звинуваченнями України у переслідуваннях румунів, закритті румунських шкіл, мілітаризації острова Зміїний і т. п.

Емблемою партії є зображення жовтого орла із хрестом у дзьобі на синьому крузі, охопленому жовтим вінком (мал. 22).

СЛОВАЧЧИНА

“Курс – соціальна демократія” (Smer – sociálna demokracia) – лівоцентристська партія, створена 1999 р. Її лідер Роберт Фіцо, який у 1986–1989 рр. був членом комуністичної партії ЧССР, з 25 жовтня 2023 р. вже вчетверте став прем’єр-міністром Словаччини. Регулярно відзначається антиукраїнськими провокаційними заявами⁸.

На новому логотипі партії з 2021 р. зображена стилізована червона троянда – символ соціал-демократії, та назв партії (мал. 23).

⁷ Interviu cu Tudor Ionescu despre miscarile separatiste. *NuovaDreapta.org*. 2014. URL: <https://www.nouadreapta.org/opinii/40-interviu-cu-tudor-ionescu-despre-miscarile-separatiste.html>

⁸ Див. хоча б.: Сировой М. Словацкий пазл. Що насправді потрібно Фіцо – російський газ, військові замовлення і щасливі фермери. На що погодиться Україна? *Forbes.Ua*. 26.01.2024. URL: <https://forbes.ua/svit/slovatskiy-pazl-shcho-naspravdi-potribno-fitso-rosiyskiy-gaz-viyskoviy-zamovlennya-i-shchaslivi-fermeri-na-shcho-pogoditsya-ukraina-26012024-18796>

Мал. 16

Мал. 17

Мал. 18

Мал. 19

Мал. 20

Мал. 21

Мал. 22

Мал. 23

Мал. 24

“Котлеба – Народна партія Наша Словаччина” (Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko, ĽSNS) – ультраправа популістська проросійська партія, створена 2000 р. як “Партія прихильників вина”, а з 2010 р. – “Народна партія – Наша Словаччина”. Неодноразово відзначалася різними ксенофобськими, антиукраїнським та антисемітськими діями. Саму партію іноді трактують як неофашистську. Голову партії Маріана Котлебу в лютому 2022 р. Верховний суд визнав винним у публічній підтримці руху, що пригнічує основні права та свободи людини, і засудив до умовного терміну покарання⁹. 8 лютого 2022 р. у парламенті Словаччини під час затвердження оборонної угоди зі США депутат від НПНС Андрей Медвецький облив водою прапор України¹⁰.

Партія використовує біло-зелену емблему із назвою та стилізованим символом із герба Словаччини (мал. 24).

* * *

Очевидно, що це не всі зарубіжні політичні сили, які займають ворожу чи агресивну позицію щодо України. Їхня символіка не заборонена в Україні. Хоча, наприклад, деякі з наведених знаків потрапили у перелік дискримінаційних символів громадської організації FARE і не дозволені до використання під час футбольних матчів під егідою міжнародних футбольних федерацій УЄФА та ФІФА (зокрема, це польська “фаланга”, “меч-щербець”, емблема румунських “Нових правих”, контурна мапа “Великої Угорщини”¹¹). Та й на вигляд окремі з них ніби не мають агресивного змісту. Однак знати про такі українофобські організації та їхні символи необхідно.

REFERENCES

- Dunai, M. (2023). Anti-Ukraine party gathers strength in Romania. *Financial Times*, November 6. (Retrieved from: <https://www.ft.com/content/31af3e55-97f7-4bc2-a4e6-89ed2c0c461e>)
- FARE. (2022). *Global guide to discriminatory practices in football*, August. London.
- Sorokin, A. (2024). Chekaiut, shcho sklademo zbroiu? (Ne dochekaiutsia): Iaki partii Evropy vzhe pusakaiut slynu na terytorii Ukrainy [Are they waiting for us to lay down our arms? (Can't wait.): Which parties in Europe are already encroaching on the territory of Ukraine]. *Zaborona.com*, January 26. [in Ukrainian]. (Retrieved from: <https://zaborona.com/yaki-partiyyi-yevropy-vzhe-puskayut-slynu-na-terytoriyi-ukrayiny>)
- Tatar, A. (Ed.). (2023). *Brunatna Ksiega (2020–2023)* [Brown Book (2020–2023)]. Warsaw. [in Polish].
- ⁹ Kotleba is guilty but won't go to prison, losing his mandate. *The Slovak spectator*. 5.04.2022. URL: <https://spectator.sme.sk/c/22878510/kotleba-is-guilty-but-wont-go-to-prison-he-will-lose-his-mandate.html>
- ¹⁰ Павлюк О. Словацький депутат облив водою прапор України в сесійній залі. Глава МЗС країни вибачився. *Суспільне*. 9.02.2022. URL: <https://suspilne.media/205244-slovakij-deputat-obliv-vodou-prapor-ukraini-v-sesijnij-zali-glava-mzs-kraini-vibacivsa/>
- ¹¹ Global guide to discriminatory practices in football. London: FARE, August 2022. P. 61, 64–66. URL: https://farenet.org/uploads/files/Global_guide_to_discriminatory_practices_in_football_2022_screen-online_%281%29.pdf

Символи “політичного русинства”

Розпад Радянського Союзу супроводжувався спробами центральної влади всіляко загальмувати процеси виходу союзних республік зі складу СРСР. Для цього активно застосовувалися напрацьовані конфліктологічні технології, метою яких було розпалити сепаратизм в окремих регіонах і створити політичну нестабільність або й військові конфлікти. Нагірний Карабах, Придністров'я, Абхазія ще й досі є такими проблемними зонами.

В Україні подібні технології почали впроваджуватися не лише в Криму та в інших південних і східних регіонах, але й на західних областях. Спроба вигадати в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. новий “четвертий східнослов'янський народ” на пограниччі України та Білорусії – т. зв. “ятвягів” – виявилася невдалою, хоча її й намагаються подавати як “етнокультурний” чи “етнополітичний” рух¹. Поліщуки не повелися на такі провокації, і цей проект довелося наразі згорнути. Прокол виник і з символікою – організації “молодоятвягів” почали використовувати як свій символ синьо-жовто-зелений прапор, де до українських кольорів додано зелений, що мав символізувати “бульбівців”, тобто підрозділи Української Повстанської Армії під проводом отамана Тараса Бульби-Боровця, які захищали місцеве населення на цих теренах під час Другої світової війни².

Натомість більш успішним був проект із ще одним “четвертим східнослов'янським народом”, який на Західній Україні назвали “русинами”, а в Бессарабії та Молдові – “руснаками”. Передовсім тут спекулювалося на давніх етнонімах українців³. Великої шкоди ці технології завдали українським громадам, які проживали у Словаччині, Угорщині, Сербії, Хорватії, вони внесли в їхню організаційну діяльність

¹ Казак О. Поліський етнокультурний рух в Радянській Білорусі в роки “перебудови” (за матеріалами газети “Балеси Полісся”). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2021. № 1 (44). С. 152–159; Казак О., Середа А. “Ятвяжская теория” как идейная основа Западнопоlessкого этнополитического движения (конец 1980-х – первая половина 1990-х гг.). *Государства Центральной и Восточной Европы в исторической перспективе: сборник научных статей* / Министерство образования Республики Беларусь [и др.]; редкол.: В. Дунай [и др.]; под ред. В.И. Дуная. Пинск: ПолесГУ, 2023. Вып. 8. С. 171–174; Шевченко К. Формирование полесской этнической идентичности в Беларуси в 1980–1990-е годы. *Западная Русь*. URL: <https://web.archive.org/web/20231206141313/https://zapadrus.su/partnery/ceas/ceas-2012/980-formirovanie-poleskoj-etnicheskoj-identichnosti-v-belarusi-v-1980-1990-e-gody.html>

² Про це див.: Басаў А.Н., Куркоў І.М. Флагі Беларусі ўчора і сёння. Мінск, 1994. С. 31–31.

³ Наконечний Є.П. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями / Передмова Я. Дашкевича. 3-є, доп. і випр. вид. Львів, 2001. 400 с.; Мишанич О. “Энциклопедия Подкарпатской Руси” і що за нею? Київ: Стило, 2002. С. 10; Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / Гол. ред. Г. Скрипник. Київ, 2013. 750+XXX с.; Федака С. Русини: етнонім і його наповнення. *Стратегічні пріоритети. Серія “Політика”*. 2017. № 1 (42). С. 31–38.

розкол і сепаратизм⁴. А практика визнання русинів окремою національністю в деяких сусідніх з Україною державах значно прискорила асиміляційні процеси.

В Україні особливо успішними виявилися ці технології на Закарпатті, де розвитком політичного русинства займалися обласна компартійна влада. 17 лютого 1990 р. в Ужгороді було створено обласне культурно-освітнє товариство “Общество подкарпатских русинов”, яке надзвичайно оперативно зареєстрували вже через три дні після установчих зборів⁵. Активний супротивник неорусинського руху Любомир Белей так окреслив його витоки: “Від самої появи цієї культурно-освітньої інституції зацікаувалися місцеві державні та партійні органи. Для посилення їхнього інтелектуального та організаційного потенціалу з Москви до Ужгорода переїздить кілька високопоставлених функціонерів ЦК КПРС, зокрема майбутній нардеп із фракції комуністів Іван Мигович. А професор Іван Поп залишає в Москві редагування авторитетного часопису “Советское славяноведение”, щоб при Ужгородському державному університеті очолити науково-дослідний інститут карпатознавства зі штатним розписом лише на одну ставку старшого наукового співробітника. Обидва й донині відіграють провідні ролі в неорусинському русі, їм активно допомагає професор Торонтського університету Пол-Роберт Магочі (Павло-Роберт Магочій), якого, крім іншого, звинувачували у співпраці з КДБ та Державною безпекою Чехословаччини”⁶. Зацікавленими у формуванні неорусинства виявилися і шовіністичні та реваншистські сили Угорщини та Чехословаччини.

20 вересня 1990 р. “Общество” приймає декларацію про “повернення Закарпатській області статусу автономної республіки”. В обласних газетах, контрольованих обкомом КПУ, розгортається активна сепаратистська кампанія. Готуючи інформаційний ґрунт для подальших дій на сторінках всесоюзного багатотиражного журналу “Наука и жизнь” публікується невелика стаття про “окремий народ” русинів (до них автор зачисляє не лише закарпатців, але й галичан), яких усіх після включення західноукраїнських земель до складу УРСР нібито насильно записали українцями⁷.

Після провалу путчу 1991 р. і проголошення 24 серпня Незалежності України сепаратисти намагалися прискорити реалізацію своїх планів. 27 вересня розпочинає роботу сесія обласної ради, на яку винесено питання про автономію Закарпаття. Однак протести громадськості не дозволили реалізувати цю авантюру, тому пізніше, 31 жовтня депутати облради проголосували за прове-

⁴ Панчук М. Політичне русинство в Україні. *Політична думка*. 1995. № 2–3 (6). С. 116–123; Офіцинський Р.А. “Русинське питання” в сучасному Закарпатті. *Науковий вісник: Одеський державний економічний університет*. Одеса, 2007. № 17 (54). С. 158–160; Мушинка М. Політичне русинство на сучасному етапі. *Народна творчість та етнографія*. 2009. № 4–5. С. 47–58.

⁵ Балєга Ю. Політичне русинство, або Фендикі-бродіївські привиди на Закарпатті. Ужгород: Гражда, 2010. С. 188; Белей Л. “Русинський сепаратизм”: націєтворення in vitro. Київ: Темпора, 2017. С. 80–81.

⁶ Белей Л. Неорусинський проект. *Український тиждень*. 2009, 4 грудня. № 49 (110). URL: <https://web.archive.org/web/20200629092628/https://tyzhden.ua/Publication/3516>

⁷ Черенков Л. Русини. *Наука и жизнь*. 1991. № 5. С. 28.

дення обласного референдуму про автономний статус. Претендент на посаду Президента України Леонід Кравчук під час поїздки до Ужгорода зумів переконати депутатів внести зміни до бюлетеня і замість “автономний край” вказати “спеціальна самоврядна адміністративна територія”, що зовсім позбавило це опитування сенсу та врятувало область від можливих катастрофічних сценаріїв⁸.

Подальша діяльність різних неорусинських організацій не лише постійно супроводжувалася антиукраїнськими заявами, але й відверто екстремістськими діями та порушенням чинного законодавства, й особливо актуалізувалася після російського вторгнення в Україну 2014 р. та з початком війни⁹.

Хоча в кінці 1990 р. ще існував СРСР, в якому вживання місцевих атрибутів на рівні областей взагалі вважалося крамолою, але Закарпатська обласна рада першою в Україні затвердила власний обласний герб. У цьому разі проблема символів була інспірована не “розвитком місцевого самоврядування”, а саме політичними іграми в автономізацію краю. 18 грудня 1990 р. IV сесія Закарпатської обласної ради I (XXI) скликання затвердила історичний краєвий герб у варіанті 1920 р.: щит розтятий, у першому синьому полі три золоті балки, у другому срібному – стоїть на задніх лапах червоний ведмідь (мал. 1)¹⁰. Щоправда, з цим гербом не все вийшло гладко, бо ще від його запровадження у 1920-х рр. сині та золоті смуги трактувалися як відображення українських барв, а 1939 р. його затвердили як державний символ Карпатської України¹¹.

А з прапором вийшов ще більший конфуз, і його не затвердили зовсім. На розгляд сесії внесли три проекти: з рівновеликих двох горизонтальних смуг – синьої та золотистої, з трьох – червоної, синьої та золотистої, а також блакитне полотнище з гербом у крижі. Хоча й було застосовано цікаву маніпуляцію – жовтий колір сором’язливо перейменували на “золотистий”, однак очевидно, що навіть цей варіант не влаштовував партійну номенклатуру, бо таким чином історичні національні кольори отримували легалізацію на рівні Закарпатської області.

Тому вже на початку 1990-х рр. організації “політичних русинів” на Закарпатті починають використовувати прапори в російських кольорах. Хоча й тут трапились кумедні ситуації – спершу вони вживали російський прапор, за що отримали глузливий ярлик “кацапів”, потім порядок барв змінили, але тепер це вже був аналог сербського символу, тому нарешті вигадали нову комбінацію – синьо-біло-червону – але зі зміненими пропорціями смуг (співвідношення їхніх ширин становило 2:1:1; мал. 2). Той факт, що цей “національний прапор” був вигаданий без жодних історичних традицій, підтвердили самі ідеологи політич-

⁸ Гаврош О. Закарпаття під прицілом: велика політика навколо маленького краю. Львів: Растр-7, 2018. С. 34–37.

⁹ Віднянський С. Актуалізація “русинського питання” в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України. *Стратегічні пріоритети. Серія “Політика”*. 2017. № 1 (42). С. 8–17.

¹⁰ Положення про герб Закарпатської області. *Новини Закарпаття* (Ужгород). 1991. 1 січня (№ 1). С. 2; Кузьма А. Герб Закарпаття. *Правда України*. 1991. 3 января. С. 4.

¹¹ Král J. Podkarpatská Rus. Praha, 1924. S. 7; Гречило А. Українська територіальна геральдика. Львів, 2010. С. 130–132.

ного русинства¹². Але розпочали галасливу кампанію, щоб прийняти триколон у російських барвах як прапор області.

Рішенням IV сесії обласної ради V скликання від 16 листопада 2006 р. № 159 було оголошено відкритий конкурс на створення прапора області¹³. На нього надійшли проекти від 35 авторів. Крім того, в пресі з'явилося багато різних публікацій¹⁴, а 16 лютого 2007 р. в Ужгороді проведено науково-практичну конференцію “Символіка Закарпаття: традиції і сучасність”¹⁵. Серед багатьох цікавих статей і виступів на конференції траплялися й відверто неправдиві та спекулятивні. Так, у зверненні голови т. зв. “Сойму підкарпатських русинів” Д. Сидора від 27 січня 2007 р. говорилося, що нібито вигаданий на початку 1990-х рр. прапор був затверджений ще законом Чехословацької Республіки про Автономну Підкарпатську Русь, що не відповідало дійсності. Насправді законом ЧСР 1920 р. фіксувався лише герб Підкарпатської Русі, зате розпорядженням президії Краєвого уряду 1934 р. краєвим прапором був затверджений синьо-жовтий. В інших публікаціях намагалися твердити, що новий триколон є “прототипом прапора товариства ім. Духновича, що діяло в довоєнній Підкарпатській Русі”, однак цим товариством і закарпатськими москвофілами використовувався російський прапор¹⁶. Згаданий Пол-Роберт Магочі також давніше відзначав, що Общество імені Духновича використовувало російський триколон як символ приналежності до “великой русской нации”¹⁷. Про це ж написано й у статті, опублікованій у календарі на 1937 р. “Русской Національно-автономной партії” – радикальної профашистської організації, заснованої 1935 р. в Хусті С. Фенциком¹⁸.

¹² Гаврош О. Закарпаття під прицілом: велика політика навколо маленького краю. С. 204–205.

¹³ Пономаренко Н. Закарпаття нарешті матиме свій прапор. *Неділя* (Ужгород). 2006. 2–8 грудня.

¹⁴ Чорногор В. Закарпаття – єдине з регіонів України, який не має свого прапора. *Новини Закарпаття*. 2007. 20 січня (№ 6–7). С. 5; Федака П. Прапор Закарпаття має стати символом нашої багатой історії і культури та джерелом єднання, а не інструментом роз'єднання і різних спекуляцій. *Новини Закарпаття*. 2007. 27 січня (№ 9–10). С. 5; 3 лютого (№ 12–13). С. 6; Сліпецький О. “Ми не можемо створювати крайовий стяг з “чистого аркуша”. *Новини Закарпаття*. 17 лютого (№ 18–19). С. 6; Федоришина Л. Прапор в руки. *Репортаж* (Ужгород). 3 березня (№ 21). С. 1, 3; Багринець В. Яким бути прапору області? *Трибуна* (Ужгород). 2007. 17 лютого. С. 4; та ін. Варто зазначити, що газета обласної ради “Новини Закарпаття” друкувала всі виступи з конференції, але чомусь відмовилася опублікувати наш матеріал, тому він вийшов у інших виданнях: Гречило А. Що є символом Закарпаття? *Експрес*. 2007. 24–25 березня (№ 43). С. 18; Гречило А. Традиції крайового прапора Закарпаття. *Трибуна*. 2007. 30 червня (№ 46). С. 1, 12.

¹⁵ Матеріали опубліковано окремим збірником, до якого увійшла і наша стаття: Гречило А. Принципи створення прапорів областей України та традиції крайового прапора Закарпаття. *Символіка Закарпаття: традиції і сучасність. Матеріали науково-практичної конференції, 16 лютого 2007 року*. Ужгород, 2007. С. 9–17.

¹⁶ Жупан Є. Самобутність Закарпаття і символіка, або яким бачиться прапор області русинам. *Новини Закарпаття*. 2007. 10 лютого (№ 15–16). С. 5. У цьому ж дописі автор визнав, що так званому “русинському” прапору лише “близько 15 років”.

¹⁷ Magocsi P. R. The shaping of a national identity: Subcarpathian Rus' 1848–1948. Cambridge, London, 1978. P. 158.

¹⁸ “Русини” про “русинський прапор”: Чисто “по-русинськи” / Підг. Й. Кобаль. *Срібна Земля – ФЕСТ*. 2007. 4–10 жовтня (№ 38).

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

Мал. 4

Були під час конференції й зовсім “печерні” виступи, від яких повівало вже забутими радянськими штампами: якийсь М. Алмаші повторював давно спростовані вигадки про австрійське походження синьо-жовтого прапора та приписував його до фашизму. Поява таких фальшивок викликала й різні глузливо-жартівливі дописи, які засвідчили, що закарпатці ще не втратили почуття гумору¹⁹.

Зрештою 27 лютого 2009 р. під час пленарного засідання XXIII сесії обласної ради V скликання було затверджено рішення “Про прапор Закарпатської області”. Цього разу з 80-ти зареєстрованих депутатів – 74 поіменно проголосували за прийняття прапора області – синьо-жовтого полотнища із гербом Закарпаття на його верхній смузі біля древка (мал. 3).

Затвердження обласною радою прапора Закарпаття викликало зовсім необґрунтовані та провокаційні заяви різних аматорів та “псевдогегеральдистів”, що нібито прапор області суперечить Конституції України, не відповідає історичним і vexилологічним традиціям. Проте, такі заяви зовсім безпідставні та некваліфіковані.

Насправді ні в Конституції України, ні в постанові Верховної Ради України від 28 січня 1992 р. за № 2067–ХІІ Про Державний прапор України, ні в інших підзаконних актах не міститься жодних обмежень щодо використання Державного прапора України. Більше того, чинним законодавством визначається його

¹⁹ Шардівський М. Обращення до депутатів Закарпатської облради. *Трибуна*. 2007. 7 квітня; Дюгованиць П. Одопертое письмо: Уважаемая редакция! *Срібна Земля – ФЕСТ*. 2007. 12–18 квітня (№ 15). С. 15.

обов'язкове використання всіма органами місцевого самоврядування. Також немає ніяких заборон щодо створення місцевої символіки з застосуванням елементів державних символів. Зокрема, ст. 22 закону “Про місцеве самоврядування в Україні” дозволяє територіальним громадам областей мати власні символи, а ст. 43 відносить вирішення цього питання до виключної компетенції сесій обласних рад.

Немає сумнівів і щодо історичної традиції синьо-жовтого прапора як регіонального на Закарпатті. Щодо вексилнологічних норм, то й тут не існує ніяких обмежень, коли регіональний прапор збігається з загальнодержавним і різниться від нього нанесеним зображенням герба. Достатньо навести приклади з сучасної світової практики: три землі ФРН – Рейнланд-Пфальц, Саарланд і Нижня Саксонія – також мають загальнонімецькі триколори з нанесеними зображеннями земельних гербів. Аналогічна практика зустрічається й на інших континентах – подібно побудовані регіональні прапори на основі державних мають всі штати Австралії, аргентинські провінції Ла-Пампа та Сан-Хуан, бразильський штат Сеара та інші²⁰.

Рішення Закарпатської обласної ради про затвердження прапора області від 27 лютого 2009 р. повністю відповідає чинному законодавству України, історичній регіональній традиції та міжнародним вексилнологічним нормам.

А сепаратистський русинський прапор не отримав підтримки й серед інших організацій, які активно залучалися до цієї політичної авантюри²¹. Хоча цей триколор і затвердили 2007 р. на 9-му “Світовому конгресі русинів”, але його переважно вживають в Україні та Словаччині (мал. 4). Тоді як найдавніша закарпатська діаспора у Сербії використовує сербський триколор із накладеним гербом Закарпаття (мал. 5). Подібно поступили й руснаки з Хорватії, які вживають хорватський прапор із гербом (мал. 6). Можна ще згадати, що лемківські організації в Польщі мають синьо-жовто-зелений прапор, а американські карпаторусини вживали й синьо-жовтого з краєвим гербом. Певне роздратування в окремих ідеологів викликали і золоті та сині смуги на гербі, тому появились проекти поміняти праве поле щита на колористику з “русинського прапора” та ще й розробити “великий герб”²². Наразі все це “символотворення” завершилося тим, що 2023 р. на черговому “світовому конгресі” прийняли резолюцію про “великий герб”, але на ньому залишилися такі нелюбі сині та золоті смуги (мал. 7).

Не дивно, що від початку російської агресії 2014 р. закарпатських сепаратистів та їхні символи активно стали використовувати для антиукраїнської пропаганди і навіть для створення незаконних збройних формувань (мал. 8)²³.

²⁰ Гречило А. Герб та прапор Закарпатської області. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2010. Т. CCLX. Кн. 1. С. 313–314.

²¹ Гаврош О. Закарпаття під прицілом: велика політика навколо маленького краю. С. 201–203.

²² Піліп М. Русинська народна сімболіка. Свідник, 2014. С. 192–198.

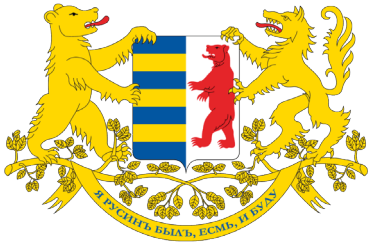
²³ 23 августа в ЛНР создано первое национальное соединение ополчения – русинский батальон. *Antimaydan.info*. 24.08.2014. URL: https://web.archive.org/web/20141128071332/http://antimaydan.info/2014/08/23_avgusta_v_lnr_sozdano_pervoe_nacionalnoe_soedinenie_opolcheniy_136800.html

Мал. 5

Мал. 6

Мал. 7

Мал. 8

Політичне русинство, які й штучний вигаданий для нього прапор і “великий герб”, мають однозначно сепаратистське та українофобське спрямування. Натомість герб і прапор Закарпатської області є офіційними символами, запровадженими згідно з чинним законодавством України. Вони є історичними краєвими знаками та символами боротьби за українську державність.

REFERENCES

- Bahrynets, V. (2007). *Iakym buty praporu oblasti?* [What should be the flag of the region?]. *Trybuna*, February 17, 4. Uzhhorod. [in Ukrainian].
- Baleha, Iu. (2010). *Politychne rusynstvo, abo Fentsyko-brodiivski pryvydy na Zakarpatti* [Political Ruthenism, or Fentsyk-Brodii ghosts in Transcarpathia]. Uzhhorod. [in Ukrainian].
- Basau, A.N. & Kurkou, I.M. (1994). *Flagi Belarusi uchora i sionnia* [Flags of Belarus yesterday and today]. Minsk. [in Belorussian].
- Belei, L. (2009). Neorusynskiy proekt [Neo-Ruthenian project]. *Ukrainskyi tyzhden*, 49 (December 4). Kyiv. [in Ukrainian]. (Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20200629092628/https://tyzhden.ua/Publication/3516>)
- Belei, L. (2017). “*Rusynskiy separatyzm*”: *natsiietvorennia in vitro* [“Rusyn separatism”: nation building in vitro]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Chornohor, V. (2007). Zakarpattia – iedyne z rehioniv Ukrainy, iakyy ne maie svoho prapora [Transcarpathia is the only region of Ukraine that does not have its own flag]. *Novyny Zakarpattia*, 6/7 (January 20), 5. Uzhhorod. [in Ukrainian].
- Fedaka, P. (2007). Prapor Zakarpattia maie staty symvolom nashoi bahatoi istorii i kultury ta dzherelom iednannia, a ne instrumentom roziednannia i riznykh spekulatsii [The flag of Zakarpattia should be a symbol of our rich history and culture and a source of unity, not an instrument of division and various speculations].

of Transcarpathia should become a symbol of our rich history and culture and a source of unity, not an instrument of disunity and various speculations]. *Novyny Zakarpattia*, 9/10 (January 27), 5; 12/13 (February 3), 6. Uzhhorod. [in Ukrainian].

Fedaka, S. (2017). Rusyny: etnonim i ioho napovnennia [Ruthenians: ethnonym and its meaning]. *Stratehichni priorytety. Seriiia "Polityka"*, 1 (42), 31–38. Kyiv. [in Ukrainian].

Grechylo, A. (2007a). Shcho ie symvolom Zakarpattia? [What is the symbol of Transcarpathia?]. *Ekspres*, 43, 18. Lviv. [in Ukrainian].

Grechylo, A. (2007b). Tradytsii kraiovoho prapora Zakarpattia [Traditions of the regional flag of Transcarpathia]. *Trybuna*, June 30, 1 & 12. Uzhhorod. [in Ukrainian].

Grechylo, A. (2007c). Pryntsyipy stvorennia praporiv oblastei Ukrainy ta tradytsii kraiovoho prapora Zakarpattia [The principles of creating flags of the regions of Ukraine and the traditions of the regional flag of Transcarpathia]. *Symvolika Zakarpattia: tradytsii i suchasnist*, 9–17. Uzhhorod. [in Ukrainian].

Grechylo, A. (2010a). Herb ta prapor Zakarpatskoi oblasti [Coat of arms and flag of Zakarpattia Oblast]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 260, 1, 299–314. Lviv. [in Ukrainian].

Grechylo, A. (2010b). *Ukrainska terytorialna heraldyka* [Ukrainian territorial heraldry]. Lviv. [in Ukrainian].

Havrosh, O. (2018). *Zakarpattia pid prytsilom: velyka polityka navkolo malenkoho kraiu* [Transcarpathia under the spotlight: big politics around a small region]. Lviv. [in Ukrainian].

Kazak, O. & Sereda, A. (2023). "Iatviazhskaia teoriia" kak ideinaia osnova Zapadnopolesskogo etnopoliticheskogo dvizheniia (konets 1980-kh – pervaiia polovina 1990-kh gg.) ["Yotvingians theory" as the ideological basis of the Western-Polesian ethno-political movement (late 1980s – first half of 1990s)]. *Gosudarstva Tsentralnoi i Vostochnoi Evropy v istoricheskoi perspective*, 8, 171–174. Pinsk. [in Russian].

Kazak, O. (2021). Poliskyi etnokulturnyi rukh v Radianskii Bilorusi v roky "perebudovy" (za materialamy hazety "Balesy Polissia") [The Polesian ethnocultural movement in Soviet Belarus during the years of "perestroika" (according to the materials of the newspaper "Balesy Polissya")]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia Istoriia*, 1 (44), 152–159. Uzhhorod. [in Ukrainian].

Kobal, Io. [Ed.]. (2007). "Rusyny" pro "rusynskiy prapor": Chesto "po-rusynsky" ["Rusyns" about the "Rusyn flag": Purely like "Rusyns"]. *Sribna Zemlia – FEST*, 38 (October 4–10). Uzhhorod. [in Ukrainian].

Magocsi, P.R. (1978). *The shaping of a national identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Cambridge, London.

Mushynka, M. (2009). Politychne rusynstvo na suchasnomu etapi [Political Ruthenism at the modern stage]. *Narodna tvorchist ta etnohrafiiia*, 4/5, 47–58. Kyiv. [in Ukrainian].

Myshanych, O. (2002). "Entsiklopediia Podkarpatskoi Rusi" i shcho za neiu? ["Encyclopedia of Subcarpathian Russia" and what is behind it?] Kyiv. [in Ukrainian].

Nakonechnyi, Ie.P. (2001). *Ukradene imia: Chomu rusyny staly ukraintsiamy* [The Stolen Name: Why the Ruthenians became Ukrainians]. 3rd ed. Lviv. [in Ukrainian].

Ofitsynskiy, R.A. (2007)/ "Rusynske pytannia" v suchasnomu Zakarpatti ["Rusyn Question"]

in modern Transcarpathia]. *Naukovyi visnyk: Odeskyi derzhavnyi ekonomichnyi universytet*, 17 (54), 158–160. Odesa. [in Ukrainian].

Panchuk, M. (1995). Politychne rusynstvo v ukraini [Political Ruthenism in Ukraine]. *Politychna dumka*, 2/3 (6), 116–123. [in Ukrainian].

Pilip, M. (2014). *Rusynska narodna simbolika / Rusyn national symbology*. Svidnyk.

Skrypnyk, H. [Ed.]. (2013). *Ukrainci-rusyny ta etnokulturni protsesy v istorychnomu rozvytku* [Ukrainian-Ruthenians: ethnolinguistic and ethnocultural processes in historical development]. Kyiv. [in Ukrainian].

Slipetskyi, O. (2007). My ne mozheмо srvoriuvaty kraiovyi stiah z “chestoho arkusha” [We cannot create a regional flag from a “clean sheet”]. *Novyny Zakarpattia*, 18/19 (February 17), 6. Uzhhorod. [in Ukrainian].

Vidnianskyi, S. (2017). Aktualizatsiia “rusynskoho pytannia” v Zakarpatti ta za ioho mezhamy v konteksti aneksii Krymu i viiny na skhodi Ukrainy [Update of the “Rusyn issue” in Transcarpathia and beyond in the context of the annexation of Crimea and the war in eastern Ukraine]. *Stratehichni priorityty. Seriia “Polityka”*, 1 (42), 8–17. Kyiv. [in Ukrainian].

Турул

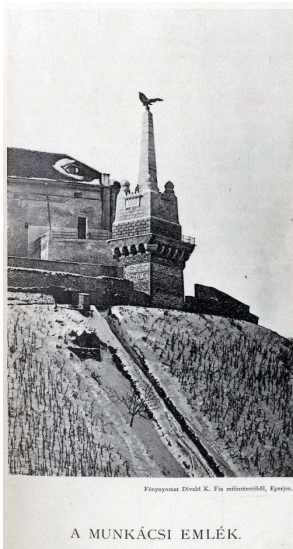
Турул (turul) – міфічний птах-хижак, подібний на сокола, кречета, балабана, шуліку чи яструба, який від початку XIX ст. почав вважатися угорськими романтиками одним із національних символів. Під цією назвою він існує у низці тюркських мов, зокрема чувашів. Назва характеризує давню мадярську традицію спогадів про міграцію з Уралу в Європу, в якій сокіл є символом дохристиянського періоду. В угорській мові слово “turul” вважалося “чагатайським”, а це означає давню тюркську мовну традицію від часів хана Чагатая і “чагатайську мову”, що засвідчує використання тюрксько-монгольської термінології та фольклору. Зараз зазвичай вважається, що це – сокіл-сапсан, який фігурує у власних легендах про міграцію угрів до Європи. Зокрема, міфічного птаха згадано в “Діяннях угрів” (Gesta Hungarorum)¹. Цей птах був популярним символом у гунів, аварів та мадярів.

В угорській символіці турул став ознакою прадавньої мадярської традиції, на різних історичних етапах йому надавалося різні значення. З одного боку, це священний птах угорської міфології, вісник богів, який привів угрів з Уралу за Карпати. За новішою легендою, птах приніс керівнику повстанців-куруців Ференцу Ракоці меч, загублений у битві. Тому вважається, що під час повстань 1703–1711 рр. під проводом Ракоці цей птах уособлював свободу. Згодом він став одним із символів угорської державності. Його також почали активно використовувати угорські націоналісти та радикали.

У пошуках своєї прадавньої ідентичності угорські просвітники XIX ст. почали поширювати турула як елемент символіки роду Арпадів, який започаткував середньовічну угорську державу. Надалі це стало ідеологічним символом маркування кордонів давньої угорської держави та елементом позначення територіальних претензій. Використовується цей птах і в державних структурах сучасної Угорщини. Турул з мечем є на емблемах Збройних сил Угорщини (Magyar Honvédség) та Агентства національної безпеки (Alkotmányvédelmi Hivatal), а з луком – в Анти-терористичного центру (Terrorelhárítási Központ).

Поява скульптурних турулів датується 1896 р., коли відзначалося тисячоліття приходу угорських племен у середнє Подунав'я та початок угорської державності. Це відбувалося вже в рамках Австро-Угорщини (з 1867 р.), коли угорські території перетворилися з пригноблених провінцій на мікроімперську частину Австро-Угорщини. Величні монументи були споруджені на вшанування вождів семи угорських племен у семи місцевостях, які мали історичне значення для “Великої Угорщини”: Девін (на входунах Дунаю на територію Середньодунайської низови-

¹ Anonymi Belae regis notarii, Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae. Cassoviae: Collegii Academici Societatis Jesu, 1772. P. 13.

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

ни, тепер – околиця Братислави, Словаччина), Нітра (тепер – місто в Словаччині), Мункач (Мукачево, Україна), Брашов (тепер – місто в Румунії), Паннонгалма, Земун (тепер – район Белграда, Сербія) та Пустасер². Пам'ятники у Девені, Мукачеві, Земуні та Брашові символізували “чотири брами” до Угорщини, решта – знакові події з угорської історії. Статуї турулів мали три з семи пам'ятників: біля Нітри (4, по одному з кожного боку), у Мукачеві та Земуні. У Мукачеві бронзовий турул із мечем у дзьобі увінчував 33-метровий п'єдестал, встановлений на північно-східному бастіоні замку “Паланок”³ (мал. 1).

² Скаврон Б. Імперський символ у Карпатах повинен бути зруйнований. *Форпост*, 29 січня 2023. URL: <https://forpost.lviv.ua/novyny/43138-imperskyi-symvol-u-karpatakh-povynen-buty-zruinovanyi>

³ Маркович М. Хто такий угорський турул: злеті і падіння мітичного птаха на Закарпатті. *Локальна історія*. 25.10.2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/khto-takii-ugorskii-turul-zleti-i-padinnia-mitichnogo-ptakha-na-zakarpatti/>

У містечку Довгому (тепер – село в Хустському районі) 1903 р. на кошти місцевих жителів було споруджено пам'ятник на честь 200-ліття битви 1703 р. на братській могилі загиблих повстанців-куруців. Мрамуровий п'єдестал увінчувала бронзова скульптура турула (мал. 2). На відзначення 200-річчя битви біля Вилока (тепер – селище у Берегівському районі) на місці події в 1903 р. було встановлено пам'ятник Ференцу Ракоці також із турулом на постаменті.

Після Першої світової війни Тріанонський мирний договір 1920 р. зафіксував розвал “Великої Угорщини”. Окрім двох монументів, які перебували на території Угорщини, всі інші імперські символи, які опинилися тепер у нових країнах, в різний час були демонтовані. Зокрема чеська влада ліквідувала монументи з турулами і в Нїтрі (1921), і в Мукачеві (1924; мал. 3). Були знищені й пам'ятники з турулами в Довгому та Вилоку.

Після окупації Угорщиною 1939 р. Карпатської України з'явилися й нові турули. У Ясіні пам'ятник із птахом був встановлений на честь вступу угорських військ (мал. 4). Новий турул появився й у Вишкові (тепер – селище у Хустському районі; мал. 5), а пам'ятники в Довгому та поблизу Вилока (мал. 6) відновили. Однак після завершення Другої світової війни радянська влада всі ці пам'ятники ліквідувала, а з турулів залишився лише один, з Вилока, якого передано Краєзнавчому музею в Ужгороді (мал. 7).

Напередодні розпаду Радянського Союзу було відновлено 1989 р. меморіал із турулом у Вилоку (мал. 8). Згодом на початку 2000-х рр. відновлено пам'ятники з цим птахом у Довгому (мал. 9) і Вишкові (мал. 10). У 2008 р. за приватною ініціативою та при потуранні місцевої влади бронзового турула встановили на бастіоні Мукачівського замку (мал. 11). Якщо монументи у Вилоку чи Довгому ще можна було пов'язати з участю закарпатців у подіях 300-літньої давності, то турул у Мукачеві однозначно мав і має агресивний і претензійний характер. Тому зрештою згідно з рішенням виконавчого комітету Мукачівської міської ради за № 461/37-22 від 13 жовтня 2022 р.⁴ турула на бастіоні замку “Паланок” було демонтовано, а на постаменті 22 жовтня встановлено малий Державний Герб України – Тризуб⁵.

Розміщення на території України подібних символів, які уособлюють великодержавницькі ідеї сусідніх країн, підкріплені постійними висловлюваннями територіальних претензій до України чи з боку окремих чиновників, чи політичних сил, є неприпустимими. Турул та інші знаки, які вживаються, щоб “мітити територію” міфічної “Великої Угорщини” (мал. 12) є символами українофобії та угорської агресії.

⁴ Рішення виконавчого комітету від 13 жовтня 2022 р. № 461. Про встановлення на території Мукачівського історичного музею, на замку “Паланок” малого Державного Герба України. *Мукачівська міська рада*. URL: <https://mukachevo-rada.gov.ua/npas/pro-vstanovlennia-na-terytorii-mukachivskoho-istorychnoho-muzeiu-na-zamku-palanok-maloho-derzhavnoho-herba-ukrainy>

⁵ На замку “Паланок” урочисто відкрили найбільший в Закарпатті тризуб України. *Mukachevo.net*. 25.10.2022. URL: https://mukachevo.net/news/na-zamku-palanok-urochysto-vidkryly-naybilshyy-v-zakarpatti-tryzub-ukrayiny-foto_4328179.html

Мал. 4

Мал. 5

Мал. 6

Мал. 7

Мал. 8

Мал. 9

Мал. 10

Мал. 11

Мал. 12

Картографічна агресія

ТЕРМІНИ

Картографічна агресія (КА) є невід'ємним елементом конфліктів модерних держав із принаймні XVII ст., коли почали визначатися кордони суб'єктів міжнародного права. Саме тоді династичні територіальні претензії почали обґрунтовуватися не лише династичним генеалогічним правом, але й означати чітко визначені територіальні межі: т. зв. “держави”, “країни”, “володіння”, “наші землі”. Тому зображення на мапі з тих часів могло мати кілька змістів, фіксуючи не лише рельєф та контури загальної географії, але й політично приналежні території. Політично-адміністративна оцінка створювала зовсім новий контекст розуміння мап. Це мав бути правовий інструмент для політичної еліти, аргумент для зовнішніх супротивників та мобілізуючий контент для власних громадян.

З розвитком системи шкільної освіти межі держави ставали одним із канонів формування шаблонної свідомості її громадянина та виконавця військового обов'язку із метою захисту саме цих кордонів та саме цієї держави. Це передбачало очевидну ясність та обґрунтованість “територіальних претензій” (“територіального захисту”).

Але принаймні на практиці Європи не існує територій, які б не мали у своєму минулому кілька різних монархічних династій (нерідко – іншоетнічного походження), зміни ключової в кількісному чи управлінському плані етнічної групи, різних за етнічним та/або релігійним характером державних політич., спадщину чого успадкували на 1900 рік потужні модерні (інколи й колоніальні) держави: від галлів до Франції. Від белгів до Бельгії. Від Римської імперії до Італії. Від готів до Німеччини. Завдяки цьому певні історичні дані могли надалі використовуватися в їхній картографії “несправедливі кордони”, “диктат”, “агресія”, “наші історичні землі” та ін. Модерна націоналістична чи імперська ідеологія могла мати кілька цілей: інтеграція своєї національної держави, гідна конкуренція із претендентами на неї, обґрунтування своєї імперської місії вищим культурним рівнем і спробою знайти зовнішній захист шляхом створення союзних блоків. Це також передбачало певні “картографічні коаліції” на рівні “свій/чужий”.

Для бездержавних народів (поляки, українці, чехи, хорвати тощо) та для невдоволених своїм поточним статусом (приміром, угорці, фіни, серби) станом на початок XX століття використання історичних карт було, з одного боку, територіальним обґрунтуванням своєї національної єдності, з іншого – викликом для оточуючих держав та/або народів. І здавалося, що зараз уся Європа висупить на перегони “історико-картографічної справедливості” зі зброєю в руках.

У звичній історико-картографічній аналітичній практиці поняття КА визначається як “пропагандистські мапи”, але це є лише вузьким аспектом суспільного візуального сприйняття меж власної країни чи держави. Насправді воно становить комплекс міжнародно-правових документів, візуальних графічних втілень, навчальних та спеціальних мап, та внутрішньої й зовнішньої візуальної пропаганди. Але не плутаймо причини та наслідки. Тому ми використовуємо саме поняття КА, а не поточні з погляду політичного конфлікту “плакатні пропагандистські форми мап”. Ці мапи були у підручниках та усіх засобах масової комунікації.

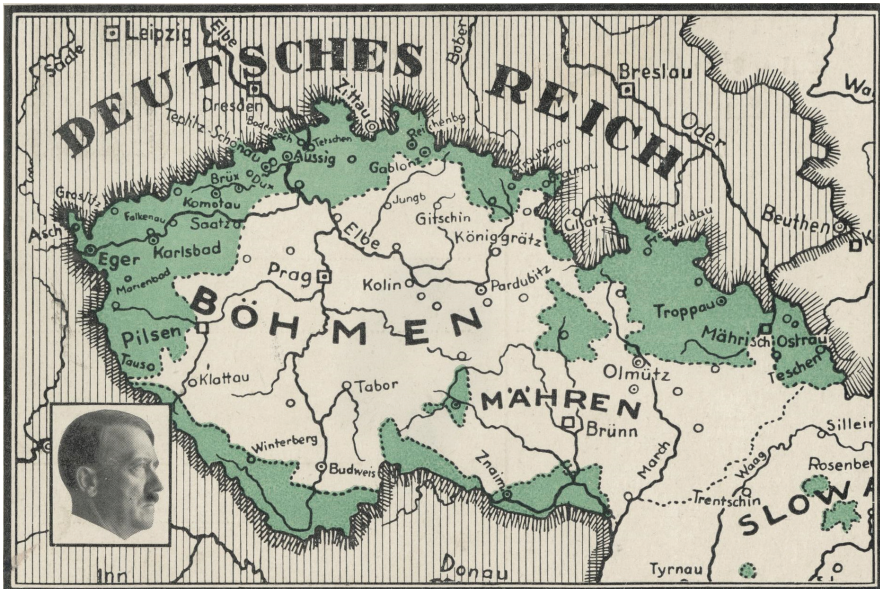
Це стосується як ключових гравців континенту (Німеччина, Велика Британія, Франція, Росія), так і слабших суб’єктів (Італія, Греція), і звісно – бездержавних гравців (поляки, українці).

Доволі звичний приклад – Польща на мапах після поділів Речі Посполитої. Як “державна” Польща припинила своє існування, проте як “країна” лишилася на мапах, становлячи тим не стільки елемент КА (хіба що в сенсі “картографічного сепаратизму” за відсутності у даній ситуації “картографічного агресора”), скільки візуальною констатацією територіально-політичної проблеми.

Критерієм міркувань щодо такого роду оцінок можуть бути різні варіанти втілення “польськості” на мапі: Царство Польське в складі Російської імперії в прийнятих імперією адміністративних кордонах, Королівство Галичини та Лодомерії в складі австрійської держави у прийнятих нею адміністративних кордонах, Річ Посполита в кордонах 1772 р., або ж простір розселення етнічних поляків.

Якщо перші два варіанти мають нейтральний характер, то третій, якщо не є “суто історичною мапою про реалії 1772 р.”, і вважає саме такий формат державних кордонів “справедливим й опісля”, то це є варіантом *сецесіонізму*, тобто актуалізації виходу певних частин російської, австрійської та пруської держав з їхнього складу та відновлення попередньої територіальної форми Корони Польської чи Речі Посполитої. Відмінність між сецесіонізмом та сепаратизмом є розмитою, але зазвичай вважається, що метою сецесіонізму, який може складатися з “декількох сепаратизмів” в межах суміжних держав, є утворення нової “колективної” територіальної спільноти. *Сепаратизмом* переважно є відокремлення однієї одиниці з меж однієї держави. Також до цього комплексу термінів близьким є *ірредентизм*, тобто ідея приєднання до утвореної національної держави територій сусідніх держав, населених тим же самим етносом як форма політичної національної консолідації. Термін має італійське походження від часів формування сучасної Італійської держави з сер. XIX ст. Найчастіше він використовувався після Першої світової війни, коли Італія намагалася приєднати деякі регіони сусідніх держав, або коли Німеччина висувала у 1930-х рр. проблему судетських німців.

Але цілком очевидним критерієм КА, на відміну від “картографічного сецесіонізму” чи “картографічних фантазій” є насамперед наявність діючого міжнародного актора – носія територіального суверенітету, держави. Тому що поняття “агресія” передбачає спірну територію, на яку висувують права або держави на

Мал. 1–2. Приклади ірредентизму та сецесіонізму: територіальні амбіції Італії у Першій світовій війні та претензії Третього Райху на території Чехословаччини¹

рівні офіційних інститутів, або громадсько-політичні організації, які виступають агентами-ініціаторами публічної полеміки на тему територіальних зазіхань та спірних територій. У будь-якому разі саме наявність двох держав є критерієм КА (суб'єкт – об'єкт) та виводить територіальні проблеми на рівень міжнародних відносин, а не фантазій широкого спектра політичних радикалів.

Іншим елементом проблеми КА є територіальний сепаратизм, який не ініційований іншою державою: сучасні європейські приклади – Каталонія в Іспанії та Шотландія у Сполученому Королівстві. Проте в цю тему ми заглиблюватися не будемо, оскільки наявні приклади проявів сепаратизму в Україні є інспірованими іззовні, а не викликані внутрішніми протиріччями.

З історичного погляду нам важливо зрозуміти, що історія картографування українського національного проєкту може бути цілком доречним прикладом наявності/відсутності КА. Перші мапи “українських земель” кінця XIX – поч. XX ст. були яскравим прикладом “картографічного сецесіонізму”, – об'єднання обширів одного народу у межах власної держави. Тобто ментальна мапа України як “країни”, окрім очевидного прагнення об'єднання певних історико-культурних територій не містила в собі аспектів КА, за відсутності на той час державного суб'єкта – української держави. Таких умоглядних проєктів могло бути безліч. Якби тоді існувала українська держава, такі вправи могли б виглядати як акт КА, але Україна не була суб'єктом. Так само, як у випадку бездержавних націй ми говоримо про тероризм, але за наявності держави це вже терор. Тож бойовики Польської соціалістичної партії під проводом Пілсудського до 1918 р. вчиняли акти тероризму проти представників держави, але після 1918 р. польські урядовці під приводом терору вчиняли акти терору проти опозиції чи національних меншин. Ось і карти потенційно можливої польської держави до 1918 р. слугували лише сецесіонізму (десь мрійливого, але часом і агресивного), тоді як між 1918 та 1939 роком карти з означенням претензій на території, що не увійшли до складу Польської Республіки (Тешинська Сілезія, Данциг, Примор'я, правобережна Україна, Литва тощо) вже були проявами санкціонованої (хай і далеко не завжди публічно) державою КА.

Навіть наприкінці 1917 р., коли почали робити перші карти України для потреб освіти УНР, адміністративні кордони ще не були чітко окреслені, і “Україна” подавалася так само як і у Боплана у XVII ст.: неокреслений простір “країни”. Просто поширення народу, який спілкується певною мовою.

Картографічна агресія має використовувати актуальні політичні простори на користь існуючого міжнародного суб'єкта суверенітету – певної держави всупереч інтересам іншого аналогічного суб'єкту. І тому визначений нами із початку критерій “актуальних міжнародно визнаних кордонів” і лишається ключовим в сенсі розрізнення “історичних карт”, “картографічних фантазій”. Немає значення, чи висувається КА політиком, маргіналом чи просто публічною пер-

¹ URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/RegioniIrredenteItalia.jpg>; <https://schoolshistory.org.uk/topics/world-history/interwar-period-c1918-1945/sudetenland/>

соною, головне – цей акт КА є зазіханням на чинну міжнародно-політичну систему та обслуговує інтереси існуючого суб'єкта цих відносин.

ЗЕМЛІ ТА ТЕРИТОРІЇ

У політичній риториці щодо територіальних конфліктів використовуються у різних мовах паралельно два поняття: “землі” та “території”. Варто їх визначити щодо контекстів використання.

“**Територія**” – фізичний простір, який не містить емоційного змісту, пов'язаного з екзистенційними чи онтологічними враженнями людських культурних спільнот. Він має обшир, площину та певні межі. Використання цього поняття – суто функціональне. “Північна Америка”, “Євразія”, “Центрально-південна Європа”.

“**Земля**” – територія, яка пов'язується з емоційно, ціннісно значущими для певної спільноти подіями чи явищами. З одної точки зору Палестина може бути просто територією, а Єрусалим просто населеним пунктом, але в інших контекстах ці землі та населений пункт пов'язані з драматичними та фундаментальними подіями щодо ідентичностей, історії певних етноконфесійних спільнот, а суперечки щодо форм “володіння” ними можуть набувати глобальних контекстів.

ІСТОРИЧНІ ЗЕМЛІ / ТЕРИТОРІЇ

Ці терміни також активно використовуються у різних контекстах, часто плутаються, живаються паралельно, але нам варто їх змістовно розрізнити. Зазвичай використання має на увазі актуалізацію володіння певними обширами певними спільнотами, структурами у минулому, що за фактом **повинно мати якийсь вплив на сучасність та актуальні процеси**. Вся просторова історія людства містить у собі зміну приналежності певних територій, але це може не містити якихось узагальнень, окрім, наприклад, вивчення певних історичних періодів чи історії території певної країни/держави. Якщо ж це виходить за оцінки просто фактів минулої історії та становить якийсь виклик сучасності, воно інколи веде до актів картографічної агресії (КА).

Відмінність поміж поняттями “історичні землі” (ІЗ) та “історичні території” (ІТ) ідентичне відмінності поміж “рідною мовою” та “мовою/мовами спілкування”. Перше містить емоційно-ідентичнісний компонент, друге – просто соціологічний факт.

“**Історичні території**” (ІТ) – окреслені частини простору, які у різний історичний час належали/використовувалися певними спільнотами чи владними утвореннями (політіями). Масштаби імперії Чингізидів сягали від Китаю до Адріатики, тож для сучасних монголів ці території цілком «історичні», але чи можуть/хочуть вони на них претендувати через 1600–1700 років?

“**Історичні землі**” (ІЗ) – території, які у різний час належали/використовувалися певними спільнотами чи владними утвореннями (політіями), і з якими пов'язуються емоційно значимі події/явища, і це поняття використовується саме

в сенсі мобілізації емоційного ресурсу сучасної спільноти. Цілком очевидно, що у різні часи різні території могли заселятися різними спільнотами (навіть одночасно) та у різний час належати різним політиям; спадковість спільнот, що за мешкували територію (і тому можуть передавати якесь “право спадщини”), може бути недоведеною, або ж фантастичною чи спекулятивною. Однак цей просторовий критерій може ідеологічно виголошуватися “*втраченими землями*”, “*споконвічними землями*”, що становить мотивацію та обґрунтування територіальних сучасних територіальних претензій та державної збройної експансії. Для такого використання зазвичай не має значення час і спосіб “втрати” цих територій, і чи “завинила” у тому безпосередньо та держава, якій сьогодні належать ці території.

Суттєвим елементом використання поняття ІЗ є передовсім державно-політичний критерій: тобто приналежність певної території певному державному утворенню, яке може існувати до сьогодні, або ж претензію на якусь спадковість від давнішої політії. Приклад: зазіхання Російської Федерації на рівні публічних політичних заяв на “*історичні російські землі*” – колишні володіння Російської імперії, які сьогодні є низкою суверенних міжнародно визнаних держав: від Фінляндії та Польщі до України чи Казахстану. Цей підхід виключає *принцип національного самовизначення як джерело легітимності територіального суверенітету*. Отже, при таких мотиваціях колишнє минуле володіння 500-річної давнини чимось виключає усю подальшу історію цієї території, її актуальний склад населення, державну приналежність та власну самоідентифікацію. Бо ж самі території РФ були протягом принаймні сторіччя “історичною землею” Монголії, Німеччини або Китаю, а статус спірних з Японією територій досі не врегульовано Росією належним чином.

ЕТНІЧНІ ЗЕМЛІ / ТЕРИТОРІЇ

В системі міжнародного права використання понять ЕЗ/ЕТ йде рівнем нижче, аніж ІСТОРИЧНІ. Останні є “більш враховуваними” в аргументації міжнародного права, бо колись були нормативно узгоджені. А от ЕТНІЧНІ – радше перемінними. Тобто “Історичні території” регулювалися певними міжнародними нормами певного часу, а “Етнічні” є ситуативними аргументами у суперечках з приводу кордонів останні двісті років. Це залежить від великої кількості аргументів, обставин чи додаткової інформації, на відміну від низки міжнародних договорів, які є “буквою закону”. Однак не варто сприймати ІЗ як поняття, що діє на увесь час міжнародно-правових систем: це є лише юридичним фактом з історії міжнародних відносин, бо кожен наступний міжнародний договір щодо територій робить нечинними усі попередні з того ж приводу. Тобто ялтинсько-потсдамські домовленості 1945 р. й укладені на їхній основі двосторонні договори у частині про нові кордони Польщі робили недійсним Договір про дружбу і кордони СРСР та Третього Райху 1939 р., який скасовував польську державність.

Дані терміни (ЕТ/ЕЗ) набули поширення з ХІХ ст. (як, згідно з тодішньою термінологією, “*етнографічні*”), але й активно використовуються у ХХІ ст. у варіанті

“етнічні”, згідно зміни наукової термінології, використовуваної у політичних цілях. Поява цих понять відноситься до середини XIX ст. та формування у Європі модерних національних проєктів щодо утворення держав на основі етнічної близькості населення.

Ми враховуємо, що поняття “нація” містило два сенси: 1) громадянська/політична ідентичність та/або 2) етнічна ідентичність. У будь-якому разі домінуючим процесом у Європі XIX–XX ст. було утворення мережі національних держав як сучасної моделі державно-правового та територіального устрою. Це передбачало комбінацію державно-правового устрою з опертям на етнокультурно споріднені спільноти на певній території.

Попри низку глобальних військово-політичних конфліктів, ця комбінація й сьогодні складає собою основу світового ладу для членів ООН та ЄС. Як і передбачалося колись “євроскептиками”, попри наявність доволі чіткої структури Євросоюзу, вагомість національних держав збереглася, як і учасників голосування у євроструктурах, так і щодо появи мікроімперських амбіцій в контексті власних внутрішньополітичних комбінацій та кон’юнктури.

Однак, ніхто не є спроможний виокремити “мікроімперські амбіції” від просто державних інтересів за умов кризи поточної системи міждержавних відносин. За зламу системи такі амбіції перетворюються на вагомий чинник. Саме зараз, після повномасштабної агресії РФ проти України відбувається зміна міжнародно-правової системи, і дослідники не можуть передбачити наслідки переосмислення та унормування основних принципів системи.

Очевидний попередній перелам відбувся після Берлінського конгресу 1878 р., коли межі держав з феодальною традицією, передовсім імперських, почали вступати у конфлікт із межами “етнічних країн” чи “конфесійних спільнот”. І саме останнє почало становити елемент політичної пропаганди та боротьби за простір. Розпочався конфлікт з принципом “народного” чи “національного суверенітету”. Це могло виключати принцип монархічного легітимізму на користь самовиявлення демократичної більшості виборців. Надалі їх можна було або сполучати, або вони діяли взаємовиключно.

Легітимізм – властива не лише Європі універсальна форма особистісного спадкового володіння певною територією як міжнародно-правова система. Територія та державець були відокремлені, бо основою владної ієрархії були міжособистісні стосунки (у Європі – васалітет). Наприклад, при владі у Росії були представники Ольденбурзького німецького дому як частина династії Романових. З точки зору родових відносин, власністю Російської держави могла б бути територія поміж Данією та Пруссією, але вона ніколи не вважалася би “російською” у рамках учасників цих відносин. Отже, тут діяла інша система права: Московський престол не може володіти особистими власностями монархів саме за принципом легітимізму. Російський монарх має декілька іпостасей: московський державець на рівні міжнародного права та особисто як феодал у Німеччині, де у нього є власні володіння, але не московські. Так само Маньчжурія наприкінці XIX ст.

потрапила під російський контроль не як частина Китаю, а як “домен” (спадкові сімейні володіння) імператорів Маньчжурської династії. Тобто це була не втрата державної території Китаю, а поступка імператора власною землею.

Ця форма узаконення (легітимізації) влади, була властива домодерним становим (ієрархічним) суспільствам. Коли це було осмислено у XVI ст. Жаном Боденом, це було першим варіантом явища “суверенітету” в основі з індивідуальною монархічною владою. Згідно уявлень Бодена, народ у давнину передав свої повноваження здійснення влади монарху, який був освяченим Богом. Але це було передачею наявних повноважень.

Це й сьогодні працює у монархічних державах Європи. Звалося це зазвичай, останні двісті років, “*суспільний договір*”. Після Бодена це ґрунтовніше розписав Жан-Жак Руссо, але суті ідеї це не змінило.

Після теорії розподілу “гілок влади” Джона Локка та Шарля Монтеск’є та просто сформульованого Руссо “народного суверенітету” у XVIII ст., вже XIX ст. додало принцип націоналізму чи (сучасною мовою) “етнічної держави”. Це суттєво змінило самі підходи до міждержавних кордонів, тобто підважило усі принципи легітимізму.

Етнічна країна – територія, яка заселена чисельно переважно певною етнічною групою та має якийсь історичний вимір тривалого перебування цієї групи на цій території. Наявність етнічної групи визначається або її сучасниками як авторами описів даної території (як Ніколо Макіавеллі у XV ст. щодо Франції, або Гійом де Боплан щодо України у XVII ст.), або ж від сьогодні як ретроспекція етнічної спадковості на певній території. Може втілюватися соціально у створенні держави, а може й ні. Класичні для Європи приклади: Галлія-Франція, Германія-Німеччина, Англія, Греція, Угорщина... Кожне поняття має за собою етнічну історію краю, відповідно до античної географічної традиції. (Навіть, якщо за доби Античності даної “країни” не існувало, як, наприклад Угорщини чи Англії). Відповідно до цієї традиції: або *gens*, або *barbaricum*. Або члени твоєї етнічної групи, “твої роди” (цивілізовані), або зовнішній світ варварів та їхніх племен.

За цією традицією, сучасні терени України у західноєвропейській картографії до XVI ст. іменувалися “Sarmatia”. Однак діяльність картографів та дослідників доби Відродження поновили середньовічну назву “Russia”, а після публікації мапи Боплана на наступні два століття затвердився термін “Ukraina” (“Ukrania”).

Зазвичай на мапу потрапляли ті регіони, які існували на XV ст. (час адаптації античної традиції до доби Відродження та книгодрукування атласів). Саме тоді античні межі Сарматії змінилися на актуальні реалії, а не античні застарілі історично стандарти.

Етнічна держава – політія (владне утворення) на території Етнічної країни має різні змісти відповідно до історичних періодів. Умовно “органічним” утворенням є Франція у межах королівства та республік XIX ст., бо межі легітимного та етнічного утворень умовно збігалися. Надалі до таких належать Італія

(від 1870), Німеччина (від 1871), засновані на ідеї національної/етнічної єдності (“сецесіонізму”, “іредентизму”) що мало за собою доволі різні наслідки у подальший період.

Етнічний чинник, попри принцип “персонально-династичного легітимізму”, у територіальному розмежуванні Європи набув певних прав після Принципів Вільсона 1915 р. щодо можливого розмежування Австро-Угорщини, згідно системи плебісцитів за етнічним принципом, та Принципу про національне самовизначення 1949 р. Останній явився елементом “деколонізації”. Сучасне українське законодавство передбачає процес деколонізації та дерадянізації. Через це можна вважати, що український підхід до інтерпретації територіальних питань ґрунтується на понятті “етнічної країни”, та “поліетнічної країни” в “історичному контексті минулих форм державності”. Це означає комбінацію історії державних утворень, які мають явний стосунок до історії мешканців території української держави, з основним урахуванням просторового поширення етнічних українців (незалежно від їхньої тодішньої офіційної чи самоназви).

Такий підхід не є офіційно сформульованим, але є очевидним. Основний дискурс сучасного українського державотворення сполучає історію місцевих державних утворень (політій) та історичне поширення українського народу у певні періоди часу. Окремим аспектом цього дискурсу є врахування прав “корінних народів”, які виступають одними з суб’єктів окреслення території та суверенітету України. Тому дискурс суверенітету України є складною комбінацією концепцій етнічної державоутворюючої нації, громадянської/політичної нації у рамках сучасної рівності прав громадян, безвідносно до етнічного походження, та “корінних народів” (кримські татари (кримці), караїми та кримчаки), які становлять собою окремий аспект оцінки статусу Криму. Бо усі визнані законодавством корінні народи, окрім українців, мають кримське походження.

Досвід референдумів 1919–1923 рр. у Європі показав, що етнічні плебісцити вносять у питання володіння територіями вочевидь непередбачуваний чинник, властивий усім рисам демократії та гібридної маніпуляції її процесами. Прикладом цьому є “Судетська проблема” наявності німецької меншини у демократичній міжвоєнній Чехословаччині 1930-х рр. Права німців були забезпечені, але ідеологія Німецького Райху вбачала необхідність в об’єднанні усіх німецьких земель у межах саме німецької держави, де б і мав перебувати осередок суверенітету. З точки зору “історичних територій”, Судети завжди були історично у складі земель Чеської корони з X ст. Тому вивід прав судетських німців поза межі територіального суверенітету у бік “етнічних земель” зламаував “історичні права” на користь “етнічних”. Відповідно, актуальна система міжнародних відносин 1930-х рр. переставала відповідати цьому регіональному конфлікту, а роль центрально-східноєвропейського регіону стала достатньою для подальшого приводу до світової війни.

Оцінка понять “етнічні території” та “етнічні землі” має відбуватися за тою ж логікою, що “історичні території” та “історичні землі”, якщо ми дотримуємося

єдиного методологічного підходу. Тільки ми розрізняємо колишні державні володіння та розселення певного етносу в його історичних формах.

“Етнічні території” – частини простору, заселені у певний час певною етнічною групою. Проживання цієї етнічної групи на даній території могло припинитися й тисячі років тому (як “Оюм” готів на території Полісся, або “Етелькузу” (або “Ателькуза”) мадярів на степовому півдні сучасної України), чи тривати досі. Це нейтральне поняття, яке не містить у собі КА.

“Етнічні землі” – територія, яка була чи є населеною певною етнічною групою та щодо минулих подій чи явищ містить у собі змістовно емоційну складову. Саме у цьому сенсі ЕЗ за наявності актуальної держави певного “державоутворюючого народу” стає елементом КА. Оповідь (наратив) про невідконтрольні сьогодні даній державі “землі” стає візуально картографічною агресією.

УГОРЩИНА

Сучасний українсько-угорський кордон став наслідком двох світових війн. Результатом Першої світової війни для Угорщини як співсуб’єкта Австро-Угорської держави стали дві міжнародні угоди, продиктовані переможцями: Сен-Жерменська 1919 р. з Австрією та Тріанонська 1920 р. з Угорщиною. Перша оформляла утворення територій Чехословацької держави, що містила землі Словаччини та Закарпаття (Підкарпатської Русі). Другий договір визначав скорочення колишніх середньовічних володінь угорської Корони Св. Стефана та Транслейтанії (угорської частини Австро-Угорщини)² на користь Чехословаччини, Королівства сербів, хорватів та словенців, а також Румунії. Для історичної пам’яті та імперських традицій Угорщини “Тріанон” став символом національно-державного приниження. Однак це не враховувало національних державних прагнень тих народів, які проживали на території Угорського королівства. Почав застосовуватися подвійний стандарт: самі угорці вбачали себе народом, який у 1848 р. повставав проти влади Австрійської імперії, але після 1867 р. (утворення двоєдиної австро-угорської монархії) вони перестали розуміти аналогічні прагнення слов’ян та румунів на своїй території. Тоді Угорщина сама стала “мініімперією”, яка здійснювала брутальну політику мадяризації підлеглих народів.

Відповідно, найнаочнішим аргументом угорських реваншистів є історичні мапи Угорщини, які можуть використовуватися як візуалізація територіальних претензій до сусідів.

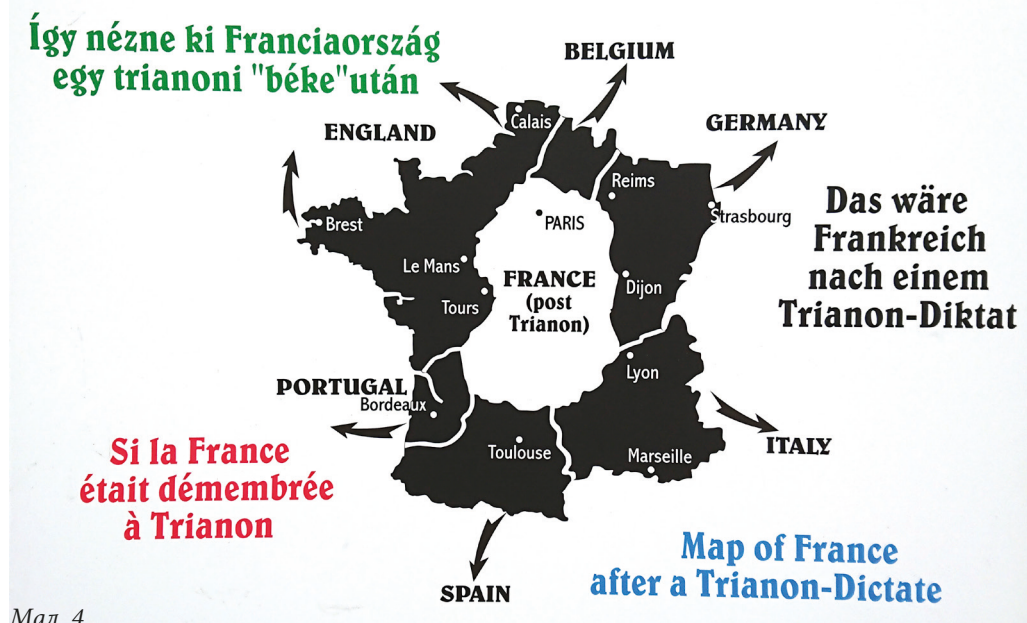
Відповідно, питання скасування “Тріанону” для Угорщини стало аналогічним прагненню Німеччини до скасування “Версалью” – принизливого договору щодо сторони, що зазнала поразки у війні.

² Латинська назва «Транслейтанія» (Transleithania) означає землі, розташовані на східному боці річки Лейти (буквально: «по той бік», якщо дивитися з боку Австрії), на протилежності Цислейтанії (Cisleithania), королівствам і землям, безпосередньо підконтрольним австрійській імперській короні та розташованим на захід від річки.

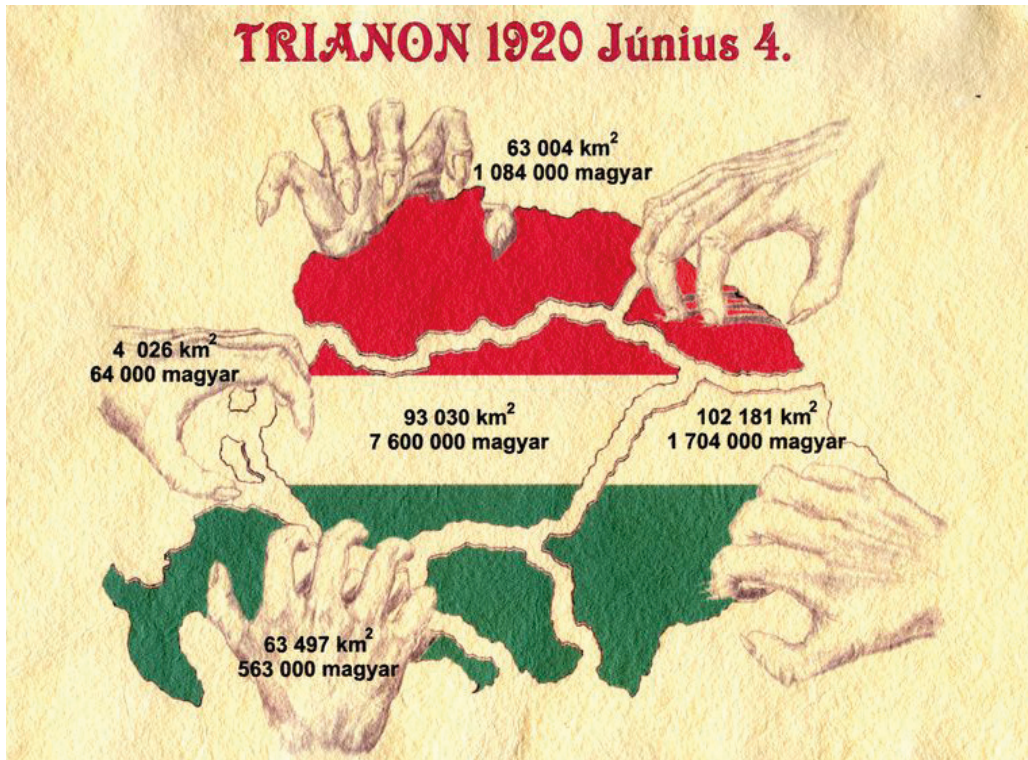

Мал. 3

Így nézne ki Franciaország egy trianoni "béke" után

Мал. 4

Мал. 5.

Мал. 3–5. Наслідки Трианонської угоди за територіями³. Різні варіанти пропагандистських мап. Зокрема приклад розчленування Франції за зразком “Трианону”. Зважаємо, що не на всіх мапах позначена Україна, бо в “Трианоні” вона не брала участі. Але з 1945 р. Закарпаття належало до УРСР, а зараз до України. Угорська меншина у нашій країні останні 30 років дуже швидко скорочується через міграцію молоді в Угорщину та ЄС. Відповідно територіальні претензії Будапешта втрачають етносоціальну аргументацію та переходять у формат “історичних земель”

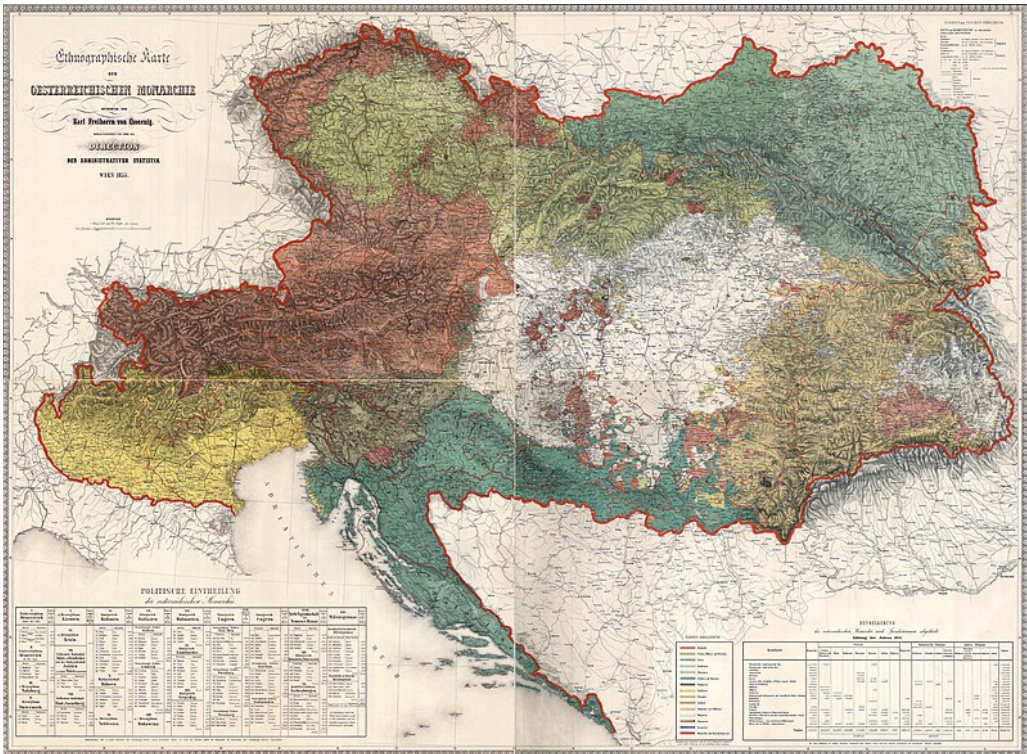
У 1918–1919 рр. у різних спробах відновлення української державності на західноукраїнських землях (ЗУНР, Гуцульська республіка) Україна не змогла закріпитися на територіях Закарпаття та Пряшівщині. Відповідно, територіальні розмежування вирішували великі держави.

При кризі Чехословацької держави внаслідок Мюнхенських угод та Віденських арбітражів у 1938 р. почала своє існування як автономія Карпатська Україна. Проте за рішенням Гітлера щодо остаточного скасування Чехословаччини, у березні 1939 р. Карпатська Україна була окупована Угорщиною. Надалі ситуацію остаточно вирішило радянське керівництво: 29 червня 1945 р. прорадян-

³ URL: https://www.americanhungarianfederation.org/news_trianon.htm; <https://transylvanianow.com/map-of-france-after-a-treaty-of-trianon/>; <https://dailynewshungary.com/treaty-of-trianon-hungary-lost-its-historic-territories-101-years-ago/>

ський уряд Чехословаччини підписав угоду про передання Закарпаття до СРСР. Угорщина повернулася до кордонів “за Тріаноном”. У 1946 р. була утворена Закарпатська область, і того ж року були остаточно узгоджені її межі щодо Словаччини, і відтоді кордон України у Закарпатті не змінювався.

Проте для багатьох політичних сил Угорщини до сьогодні існує та публічно озвучується теза про скасування “Тріанону”, що заперечує суверенітет та легітимність сусідніх держав: Словаччини, України, Румунії, Сербії, Хорватії. Однак, попри наявність угорських етнічних меншин (права яких гарантовані), ці держави є наслідком власного національного самовизначення та мають у своїй ідентичності тривалу традицію опору примусовій мадяризації за часів принаймні Австро-Угорщини, або ж щодо Закарпаття – ще й часів 1939–1944 рр. А середньовічні межі Угорського королівства вже здавна не відповідають реаліям етнічного складу та політичної історії цих територій. Так само як терени імперії Карла Великого чи держави київських Рюриковичів – Русі.

Мал. 6. Офіційна етнографічна мапа Австрійської монархії барона К. Черніга 1855 р.⁴ Білим позначено угорців. На мапах нижче ми побачимо, що угорська частина Австро-Угорщини не є власне етнічною Угорщиною, а спадком середньовічних меж “Корони Св. Стефана”

⁴ URL: https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Ethnographic_map_of_austrian_monarchy_czoernig_1855.jpg

Мал. 7. Австро-Угорщина у 1896 р.⁵

Мал. 8. Відображення етнічного складу Австро-Угорщини на британських мапах⁶. *Europe Since 1815; Edited by Charles Downer Hazen, Published by Henry Holt & Company, New York. 1910.* На усіх картографічних зображеннях території "Корони Св. Стефана" Середньодунайської низовини містить багато народів із власними історичними традиціями та історіями державності

⁵ URL: https://stock.adobe.com/ru/search?k=transleithania&asset_id=177806152

⁶ URL: <https://www.alamy.com/stock-photo-austria-hungary-ethnicity-racial-distribution-balkans-1910-antique-110917008.html>

На цих мапах ми можемо побачити етнічний склад території. Цілком очевидно, що населені угорцями землі складають лише третину території колишньої феодально-династичної держави.

Ще одним варіантом КА є пропаганда повернення до кордонів Угорщини часів її союзу із Третім Райхом: внаслідок другого Віденського арбітражу (1940) та участі в агресії Німеччині проти Югославії (1941), територію було збільшено за рахунок Югославії та Румунії.

Мал. 9. Європа в 1942 р.⁷

Мал. 10. Поширена реванистська мапа меж Угорщини у 1941–1944 рр.⁸

⁷ URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/map/german-administration-of-europe-1942>

⁸ URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flag-map_of_Hungary_%281941-1945%29.svg

Сучасний угорський очільник Віктор Орбан нерідко публічно демонструє угорський імперський реваншизм, спрямований проти усіх сусідів. Зокрема у 2022 р. на футбольному матчі в Румунії, він перебував у шарфі з мапою “Великої Угорщини”, що спричинило дипломатичний скандал.

Мал. 11. Прем'єр-міністр Угорщини
Віктор Орбан у 2022 р. у Румунії⁹

Резюме

Угорщина як “етнічна країна” обіймає середню частину Середньодунайської низовини, компактно населену етнічними угорцями.

Її “історичні землі” в самоідентифікації угорців та на рівні публічних заяв займають колишні широкі володіння земель середньовічної угорської монархії (“землі Корони Св. Стефана”), подоланої османським завоюванням XV–XVI ст., та Транслейтанії (нової редакції угорської монархії під головуванням династії Габсбургів), утвореної внаслідок створення двоєдиної Австро-Угорської монархії у 1867 р. Під час нацистської експансії у Європі Угорщина повернула під свою владу частину втрачених у 1920 р. земель (північна Трансильванія, Закарпаття, частина Словаччини, Воєводина), але як сателіт (супутник, союзник) Гітлера за наслідками війни була змушена повернутися до меж “Тріанона” у межах радянського блоку.

“Національна держава” (а не імперське утворення Австро-Угорщини) є Угорською державою за наслідками Тріанонського договору 1920 р., межі якої утверджені результатами Другої світової війни, заключним Гельсинським актом 1975 р. та вступом до Європейського Союзу із відповідною відмовою від територіальних претензій. Однак в останні два десятиріччя Угорщина здійснює гібридні форми територіального реваншизму, використовуючи різні формати впливу чи тиску на сусідні держави: від дискусій щодо прав угорських меншин, так і інструменти співучасті у Європейському Союзі, де застосовується процедура одноголосності при прийнятті рішень. Угорський голос в останні роки став інструментом блокування колективних рішень ЄС щодо безпеки та інших інструментів впливу на зовнішню політику ЄС та НАТО. Зокрема це стосувалося блокування підтримки України за умов російської агресії.

⁹ URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3619822-rumunia-vislovila-protest-cerez-poavu-orbana-u-sarfi-z-mapou-velikoi-ugorsini.html>

В історичному контексті позиція Угорщини сьогодні прекрасно ілюструє право *liberum veto*¹⁰, яке призвело в свій час до кризи та поділів Речі Посполитої, тобто тої одностайності, відсутність якої може блокувати стратегічні рішення.

У сусідніх країнах наявні значні етнічні угорські меншини, які використовуються Будапештом як важелі політичного впливу на ці держави.

Щодо України та Закарпаття зазвичай вважається “історичною угорською землею”, а статус місцевої угорської етнічної меншини використовується як засіб тиску на Україну в ситуації російської агресії в контексті інших методів шантажу в річизі проросійської політики Будапешту. З іншої точки зору, поширення угорських паспортів серед етнічних угорців Закарпаття призводить до витoku їх власників (переважно молодшої генерації) безпосередньо до Угорщини, що скорочує чисельність меншини. Проте візуально претензії ілюструються переважно саме засобами картографічної агресії.

РУМУНІЯ І МОЛДОВА

Сучасна Румунія утворилася як держава у 1859 р. внаслідок унії (спілки) давніших державних утворень: Волоцького князівства та Молдавського князівства. Сучасну назву вона прийняла у 1866 р. як визначення своєї спадковості від давніх римлян, тобто як східного романського народу. “Romania” – “Римлянія” – “Румунія”. Статус Румунського “королівства” – рівнем вище, аніж “князівства” – був набутий у 1881 р. разом із черговим геополітичним переформатуванням Балканського регіону. Варто сказати про його державних попередників.

Молдавське князівство утворилося у середині XIV ст., та невдовзі опанувало території від Буковини до Бессарабії по Дністер, переважно лісові та гірські території (Кодри) до Буджаку – південної степової Бессарабії. Після відходу татарських орд і туменів¹¹, зокрема Ногая під час навали Тамерлана¹², етнічне східнороманське населення почало спускатися з Карпатських гір та опановувати регіони на схід та південь до Дністра та Дунаю.

Волоцьке князівство також утворилося у XIV ст. і перебувало у полі суперечок Угорського королівства та Османської імперії. Саме остання й встановила невдовзі свій сюзеренітет над обома “Дунайськими князівствами” на час до війни 1768–1774 рр., коли у їхні відносини потужно втрутилася Російська імперія.

¹⁰ *Liberum veto* – принцип одноголосного прийняття рішень у Сеймі Речі Посполитої (1569–1791), демократичний за своєю ідеологією, але за критичних обставин він позбавляв державу легітимної та консолідованої організації опору агресії.

¹¹ Тумен (“тьма”) – військово-адміністративна одиниця (умовні 10 тисяч вояків) Монгольської імперії та Золотої Орди (улусу Джучи) до їхнього розпаду.

¹² Тамерлан, Тимур (1336–1405) – центральноазійський полководець та завойовник, який у своїх походах завдав нищівних ударів Золотій Орді (улусу Джучи), державі тюрків-османів та радикально змінив геополітичну ситуацію північної Євразії. Наслідки його дій призвели до занепаду Золотої Орди, що своєю чергою сприяло розширенню Великого князівства Литовського, зміцненню Угорського та Польського королівств, решток Візантійської імперії та розвитку східнороманських держав: Волощини та Молдавії.

Кючук-Кайнарджийський мирний договір 1774 р. встановив більшу автономію “Дунайських князівств” та тимчасовий контроль (“протекторат”) Російської імперії.

У 1812 р. за Бухарестським договором Бессарабія була анексована у Молдавського князівства Російською імперією. Виник кордон по річці Прут. Росіяни виходили з практичних геостратегічних міркувань, щоразу після чергової російсько-турецької війни займаючи міжріччя південної України. Бессарабія виявилася православним, але найбільш етнічно строкатим набуттям Російської імперії, поза межами Криму. Тут мешкали молдовани, українці, гагаузи, турки-кочовики, росіяни-старообрядці, була дозволеною міграція болгар. У 1829 р., після чергової російсько-турецької війни, обидва Дунайські князівства фактично стали незалежними від Стамбула. Була цілком очевидно їхня етномовна та етноконфесійна спільність, і за умов XIX ст. легітимність утворення спільної держави на етноконфесійному ґрунті не видавалася чимось радикально відмінним від утворення спільної Італійської (конфесійно спільної) чи Німецької (конфесійно поділеної) держави у той самий проміжок середини – другої чверті XIX ст. Слабкість Османської імперії дозволила після Кримської війни 1853–1856 рр. реалізовувати проєкт румунського суверенітету на етапі династичного легітимізму – укорінення однієї з гілок роду Гогенцоллернів. Аналогічними прикладами “імпорту династії” у тому ж XIX ст. стали Греція та Болгарія.

Мал. 12. Початкова Румунія (1859) з претензіями на Трансильванію¹³, що тоді входила до складу Австрійської монархії, а згодом – до складу Трансильванії у складі Австро-Угорщини

¹³ URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Romania_1859-1878-es.svg

Територіально румунський національний проєкт був розвинутий у варіантах сецесіонізму – об'єднання в одній державі усіх територій, де проживає народ, що розмовляє східнороманською “волоською” (з історичного погляду, за згадками сусідніх народів чи адміністрації) мовою, але який має дві державності.

У тодішньому геополітичному контексті воно наслідувало поточні успішні практики сецесіонізму: Італію та Німеччину. І там, і там нова національна держава складалася з багатьох феодально-династичних утворень спільного етнічного походження та державних традицій. Майбутній “Румунії” це надавало щоденних прикладів з практики інтеграції актуальних великих європейських держав.

У 1858 р. господарем Молдавії Йоан Александру Кантакузіно впровадив ідею об'єднання двох князівств та паралельно модернізаційних реформ. У 1859 р. князівства були об'єднані, але вочевидь перебували під суперечливими впливами Австрійської монархії та Російської імперії. Тоді зазіхання на терени сучасної України переважно концентрувалися щодо історичного регіону Буковини (південна частина – етнічно молдавська, північна – етнічно русинська/українська) та Бессарабії (північ – русинська/українська в околицях Хотина, центр – молдавський навколо гірсько-лісового масиву Кодрів, південь – Буджак, який заселявся до 1774 р. кочовиками як степовий регіон, а згодом був колонізований українцями та болгарами).

Але за впливу провідних європейських держав, об'єднання відбувалося в контексті легітимізму – тобто встановлення спільної монархії, що було критерієм визнання іншими династіями європейської системи династичних відносин.

У 1866 р. Александру Йоан Куза внаслідок державного перевороту відрікся від престолу на користь врешті Кароля I Гогенцоллерна-Зігмарінгена, запропонованого Пруссією в процесі перемоги над Австрією в австро-пруській війні 1866 р.

Молдовський сепаратизм у ставленні до ідеї приєднання до Волощини був подоланий, і для сецесіонізму лишалися етнічні східнороманські території, – але вже на територіях Австро-Угорщини у коронному краї Буковина від 1772 р., та Російської імперії у Бессарабській області від 1812 р. Після визнання міжнародного суверенітету Румунського королівства його роль до Першої світової війни була двозначною: монархічна держава з німецькою династією, але православна та час від часу залежна від Росії. Через балканські витоки приводів до Першої світової війни роль Румунії у європейських військово-політичних коаліціях лишалася так само двозначною до завершення Другої світової.

У 1916 р. Румунія вступила у Велику війну як повноцінний учасник із власними територіальними зазіханнями, чималими щодо Транслейтанії (угорської частини Австро-Угорщини) – щодо Трансильванії (Семигороду), та Цислейтанії (австрійської частини двоєдиної монархії) – в українському контексті до річки Прут (Буковина), в обтічних формулюваннях, де існувала “румунська більшість населення”. Це мало б передбачати приналежність щонайменше південної частини історичної Буковини. Історичним її осередком завжди була Сучава,

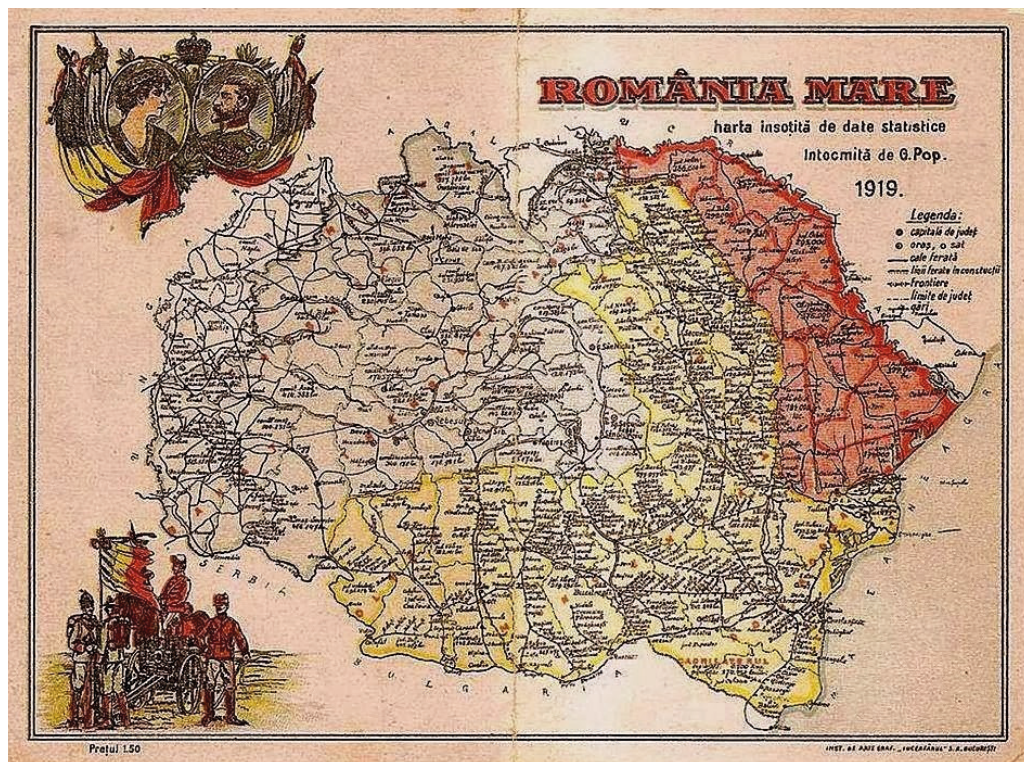
а за австрійського владарювання (1772–1918) – Чернівці (Czernowitz нім., Сербăuți рум.).

Протягом наступних двох років Румунія зазнала поразки у війні проти військ австро-німецького блоку. Це спричинило розтягнення російського фронту та утворення Румунського (1916), що стало одним із чинників кризи російської воєнної потуги та низки подій під час Української революції 1917 р. У травні 1918 р. Бухарестський мирний договір після українського Берестейського (лютий 1918) позначив тимчасовий вихід Румунського королівства з війни. Умови передбачали контроль Болгарії щодо південної Добруджі та австро-німецьких союзників щодо устя Дунаю, а щодо Бессарабії – простір для територіальних амбіцій Румунії у бік впадої Росії.

Це дозволило Румунії зайняти Буковину та Бессарабію, як умовно території до річки Прут. За різкої зміни геополітичної ситуації та очевидної поразки австро-німецького блоку у світовій війні та експансії “світової революції” російських більшовиків, Румунія доволі швидко змінила орієнтації та застосувала свої збройні сили для доказів свого впливу у центрально-східній Європі: тримання кордону проти Радянської Росії по Дністру, участі у придушенні Угорської Радянської Республіки та контролю частин територій Прикарпаття, які входили до ЗУНР, а також східної і південної частин Закарпаття.

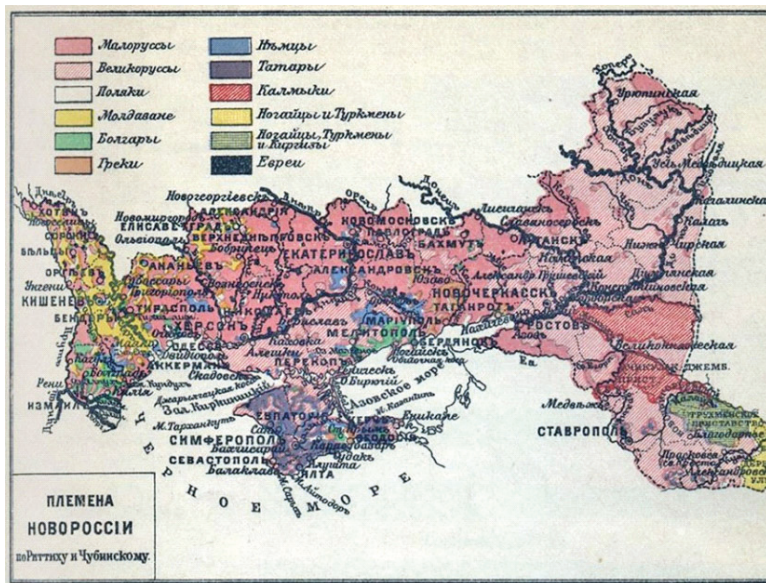
Мал. 13. Вигляд меж України, згідно мапи 1916 р. (Лозанна, Швейцарія). Українські політичні автори перед національною революцією 1917 р. спиралися на етнічні межі, які навіть у “довільному максималістичному” стилі виглядали орієнтовно так. Щодо територіальної конкуренції з Румунією, то це торкалося Буковини, північної Бессарабії та Буджаку

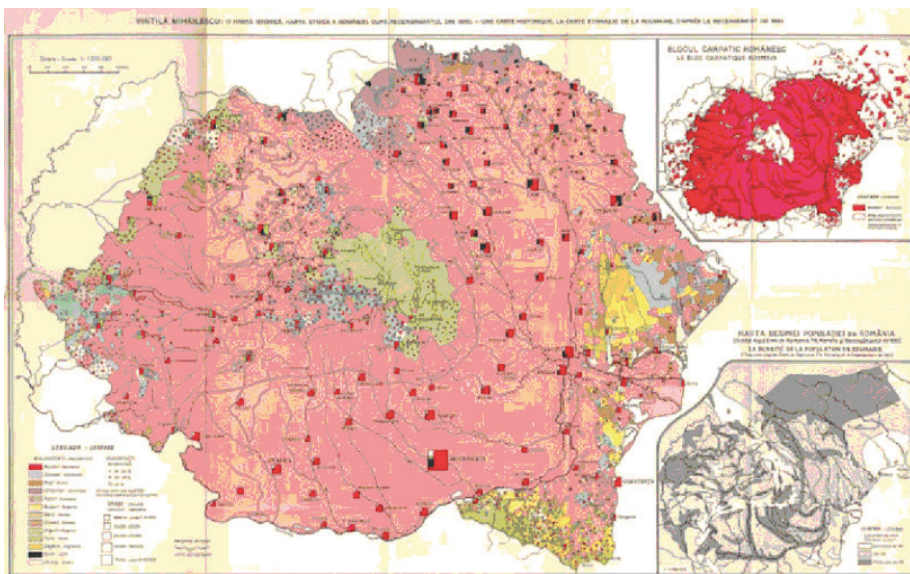
Мал. 14. “Велика Румунія”, 1919 р. Ця мапа показує амбіції Бухаресту щодо фіналу Першої світової війни¹⁴

Доба 1917–1919 рр. є окремою сторінкою діалогів Румунії з українськими державними утвореннями та радянською “українською” державністю, але наразі це не є предметом нашого викладу. Внаслідок Першої світової війни переможцем в Україні виявилася радянська Росія, і на її мапах Бессарабія (тобто схід сучасної Чернівецької області та південь сучасної Одеської та територія сучасної держави Молдова) вважалася “анексованою”. СРСР ніколи не визнавав ці терени як частину легітимної території Румунії, і до 1940 р. ці анексії не визначалися румунсько-радянськими угодами.

¹⁴ URL: https://x.com/jesse_history/status/1268526489433145346/photo/1

Мал. 15

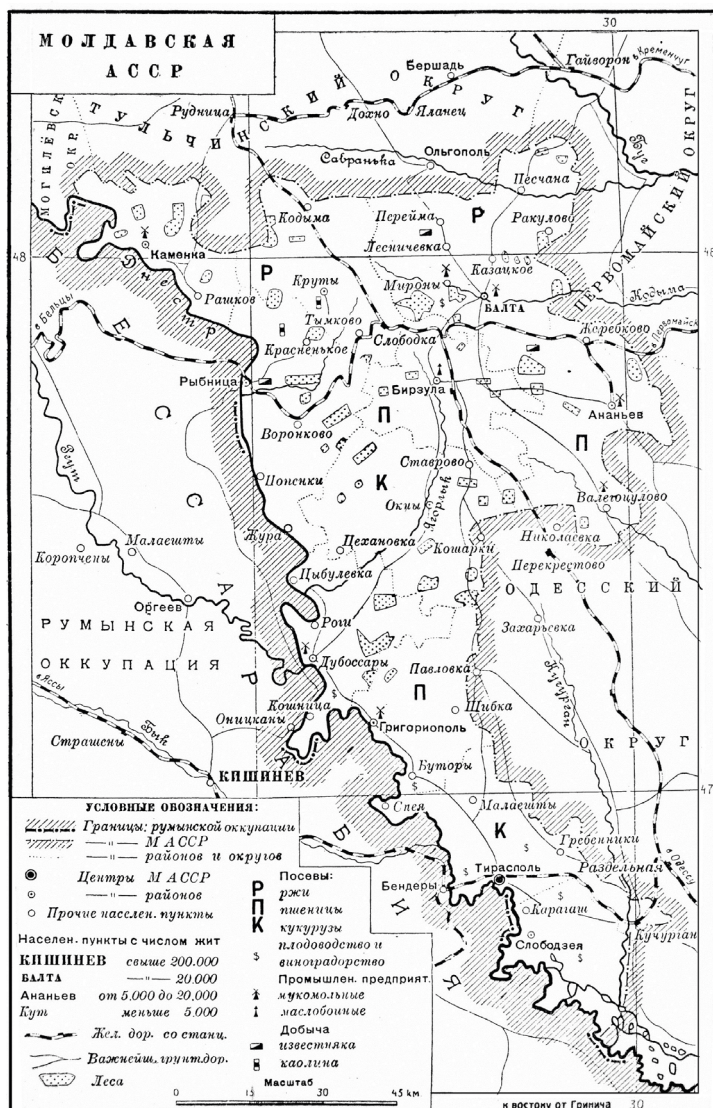
Мал. 16

Мал. 15–16. Етнічні групи “Новоросії”¹⁵, 1910 р. Етнічна мапа Румунії, згідно перепису населення 1930 р.¹⁶ Північ Бессарабії та Буковини є етнічно українськими, південь Бессарабії є етнічно строкатим. Але особливо кидається в очі відмінність між мапами 1910 та 1930 рр. в контексті “румунізації”

¹⁵ Россия. Полное географическое описание нашего отечества : настольная и дорожная книга: [в 19 т.] / под ред. В. П. Семенова-Тян-Шанского. Санкт-Петербург, 1910. Т. 14: Новороссия и Крым” (Бессарабская, Херсонская, Таврическая, Екатеринославская губернии и область войска Донского).

¹⁶ URL: https://www.researchgate.net/figure/Romanias-ethnic-map-according-to-the-census-of-1930-Source-Vintila-Mihailescu-Blocul_fig1_362717535

Водночас радянська влада, відповідно до практики утворення прикордонних національних автономій, які можна було потенційно використати для експорту революції, створила Автономну Молдавську СРР у складі Української РСР зі столицею у Балті. З одного боку, це дійсно ставало елементом тиску на Румунію, але з іншого для подальшого сецесіонізму давала Румунії привід для зазіхань на Трансністрію (Задністров'я), якщо там вже з'явилася легітимна молдавська національна автономія.

Мал. 17. Автономна Молдавська СРР. Мапа з "Великої радянської енциклопедії", 1930 р.¹⁷

¹⁷ URL: https://uk.wikipedia.org/wiki:Massr_map.png

Наслідки Першої світової війни та російської революції призвели до парадокса: Румунія по суті зазнала військової поразки від австро-німецького блоку, що було зафіксовано у Бухарестському договорі 1918 р., але врешті опинилася у складі переможців та суттєво (фактично на третину) збільшила свою територію. Це стало першим варіантом “втраченої Великої Румунії” для сучасних радикалів чи реваншистів. У будь-якому разі до 1940 р. східним сусідом Румунії та конкурентом щодо спірних територій на власних мапах позначалася (радянська) “Україна”.

Мал. 18. Часто використовувана мапа “Велика Румунія” на 1929 р. З радянського боку кордону вказано “Україна”¹⁸

Ситуацію змінила Друга світова війна. Згідно із секретним додатковим протоколом до Пакту Молотова-Ріббентропа 1939 р. Румунія потрапляла у радянську зону контролю. У червні 1940 р. король Румунії Кароль II прийняв умови радянського ультиматуму та передав СРСР Бессарабію та північну Буковину. 2 серпня 1940 р. було утворено Молдавську РСР на теренах Бессарабії, переважно населених молдованами. Північ та південь відійшли до УРСР. Молдавська АРСР, виконавши свою функцію, була скасована, і околиці Тирасполя були передані Молдавській АРСР, а решта території – УРСР. Саме тодішні межі Молдови й лишаються до сьогодні вже як кордони суверенної держави.

¹⁸ URL: https://www.reddit.com/r/imaginarymaps/comments/14td8at/map_of_alternative_greater_romania_1929/#lightbox

Під час нападу нацистського блоку на СРСР 30 серпня 1941 р. внаслідок німецько-румунської угоди Румунія повернула собі Бессарабію та північну Буковину і отримала на додачу Трансністрію – межиріччя Дністра та Південного Бугу із центром в Одесі. Ці розширені на схід кордони на тлі втрат 1940 р. на користь Угорщини (північна Трансильванія) та Болгарії (південна Добруджа) створили ще один образ “Великої Румунії”, вже редакції 1941 р. Мапа цих територій сьогодні також використовується реваншистами як одна з ключових ілюстрацій до варіантів “Великої Румунії”:

- 1) Румунія у 1920–1940 рр. (ми показували вище)
- 2) Румунія у 1941–1944 рр.

В обох варіантах “історичні землі” Румунії містять ті території, які сьогодні є частинами міжнародно визнаних кордонів України.

Мал. 19. Румунія у 1942 р. Втрачено територію південної Добруджі, північної Трансильванії, набуто Трансністрію на території Радянської України¹⁹

¹⁹ URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:ROMANIA_MAI_1942.png

Мал. 20. Адміністративна мапа Румунії на 1942 р.²⁰

Мал. 21. Поширена пропагандистська мапа Румунії на 1942 р.²¹ Попри втрату частини Трансильванії, містить Буковину та Бессарабію та Трансністрію (міжріччя Дністра та Південного Бугу), – території сучасних України та Молдови

²⁰ URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:ROMANIA_MAI_1942.png

²¹ URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flag-map_of_Romania_%281942%29.svg

Але з приходом радянських військ у 1944 р. Румунія приєдналася до Антигітлерівської коаліції. Згідно з Паризькими домовленостями 1947 р. її кордони повернулися до ситуації до змін 1940 р., за винятком Буковини та Бессарабії. У 1948 р. Румунія передала СРСР (до складу УРСР) деякі острови у дельті Дунаю та острів Фідонісі (Зміїний). Більше контури континентальних кордонів не змінювалися. Аналогічна ситуація з Молдовою після 1940 р. за винятком обміну невеличкими територіями в районах Паланка та Джурджулешті. Територіальні відносини визначає договір про державний кордон 1999 р. Дестабілізуючим чинником лишається придністровський сепаратизм – конфлікт, пов'язаний з утворенням невизнаною ані Молдовою, ані Україною, ані Румунією “Придністровської Молдавської Республіки” (ПМР) у 1992 р. До сьогодні вона лишається проросійським анклавом.

Останні на цей час територіальні суперечки з Румунією стосувалися статусу острова Зміїний та розподілу навколишнього морського шельфу. Ситуація була компромісно вирішеною Міжнародним судом у Гаазі у 2009 р.

За часів незалежності прояви КА з боку Молдови спостерігаються у маргінальних продуктах, які апелюють до меж Молдови часів найбільшого поширення Молдавського князівства за правління Штефана III Великого у 1457–1504 рр.

Мал. 22. Межі Молдавського князівства за часів господаря Штефана III Великого (1483)²²

²² URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki:Moldova_\(1483\)-en.png](https://uk.wikipedia.org/wiki:Moldova_(1483)-en.png)

Сучасна ідентичність населення Молдови коливається поміж ідеями східно-романської (румунської) єдності та збереженням молдовської ідентичності у її різних проявах та традиціях. Часом вони конфліктують поміж собою, але Українська держава не висловлювала на офіційному рівні жодних оцінок процесу самоідентифікації громадян Молдови. Проте попри маргінальність відомої КА з молдовського боку, варто це згадати як один із потенційних дестабілізуючих чинників на тлі наявності ПМР. Сама ідея окремої “Великої Молдови” могла виникнути тільки за радянського контролю у МРСР, оскільки “історична Молдова” (на захід від Пруту) вже була давно інтегрована у румунську державу. Це залежало від політики Кремля щодо Дунайського регіону та Балкан.

Автором ідеї вважається Микита Салогор (1901–1982, у 1941–1947 – голова Верховної ради МРСР), радянський молдавський діяч, який пропонував скористатися з радянського впливу на Балкани внаслідок Другої світової війни. Розширення території Молдавської РСР мало б бути за рахунок Румунії та України. Проте ці ідеї не були підтримані у Москві.

Сучасна Молдова офіційно не висуває до України територіальних претензій.

СЛОВАЧЧИНА

Словаччина як сучасна незалежна держава утворилася пізніше за Україну, – у 1993 р. внаслідок розпаду Чехословаччини. Оскільки Словаччина не мала власної держави раніше (якщо не враховувати Словацьку Республіку 1939–1945 рр.), у неї не існує публічно озвученої концепції про “історичні землі” на території сучасної України. Наявність давньої української меншини на території східної Словаччини (Пряшівщина) перетворює українсько-словацькі відносини на такі, де поки немає приводів для картографічної агресії зі словацького боку.

БІЛОРУСЬ

Сучасний українсько-білоруський кордон остаточно сформувався внаслідок Другої світової війни. У 1939 р. при поділі Польщі поміж СРСР та Третім Райхом, голова компартії України М. Хрущов сподівався на приєднання до УРСР Берейстейщини та ще однієї частини Полісся. Проте Й. Сталін погодився лише на передачу УРСР південних частин Поліського воєводства. Врешті були створені Волинська та Рівненська області УРСР та Пінська й Брестська області БРСР. З того часу адміністративний кордон Білорусі та України не змінювався. На сьогодні українсько-білоруський кордон регулюється низкою міждержавних угод 1995–1997 рр. В офіційній ідеології Білорусі не декларувалися територіальні претензії до України, а в останні двадцять п’ять років Мінськ перебуває у фарватері російської великодержавної ідеології, яка не містить особливої місії для білоруського режиму, окрім інтегративної. В часи відносного лібералізму 1990-х рр. інтелектуальні верстви, зокрема фахові історики, вбачали витоки білоруської державності у добі Полоцького князівства часів давньої Русі та Великого князівства

РОСІЯ

З огляду на повномасштабну агресію 2022 р. російсько-українські відносини можуть виглядати з історичної та картографічної точки зору як складні, але насправді це не так. Треба зрозуміти основне історичне протиріччя поміж двома державами, тоді для нас не будуть дивиною його прояви у картографічній агресії, не враховуючи військову.

Основна проблема полягає у взаємовиключності ідентичностей на кількох рівнях, наслідки чого ми бачимо у поточній політичній діяльності. Це може нагадувати “проблему Дмитра Донцова”: несумісність співіснування росіян та українців як окремих народів із окремими історіями та, говорячи тогочасною мовою, “біографіями”. Онтологічний конфлікт, який би ми сьогодні назвали скоріше “екзистенційним”. Наявність “біографії” передбачає “особистість”, але в контексті традиційної російської державницької ідеології українці її не мають – з російського дзеркала.

Ми могли б це розглядати через шари російської національної філософії, від “тріади Уварова”²³, слов’янофільства²⁴ до змінювництва²⁵, євразійства²⁶ та, зокрема, на сучасному етапі – неонацистських геополітичних концепцій²⁷, але у цьому немає потреби. Є певні шаблони, публічно висловлювані президентом РФ В. Путіним. Оскільки у РФ його думка, якою б вона не була, є наріжним каменем державної ідеології та складових “Русского міра”, то його шаблонних думок нам достатньо.

Основними засадами для вторгнення в Україну були наступні тези, які ми не будемо буквально цитувати через алогічність висловлювань. Ми їх систематизуємо, виключно у межах завдань нашого дослідження:

- Україна як держава не є легітимною, зокрема її кордони та територія. Вона як явище є інспірованою та штучною. Вона “не відбулася”. Існують різні версії у публічних висловлюваннях: від конспірологічної інспірації “австрійським генштабом” до радянської ласки “нарізування Леніним та Сталінім”.

- Український народ є частиною росіян, яка була “зіпсована” чи-то “збита зі шляху”. Надалі губиться нитка думки щодо того, чи “український народ” існує, чи “не існує”, бо “є частиною росіян”. Суперечність на суперечності. Вихідним запитанням вочевидь є таке: а яке визначення “росіян”? Такого не дається, але усе ж існують “російські історичні території”.

²³ Сергій Уваров – міністр внутрішніх справ Російської імперії, який у 1834 р. створив “теорію офіційної народності” з тріадою “православ’я, самодержавство, народність”.

²⁴ Слов’янофільство – ідейна течія російського націоналізму у 1830–1870-х рр., що протиставляла себе “западніцеству”.

²⁵ Змінювництво – ідейна течія російської еміграції 1920-х рр., яка наголошувала на визнанні радянського режиму як виразника національних інтересів Росії.

²⁶ Євразійство – ідейна течія російської еміграції 1920–1930-х рр., яка постулювала окремий цивілізаційний шлях Росії та її всесвітньо-історичній місії. Є одною з ідеологічних складових путінського режиму.

²⁷ До таких авторів відносяться послідовники євразійства та геополітичних концепцій, популярних у Третньому Райху, зокрема Олександр Дугін.

- Ми можемо простежити два підходи: радянський та імперський щодо інтерпретації українців: або це окремий народ, який мав злитися із російським при досягненні соціалізму (радянський), а його здобутки мали бути спричинені росіянами; або це “плем’я російського народу”, яке запізнюється злитися в одну імперську націю, що мала одне втілення: Російська імперія.

- Сама Росія досі не спромоглася визначити засади своєї ідентичності та поняття “російського народу”. Російське православ’я викликає великі сумніви у православному канонічному світі. Поєднання православних “скреп” з елементами радянської ідеології (“Велика перемога”, радянська наддержава, ікони зі Сталіним та ін.) створюють алогічну ідеологічну суміш, що не піддається рефлексії через внутрішню суперечливість.

Якими є наслідки цього у царині картографічної агресії? Усі ці аспекти мають втілення, і багато речей було створено як сурогати за часів Російської імперії та СРСР. Сучасних російських інновацій фактично не існує, це усе відтворення старих шаблонів, при чому без якогось критичного та адаптаційного погляду. Історична (зокрема навчальна) картографія Росії та СРСР фактично однакова, звична поколінням і, на внутрішній погляд, не потребує редакції. Може змінюватися лише дизайн, але не ідеологічне наповнення.

Однією зі складових “скреп” “Русского міра” є постулювання спадковості Росії від Давньої Русі чи середньовічної Київської держави Рюриковичів. Ця ідеологічна схема “переносу імперії” (*translation imperiae*) була сформована наприкінці XV – середини XVI ст., коли Велике князівство Московське здобуло незалежність від Золотої Орди та почало розбудовувати свою власну ідеологію. В її основі, завдяки шлюбу князя Івана III з однією з візантійських принцес Софією Палеолог, стала спадковість від Східної Римської імперії (Візантії), що врешті втілювалося у концепцію “Третього Риму” та “останнього істинно православного царства”. Однак й ці «скрепи» були не обґрунтовані, а сфальшовані.

Після оволодіння Османами Константинополем у 1453 р. Московщина лишилася єдиною незалежною православною державою. Це дозволило застосувати дві ідеологеми: спадковості від Римської імперії та монополізацію ролі речника вселенського православ’я. Попри перебування у розколі з канонічним православ’ям до 1587 р., ресурси впливу дозволили Московській державі чинити постійний тиск на давні патріархати та сусідні держави, де була значна частина православного населення.

Поміж Константинополем та Москвою перебував Київ, нерозривно пов’язаний із витокami московської династичної державності та початками християнства, взятими Володимиром-Хрестителем з Візантії. Для обґрунтування тези московських монархів, що Київ – це “наша отчина” (яка тоді перебувала у складі Великого князівства Литовського, Жемайтського та Руського), необхідні були аргументи спадковості від Київської держави.

У 1547 р. Іван IV зазіхнув на титул царя (цезаря), а велике князівство було перейменоване на “Русское царство”. У 1670-х рр. спадковість московських

монархів від київських була доктринально викладеною у “Київському синописі”²⁸. У ті ж часи титулатура царя Олексія Михайловича Романова почала включати “Велику, Малу і Білу Росію”. У 1721 р. Русское царство перейменовується на Російську імперію, чому ідеологічно посприяли українські інтелектуали на кшталт Феофана Прокоповича²⁹. Саме з того часу починається картографування теренів імперії, що надалі й дасть суто технологічні можливості для КА.

Щодо українських сюжетів найнаочнішим прикладом КА Росії є сучасні мапи Росії, які з 2014 р. містили анексований Крим та інспіровані “ДНР–ЛНР”, а з 2023 р. – анексовані південно-східні області України. Це є цілком очевидним актом КА, який втілює візуально акт актуальної збройної агресії.

Мал. 24. Російська мапа 2024 р.³⁰, яка “фіксує” уявні результати російської агресії щодо України та зміни її міжнародно визнаних кордонів

²⁸ “Київський синопис” – історичний твір українського авторства, виданий у 1674 р. Викладає огляд історії східного слов’янства як династично-територіальну спадщину московських царів.

²⁹ Феофан Прокопович (1681–1736) – український та московський богослов, філософ та поет, один з ідеологів російського самодержавства.

³⁰ URL: https://www.kartdeko.ru/catalog/karty_rossii/1094/

Іншим аспектом КА є історичні мапи, на яких власне й будується ідеологія агресії. На відміну від України, Росія використовує на мапах власної історії території, які на час існування Російської Федерації до неї не входили, а їх невходження регулюється низкою міжнародних угод 1991–1997 рр., які були порушені РФ внаслідок агресії проти України з 2014 р.

Тому на широкий ретроспекції мап історії Росії чи СРСР ми виділимо ключові моменти термінології.

- “Древнерусское государство – Киевская Русь”. Використовується протягом останніх 50 років зазвичай мапа київської середньовічної держави Рюриковичів до монгольської навали 1237–1241 рр. Мотиваційно це є апеляцією сучасної Росії до спадкоємності Давньої Русі, що продовжує її державну історію на 300–400 років. У сьогодиншній світовій картографічній продукції використовується скоригована термінологія: “Київська держава”, “князівства Русі (Rus’)”, але вже не суцільні аналоги з поняттям “Росія” у різних мовах. Проте такого штибу термінології просуваються РФ у світових картографічних видавництвах. У сучасних модифікаціях почали викреслювати “Київська Русь” через асоціацію з українською державністю.

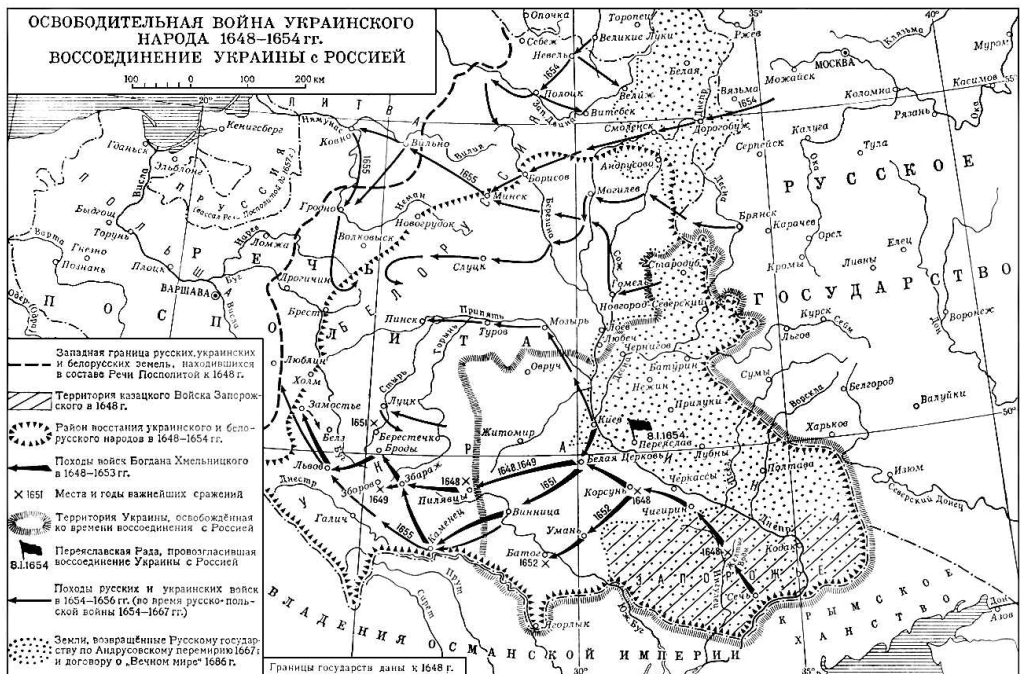

Мал. 25. Мапа з сучасного російського шкільного підручника³¹, де протягом двох років відсутнє традиційне формулювання “Київська Русь”

³¹ URL: <https://gkaf.nsu.ru/rh-book/l-feod3/f03-08.html>

- Формування Російської імперії. Суттєвим моментом є візуалізація просторів та формулювання у легендах територіальних змін Московської держави у XVII–XVIII ст.

Для нас є суттєвими наступні формулювання. “Воссоединение Украины с Россией 1654” позначає “споконвічну єдність” двох народів та виключає із відображення самостійний український державний проєкт XVII–XVIII ст.³² Іншим вагомим пунктом є “Русские земли”, або “земли, возвращенные России”, що вказує на території, які ніколи не входили до складу Великого князівства Московського / Русского царства / Российской империи, але постулюються як споконвічно їм належні. Розширення Московії у XVII ст. тлумачиться як повернення давньоруської спадщини “русского народа” та відповідно Московської державності. На прикладі ми бачимо, що Росія “повертає” землі, які ніколи до того часу не входили до її складу.

Мал. 26. Мапа з “Великої радянської енциклопедії”³³, яка репродукується протягом півстоліття як твердження причетності України на входження до складу Росії. Суттєвим аспектом є формулювання “земли, возвращенные Русскому государству”, що прямо вказує на претензію Москви на спадщину давньої Русі та Київської держави

³² Галушко К. Дидактичний простір минулого: історія СРСР та УРСР на радянських історичних навчальних картах. Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 22–23 травня 2013 р. / Ред. рада: Г. Боряк, Л. Зашкільняк, С. Плохий, В. Смолий (відп. ред.), О. Удод, О. Юркова, О. Ясь (відп. секр.). Київ: Інститут історії України, 2015. С.189–192.

³³ URL: <http://bse.sci-lib.com/particle005002.html>

- Найбільше розширення “Росії”. Історичні російські землі. Тут має значення сам факт певних поширень російської імперії безвідносно до конкретної мапи. У Росії це інтерпретується як “історичні російські землі”. Цілком очевидно, що зараз це низка суверенних міжнародно визнаних держав із неросійським населенням.

Мал. 27. “Історична карта Російської імперії” з навчального атласу В. Ільїна, початок XX ст.³⁴ Сенс державного розвитку Московії / Росії візуально подається як процес нескінченного розширення від царювання до царювання. Територіальні втрати, зокрема внаслідок російсько-японської війни, не вказуються

Резюме

“Етнічні землі” Росії є невідомими з огляду на неясність щодо оцінки етнокультурної спадковості від Давньої Русі до сучасної Росії та самої сутності етнічності росіян, як історично, так і територіально. Ми не знаємо, хто такі “русскіє” та “росіяни” як народ, етнос чи етнічна спільнота, чи нація в обох сенсах, вказаних нами вище.

“Історичні землі” Росії становлять на рівні офіційних заяв усі території, якими колись за максимальних розширень володіла Московська держава / Російська імперія / СРСР, що тепер містить майже 20 сучасних суверенних держав. Якщо політика історичної пам’яті РФ звернеться й до переліку учасників колишнього радянського блоку (1945–1989), то їхнє число може зрости.

³⁴ URL: <https://grafika.ru/item/12-001806?r=56548>

КА з боку РФ. Загалом щодо територій сучасної України уся російська ментальна чи символічна уява завжди охоплює усю територію України³⁵. Тому у даному контексті мова йде не про сецесіонізм, сепаратизм, ірредентизм, а про політику імперського реваншизму, який реалізується в процесі збройної агресії.

Отже, наявні у даному виданні мапи є лише попереднім елементом майбутньої загальної картини. Сумісність історії та території не дозволяє цим двом державам досягти якоїсь історичної та територіальної згоди на рівні офіційних домовленостей.

ПОЛЬЩА

Попри тривалість польсько-українських історичних територіальних конфліктів (від конфлікту X ст. з приводу приналежності Червенських міст³⁶, подій XI ст. та виправи поляків Болеслава Хороброго³⁷ на Київ, загарбання Королівства Русі Казимиром III³⁸ у 1349 р., Хмельниччини та проєктів переформування Речі Посполитої, зокрема Гадяцької угоди 1658 р.³⁹) ситуація з КА з боку Польщі не виглядає складнішою за румунську.

У 1772–1795 рр. Річ Посполита була поділена трьома сусідами: Росією, Прусією та Австрією. І тому до відновлення польської державності у 1918 р. “історичними кордонами Польщі” вважалися межі Речі Посполитої 1772 р. Царство Польське під Російською владою не визнавалося саме тою Польщею, яка б мала бути. Надалі ситуацію визначали події Першої світової війни та її наслідків. Польська держава відновилася, але прагнула кордонів саме 1772 р. Останні включають до себе західну Україну та Українське Правобережжя. Нюанси формування східного кордону Польщі у конфлікті з ЗУНР та подальшому союзи із УНР потребують звернення до спеціальних досліджень. У нашому контексті достатньо меж 1772 р., які не відповідали етнічному складу територій, щодо яких пропонувалося поновити ці кордони. Цей проєкт загалом виключав український суверенітет на захід від Дніпра, білоруську державність та, власне, литовський державний проєкт зі столицею у Вільнюсі.

Однак ці суперечки початку 1920-х рр. достатньо відомі і маємо в українському контексті лише декілька правових актів, з яких врешті вирішальним виявився Ризький мир 1921 р. за участі Польщі, Радянської Росії та Радянської України

³⁵ Путин В. Об историческом единстве русских и украинцев. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>

³⁶ Червенські городи – мережа поселень та фортець на лівому березі Західного Бугу. Згадуються у літописі як територіальне набуття князя Володимира Святославовича 981 та 992 рр.

³⁷ Болеслав I Хоробрий – польський князь і король (966/967–1025). У 1018–1019 рр. брав участь в усьобицях синів Володимира.

³⁸ Казимир III Великий – король Польщі (1333–1370), який втрутився у боротьбу за галицько-руську спадщину та приєднав Королівство Русі як “руський домен короля”.

³⁹ Гадяцька угода 1658 р. мала перетворити Річ Посполиту на триєдину державу із запровадженням Великого князівства Руського на землях, підконтрольних Війську Запорозькому.

й рішення послів Антанти 1923 р. щодо статусу Галичини. На тепер ці угоди втрапили свою чинність через наступні міжнародні угоди. Проте вони породили другий варіант постійних територіальних претензій Польщі на схід, тобто після меж Речі Посполитої 1772 р. (мал. 28) виникли кордони 1921 р. (мал. 29).

Опісля Другої світової війни відбулися обміни населенням та депортаційні заходи радянського та польського комуністичного режимів (зокрема, операція “Вісла” 1947 р.⁴⁰). Ці заходи тоталітарних режимів перетворили сучасну Східну Польщу та західну частину України власне на моноетнічні території, які не містять етнічних меншин, що проживають компактно. Це виключає претензії щодо “захисту співвітчизників”.

Сьогодні обидва варіанти польської КА щодо України використовуються у публічній політичній полеміці, але, як і в ситуації з Угорщиною, не враховують права історичних мешканців тих територій, на які заявляються зазіхання радикалів. Витоки зазіхань у польському випадку сягають часів до 1772 р., і не відповідають будь-яким реаліям сьогодення. Її історія поляків в СРСР, і українців у Польщі, українців та поляків у Російській імперії мали свої трагічні сторінки, але сьогоdnішні держави не є прямими спадкоємцями провин часів російського панування чи конфліктів часів нацистської окупації.

Тому нашим завданням є показати два підходи КА з польського боку щодо України: 1772 та 1921. Ми зробимо це на прикладах робіт визначного польського географа Еугеніуша Ромера (1871–1954), “фундатора польської геополітики”, який власне показав спектр масштабів можливої КА щодо України.

Усі варіанти вищеподаних мап класика польської картографії за нових дизайнерів використовуються у випадках КА з боку польських політичних радикалів чи реваншистських угруповань.

Тут немає сенсу подавати усі досяжні приклади, але ми маємо два підходи КА щодо 1772 та 1921 рр.

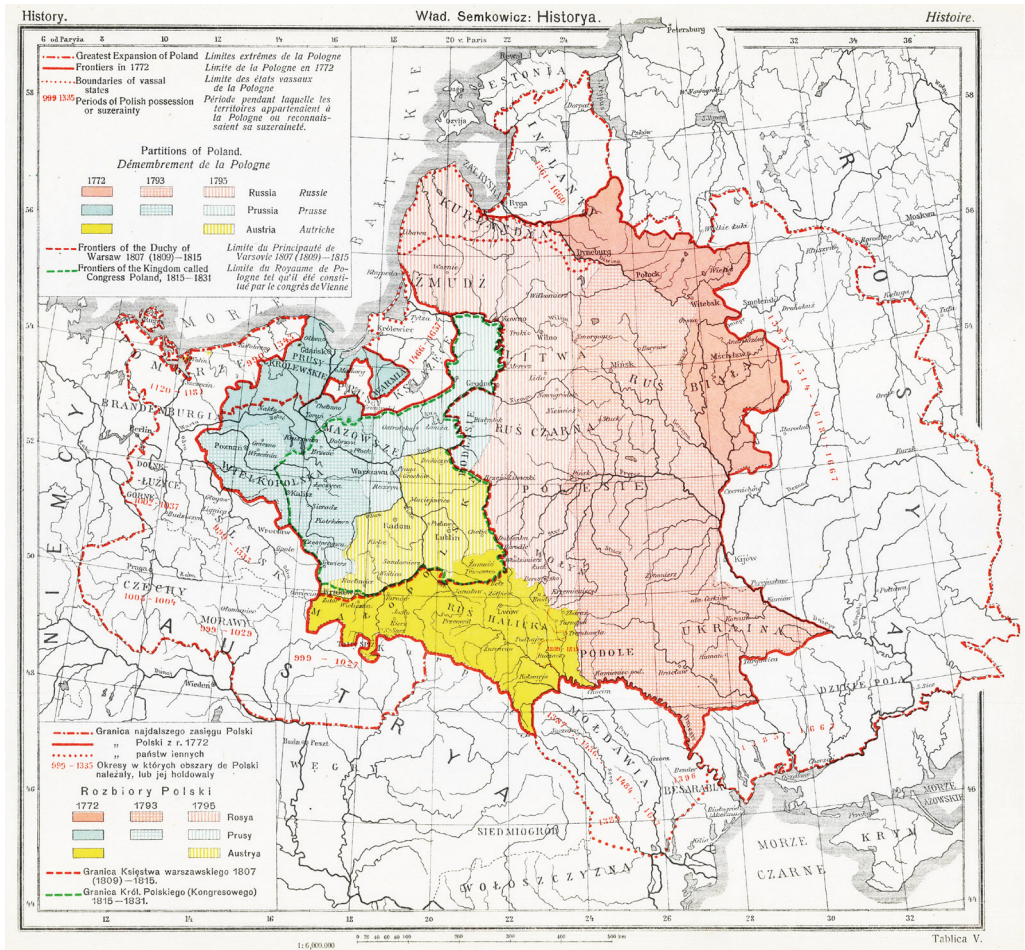
Резюме

Польща як “етнічна країна” обіймає сьогодні переважно територію сучасної польської держави. Польські меншини поза межами Польщі незначні та розпорошені. Кордони Польщі як “національної держави” визначені наслідками Другої світової війни, зокрема Потсдамською конференцією 1945 р., заключним Гельсінським актом 1975 р., членством в ЄС.

Її “історичні землі” в самоідентифікації багатьох поляків та на рівні публічних заяв деяких політиків займають колишні широкі володіння Речі Посполитої до поділів 1772 р., а територіально рівнем нижче – межі Польщі 1918–1939 рр. за наслідками Ризького мирного договору 1921 р. Перший варіант містить у собі українські землі до Дніпра, другий – Волинь та Галичину. Обидва варіанти не

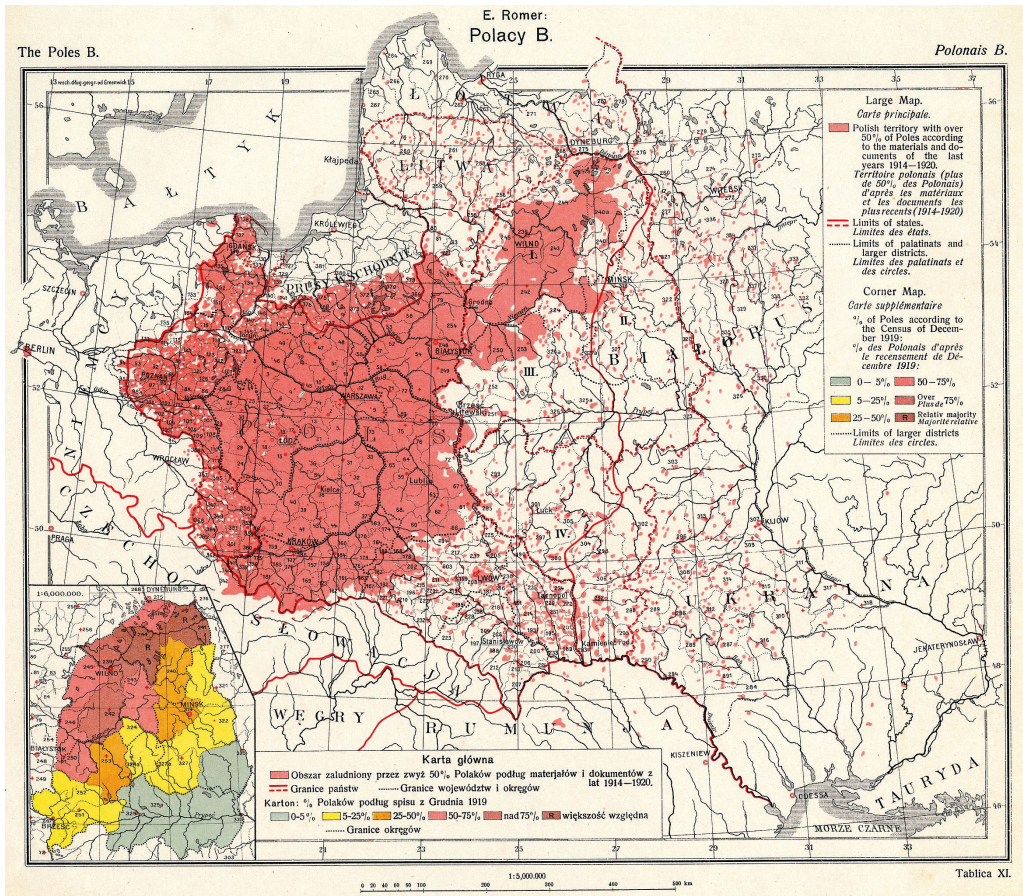
⁴⁰ Операція “Вісла” 1947 р. – етнічна чистка, проведена СРСР, ПНР та ЧСР з метою виселення українців з Надсяння, Лемківщини, Підляшшя та Холмщини на території, здобуті ПНР від Німеччини. Постраждало бл. 140 тис. людності.

враховують історію та склад населення цих територій, і є варіантом мікроімперського реваншизму.

Мал. 28. Історична мапа Польщі Еугеніуша Ромера, 1916 р.⁴¹, яка показувала історичні прагнення Польщі при можливому відновленні державності внаслідок Першої світової війни. Але тут цілком не врахована співучасть у Речі Посполитій не лише Корони Польської, але й Великого князівства Литовського або етнічний склад цих територій. І ми тут не уточнюємо методики обрахунку етнічного складу населення та візуальної репрезентації. Це так само стосується радянських етнічних мап подальшого періоду. Як, згідно з переказами, говорив Сталін, «головне не як голосують, головне, як рахують». Якщо ми порівняємо цю мапу з іншими мапами непольського виробництва (наприклад, литовського, білоруського чи українського), то вона буде гідною окремого дослідження

⁴¹ Geograficzno-statystyczny atlas Polski. Wien, 1916. Tablica V. URL: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/557330/edition/474699?language=pl>

Мал. 29. “Розселення поляків” за Е. Ромером (1921⁴²). Вочевидь, державні межі 1772 р. не дуже збігаються із розселенням етнічних поляків. Що лишає питання суперечності збігу “історичних” та “етнічних” земель

⁴² URL: https://lithuanianmaps.com/images/1921_Romer_Polacy_B_wiki_maproom.jpg

Мал. 31. Цілком зрозуміла ілюстрація з “Атласу Польщі” того ж Е. Ромера 1921 р.⁴⁴ Ракурс мапи очевидно зорієнтований на охоплення меж Речі Посполитої 1772 р. У час, коли кордони ще визначалися, ми бачимо очевидну “програму максимум”. І Ризький мир не є очікуваною межею Польської держави на майбутнє

⁴⁴ Geograficzno-statystyczny atlas Polski. Wien, 1916. Tablica I. URL: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/557330/edition/474699?language=pl>

Червоно-чорний прапор: історія, традиції, спекуляції

Ще одним символом, який став предметом політичних спекуляцій, є червоно-чорний прапор та його використання в українській традиції.

Фактично поширення прапорів у червоно-чорних кольорах у сучасному світі можна датувати початком ХХ ст., коли подібні політичні символи стали активно використовуватися різними революційними й анархістськими організаціями та рухами в Європі, Північній та Південній Америці. Хоча появу перших червоно-чорних прапорів датують ще ХІХ ст., коли члени італійської секції Інтернаціоналу до червоного кольору, прийнятого на згадку про Паризьку комуну, додали чорний. Зокрема, під час спроби повстання, здійсненої у квітні 1877 р., італійські інтернаціоналісти вивісили великий червоно-чорний прапор на головній площі міста Летіно¹. У грудні 1879 р. таке ж кольорове поєднання використали анархісти на мітингу в парку Колумба у Мехіко².

Червоно-чорний прапор із двох рівновеликих горизонтальних смуг прийняла на початку 1920-х рр. Внутрішня македонська революційна організація (ВМРО) – національно-визвольна революційна організація в Болгарії та Македонії (мал. 1)³.

Особливого поширення ці кольори набули у міжвоєнний період в Іспанії. Національна конфедерація праці – КНТ (*Confederación Nacional del Trabajo*, або скорочено *CNT*), яка становила собою об'єднання анархо-синдикалістських профспілок Іспанії, 1 травня 1930 р. провели в Барселоні мітинг із використанням розділених по діагоналі чорно-червоних прапорів із написами “CNT” та “FAI” (*Federación Anarquista Ibérica* – Федерація анархістів Іберії, що була бойовим крилом КНТ; мал. 2)⁴. Ця символіка використовувалася цими організаціями у складі республіканських сил під час громадянської війни в Іспанії 1936–1939 рр. Цікаво, що їхні опоненти-націоналісти з Іспанської фаланги (*Falange Española*) та Союзів націонал-синдикалістського наступу (*Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista*, *JONS*), які об'єдналися 1934 р. в одну політичну партію фашистського спрямування, також використовували червоно-чорні прапори, але в іншій конфігура-

¹ Chueca M. Histoire: sur les origines du drapeau rouge et noir. *Union communiste libertaire*. 25.02.2007. URL: <https://www.unioncommunistelibertaire.org/Histoire-sur-les-origines-du-drapeau-rouge-et-noir>

² Hart J.M. *Anarchism and the Mexican Working Class, 1860–1931*. Austin: University of Texas Press, 1978. P. 17, 58.

³ Палешутски К. Македонското освободително движение след Първата световна война (1918–1924). София: Издателство на Българската академия на науките, 1993. С. 88–89.

⁴ García Oliver J. *El Eco de los pasos*. Paris: Ruedo ibérico, 1978. P. 116–117.

ції (червоно-чорно-червоні вертикальні смуги) та з емблемою руху “ярмо праці і стріли влади” (мал. 3)⁵.

Не менш показовим є використання подібних кольорових сполучень протилежними політичними угрупованнями і в Німеччині. Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини (НСДАП) як партійний прапор використовувала червоне прямокутне полотнище, посередині якого на білому крузі було зображено чорний “такенкройц” (мал. 4), який з 1935 р. із незначними змінами став імперським і державним прапором⁶. Натомість утворена 1932 р. комуністами організація “Антифашистська дія” (Antifaschistische Aktion) вживала червоно-білий логотип із двома червоними прапорами, що представляли комунізм і соціалізм, у сучасній емблемі з 1980-х рр. поміняла один прапор на чорний, який символізує анархізм і автономізм (мал. 5)⁷. Тобто обидві антагоністичні сили – і неонацисти, і “Антифа” – використовують у своїх символах однакове поєднання кольорів.

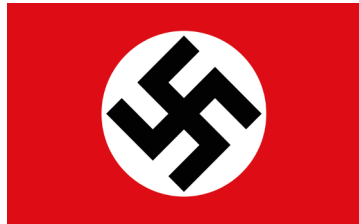
Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

Мал. 4

Мал. 5

⁵ Cervera C. El yugo y las flechas: el símbolo que Falange tomó de los Reyes Católicos por sugerencia de un socialista. *ABC*. 11.11.2019. URL: https://www.abc.es/historia/abci-yugo-y-flechas-simbolo-falange-tomo-reyes-catolicos-sugerencia-socialista-201911112309_noticia.html

⁶ Див. статтю “Символи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму” у цьому довіднику.

⁷ Schwirkus K. Der Erfinder der Antifa: Auf den Spuren des Bauhaus-Grafikers Max Gebhard. *Neues Deutschland*. 13.12.2019. URL: <https://www.nd-aktuell.de/artikel/1130104.max-gebhard-der-erfinder-der-antifa.html>

ЗАХІДНА УКРАЇНА

В українській політичній символіці поєднання червоного та чорного кольорів з'являється доволі пізно. Розкол 1940 р. в Організації українських націоналістів призвів до утворення ОУН революційної (ОУН(р) або ОУН(Б)), провідником якої обрано Степана Бандеру. Серед резолюцій II Великого Збору ОУН, які прийнято в квітні 1941 р. у Кракові, у розділі “Окремі постанови” зокрема зазначалося: “1. Організацію обов’язує тільки загальнонаціональний Тризуб Володимира Великого у формі, введеній Центральною Радою. Касується звичай вживати Тризуба з мечем як відзнаки організації. 2. ОУН уживає свого окремого організаційного прапора чорної і червоної краски. Уклад і обов’язуючі пропорції будуть ухвалені окремою комісією”⁸. На вибір саме таких кольорів могли вплинути різні причини, серед яких і використання цих барв ще 1916 р. в середовищі Українських січових стрільців (жартівливе “Лицарство Залізної Остроги”; мал. 6), і утвердження червоно-чорного поєднання в емблематиці пластового куреня “Лісових чортів” (мал. 7), який було засновано як гурток 1922 р.⁹ На нашу думку, на такий вибір могло вплинути й використання клубних червоно-чорних барв популярним Спортовим Товариством “Україна” зі Львова (мал. 8)¹⁰.

У директиві крайового провідника членам і прихильникам ОУН(Б) про використання національної символіки подавався детальніший опис та пояснення кольорів: “Організаційним прапором ОУН являється прапор кольорів червоного і чорного (червоний з гори, чорний з долини). Значіння кольорів таке: червоний – кров, чорний – земля”¹¹. В інших документах ОУН(Б) подавалося ширше тлумачення барв: “Прапор української національно-визвольної революції є червоно-чорний. Червоний колір означає героїзм, посвяту і бойовість, це символ гарячої червоної української крові, а чорний колір – працьовитість і наполегливість, це символ труда і землі нашого народу. Червоно-чорний революційний прапор – це символ безупинної героїчної боротьби за українську землю”¹². Ці матеріали свідчать, що сам символ виник на місцевому ґрунті, а не був запозичений чи скопійований під впливом інших політичних рухів.

Проте необхідно зазначити, що використання організаційного прапора ОУН(Б) під час Другої світової війни було обмежене і цей символ не був відомий широ-

⁸ Постанови II Великого Збору ОУН С. Бандери. *ОУН в 1941 році. Документи в 2-х ч.* Ч. 1 / Упор. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. С. 48.

⁹ Мороз В. “Прапор червоно-чорний – це наше знамено...” Яким був стяг УПА? “Зродились ми великої години...” ОУН і УПА. *Бібліотека “Історичної правди”*. Харків: Віват, 2016. С. 14–28. Див. також: *Історична правда*. 18.10.2013. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/10/18/138044/>

¹⁰ Круковський О. Якою була насправді емблема спортивного товариства “Україна”? *Знак*. 1994. Ч. 5. С. 15; Сова А. Атрибутика спортивного товариства “Україна”. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2012–2013. Вип. 13–14. С. 283–284.

¹¹ Відновлення української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали / Упор. В. Сергійчук. Київ: Українська видавнича спілка, 2001. С. 45.

¹² Див.: Мороз В. “Прапор червоно-чорний – це наше знамено...”

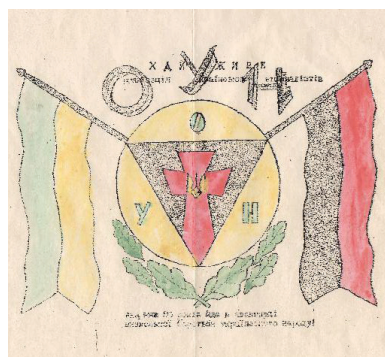
Мал. 6

Мал. 7

Мал. 8

Мал. 9

Мал. 10

Мал. 11

Мал. 12

Мал. 13

кому загалу. Після проголошення 30 червня 1941 р. у Львові Акту про відновлення Української держави ОУН(Б) потрапила під репресії німецької влади, пішла в підпілля і почала підготовку збройного повстання проти окупантів. Зустрічаються лише окремі згадки про публічне використання червоно-чорного прапора влітку 1941 р. під час масових урочистостей чи траурних заходів¹³. Надалі окупаційна німецька влада не дозволяла будь-якої діяльності чи пропаганди ОУН(Б)¹⁴. Обмеженням було й використання символіки у підпіллі (мал. 9–10). Переважно воно зводилося до агітаційних матеріалів, серед яких особливо варто виділити опрацьовані Нілом Хасевичем випуски “бофонів” (грошових квитанцій за кошти на бойовий фонд) чи нереалізовані проекти бойових нагород¹⁵. При цьому на організаційному прапорі й на монохромних, і на кольорових малюнках, як правило, містилося також зображення емблеми ОУН(Б) (мал. 11–13).

Цікаво, що в різних інтерв'ю та опитуваннях учасників національно-визвольного руху, які проводили на початку 1990-х рр. в Україні, майже ніхто не згадував про якесь використання організаційного прапора ОУН(Б), а червоно-чорні кольори найчастіше пов'язували з пластовим куренем “Лісові чорти”.

Фактично червоно-чорний прапор як символ ОУН(Б) був майже невідомим на українських землях як під час Другої світової війни, так і в повоєнні роки. Реального поширення ці кольори набули вже з 1950-х рр. в діаспорі, де націоналістичні організації діяли легально та відкрито вживали власну атрибутику і публікували відповідні матеріали¹⁶.

Проте радянська пропаганда, розгорнувши широку дискредитаційну кампанію проти “українських буржуазних націоналістів” (яких спершу обзивала “українсько-німецькими націоналістами”¹⁷), обрала як “націоналістичний” символ не червоно-чорний прапор, а національний синьо-жовтий. Зрозуміло, що органи держбезпеки СРСР знали і про постанови 1941 р., і про використання червоно-чорних кольорів структурами ОУН у підпіллі та в діаспорі. Тож чому було зроблено такий вибір? На нашу думку, цьому було кілька причин. По-перше, про синьо-жовтий прапор як символ Української державності добре знали на той час не лише на Західній Україні, але й на інших теренах УРСР, де ще багато людей

¹³ Там само.

¹⁴ Кук В. УПА в запитаннях і відповідях Головного Командира. Львів: Галицька видавнича спілка, 2007. С. 28.

¹⁵ Див.: Графіка в бункрах УПА: альбом дереворитів, виконаних в Україні в роках 1947–1950 мистця українського підпілля Ніла Хасевича – “Бей-Зота” та його учнів / За ред. Д. Баглая, П. Мегики і Л. Шанковського. Філадельфія: Пролог, 1952; Бофони: грошові документи ОУН і УПА / Авт.-упор. О. Клименко, за ред. В. Даниленка. Київ: Університет банківської справи Національного банку України, 2008; Іщук О., Марчук І. Життя і творчість Ніла Хасевича / Вступ. ст. Д. Даревич. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2011; та ін.

¹⁶ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.: Збірка документів. [Б.м.в.]: Видання ЗЧ ОУН, 1955. С. 45.

¹⁷ Мануїльський Д. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини: Доповідь 6 січня 1945 р. на нараді учителів західних областей України. Київ: Українське державне видавництво, 1945. 24 с.

пам'ятали про події Української революції 1917–1921 рр. Тому значно простіше було продовжити “ідеологічну боротьбу” із “жовтоблакитниками” як із усталеним антирадянським жупелом, ніж створювати новий ворожий образ на символі, що не набув поширення і про існування якого знала лише незначна кількість людей. По-друге, комуністична ідеологічна машина не могла допустити якоїсь десакралізації власного символу – червоного кольору, навіть у поєднанні з чорним. Не випадково, що в ідеологічних штампах, вживаних щодо німецького нацизму, також не згадувалися червоні прапори НСДАП та Третього Райху, а їх підміняли іншим “кольоровим” визначенням – “коричнева чума” (за кольором сорочок штурмовиків націонал-соціалістичного руху в Німеччині). Натомість червоно-чорна символіка активно використовувалася лівими рухами у різних країнах світу, яким СРСР регулярно надавав різносторонню допомогу після Другої світової війни. Достатньо назвати хоча б “Рух 26 липня” на Кубі (Movimiento 26 de Julio; мал. 14–15), Народний рух за визволення Анголи (Movimento Popular de Libertação de Angola, MPLA; мал. 16), Сандиністський фронт національного визволення в Нікарагуа (Frente Sandinista de Liberación Nacional, FSLN; мал. 17–18) та інші, символами яких були саме червоно-чорні прапори. Червоно-чорне поєднання використовувалося і в самому Радянському Союзі під час різних траурних заходів, зокрема похоронних церемоній перших осіб країни (мал. 19).

У 1964 р. поет Дмитро Павличко разом із композитором Олександром Білашем написали пісню “Два кольори”, в якій оспівувалися кольори червоно-чорної вишивки (мал. 20). Як видно із пізніших інтерв'ю, Павличко, яким зразу ж зацікавився КДБ, не знав, що ці кольори можуть мати якесь “націоналістичне” значення¹⁸. Пісню забороняти не стали, вона дуже швидко набула значної популярності. Ці події лише підтверджують тезу, що про червоно-чорну символіку ОУН(Б) на той час в УРСР, мабуть ніхто й не знав, за винятком “спецорганів”.

У період т. зв. “перебудови” в кінці 1980-х рр. в Україні розгорнулася боротьба за відновлення національних символів – Тризуба та синьо-жовтого прапора. Дуже важливим було спростувати спекуляції навколо цього питання та позбавити національні знаки ярлика “націоналістичних”, що вдалося зрештою зробити завдяки публікаціям досліджень спершу в “самвидаві”, а згодом і в офіційних легальних періодичних виданнях¹⁹. Але ці публікації також сприяли й тому, що вже в 1990 р. під час різних масових заходів почали використовуватися червоно-чорні прапори (мал. 21), а нові політичні організації, які виникали від початку 1990-х рр. і позиціонували себе як націоналістичні – Українська національна асамблея – Українська народна самооборона (УНА-УНСО; мал. 22–23), Конгрес українських націоналістів (мал. 24), Молодіжний націоналістичний конгрес (мал. 25) та інші, стали використовувати власну символіку у цих же кольорах.

¹⁸ Маслій М. Дмитро Павличко: “Пісню “Два кольори” КДБ вважало гімном ОУН”. *Високий Замок*. 22.01.2014. URL: <https://wz.lviv.ua/far-and-near/125474-dmytro-pavlychko-pisniu-dva-kolory-kdb-vvazhalo-himnom-oun>

¹⁹ Гречило А. Прапор українського народу. *Поступ*. Львів, 1989. Ч. 2. С. 2–3; Гречило А. До питання про національний прапор. *Пам'ятки України*. 1989. № 4. С. 44–48.

Мал. 14

Мал. 15

Мал. 16

Мал. 17

Мал. 18

Мал. 19

Мал. 20

Мал. 21

Мал. 22

Мал. 23

Мал. 24

Мал. 25

Нового значення червоно-чорні прапори набули під час Революції гідності (Євромайдану) – протестних національно-патріотичних акцій 2013–2014 рр. проти корупції та свавілля режиму В. Януковича. Тепер ці кольори вживалися як символи опору та боротьби різними, не лише націоналістичними організаціями, які виступали за європейський вектор зовнішньої політики України (мал. 26). Характерним для цих змін є й використання разом двох червоно-чорних кольорів та Тризуба з мечем, які з 1941 р. вживалися двома антагоністичними крилами ОУН – бандерівським і мельниківським – та ніколи не поєднувалися (мал. 27). Російська збройна окупація 2014 р. Криму, війна на Донбасі та повномасштабне вторгнення Росії в Україну 2022 р. спричинилися до утвердження червоно-чорних кольорів не лише в українських добровольчих військових формуваннях, але і в регулярних підрозділах Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ та інших силових відомств (мал. 28–33). Також від 2014 р. багато місцевих рад прийняли рішення про використання червоно-чорного як прапора національно-визвольної боротьби українського народу. Варто підкреслити, що такі рішення були прийняті не лише в західних, але й у центральних та східних областях.

Але червоно-чорний прапор та його використання в українській традиції стали зрештою предметом політичних маніпуляцій. Передовсім із роздмухуванням антиукраїнських настроїв у Польщі, які досягли апогею 2013 р., та спекуляцій навколо українсько-польського протистояння під час Другої світової війни. Крім намагань окремих польських шовіністичних сил покласти всю відповідальність на українську сторону, приховати власні злочини та гіперболізувати свої втрати, не обійшлося і без демонізування символів. Оскільки нападати на державні герб і прапор України виявилось не під силу, то вирішили обрати “ворожим символом” червоно-чорний прапор, начепивши на нього ярлик “прапора УПА”. Дарма, що Українська повстанська армія ніколи не мала затвердженого якогось окремого прапора, а червоно-чорний був організаційним символом ОУН(Б), який почали активно використовувати вже після війни, та й про його існування більшість поляків навіть не здогадувалися. Вдало застосована технологія, вміло розіграна й російськими структурами, спрацювала. Зокрема, червоно-чорний прапор потрапляє і до посібника громадської організації ФАРЕ або “Футбол проти расизму в Європі” (Football Against Racism in Europe; FARE), яка співпрацює з міжнародними футбольними федераціями ФІФА та УЄФА²⁰. У відповідь на штрафні санкції до української федерації та клубів з боку футбольних чиновників ФК “Карпати” (Львів) легалізували використання червоно-чорного прапора як клубного символу²¹. Хоча з українського боку подавалися протести та вимоги вилучити прапор із переліку “расистських символів”, однак він залишився й у пізніших версіях “довідників” від ФАРЕ²². А через це іноді доходить до анекдотичних

²⁰ Monitoring offensive and discriminatory signs in European football. London: FARE, [2013]. P. 21.

²¹ Новим символом ФК “Карпати” став червоно-чорний прапор. УНІАН. 09.10.2013. URL: <https://www.unian.ua/sport/840372-novim-simvolom-fk-karpati-stav-cherovono-chorniy-prapor.html>

²² Global guide to discriminatory practices in football. London: FARE, August 2022. P. 70.

Мал. 26

Мал. 27

Мал. 28

Мал. 29

Мал. 31

Мал. 30

випадків, як от: 2 листопада 2022 р. у Варшаві під час проведення футбольного матчу “Шахтар” (Донецьк) – “Ред-Бул” (Лейпциг) стюарди намагалися вилучити червоно-чорний прапор, який виявився клубним символом польської команди “Гусарія” (Жгув)²³.

* * *

Червоно-чорні кольори в українській традиції використовувалися у різних значеннях і функціях. Первісно вони появилися у міжвоєнний період на західно-українських землях у молодіжному середовищі як патріотичні барви.

Від 1941 р. поступово стали символом української революційної визвольної боротьби ОУН(Б). Хоча вони й не набули значного поширення, використовувалися переважно в діаспорі, а в Україні фактично залишалися невідомими.

Натомість в УРСР від 1964 р. завдяки популярній пісні “Два кольори” вони однозначно асоціювалися з традиційними барвами національної вишивки.

З процесами відновлення державності України червоно-чорні символи активно почали використовувати різні політичні організації, які позиціонували себе як націоналістичні. Але з 2013–2014 рр. функція цих барв змінилася, і вони стали символами протесту й боротьби під час Революції Гідності. А після повномасштабного вторгнення 2022 р. Росії в Україну червоно-чорне сполучення увійшло у символіку Збройних Сил України, стало уособлювати опір і незламність, хоробрість і жертвність (мал. 34).

REFERENCES

- Cervera, C. (2019). El yugo y las flechas: el símbolo que Falange tomó de los Reyes Católicos por sugerencia de un socialista [The yoke and the arrows: the symbol that the Falange took from the Catholic Monarchs at the suggestion of a socialist]. *ABC*, 11 de noviembre. [in Spanish]. (Retrieved from: https://www.abc.es/historia/abci-yugo-y-flechas-simbolo-falange-tomo-reyes-catolicos-sugerencia-socialista-201911112309_noticia.html)
- FARE. (2013). *Monitoring offensive and discriminatory signs in European football*. London.
- García Oliver, J. (1978). *El Eco de los pasos* [The echo of the steps]. Paris: Ruedo ibérico. [in Spanish].
- Grechylo, A. (1989a). *Prapor ukrainskoho narodu* [Flag of the Ukrainian people]. *Postup*, 2, 2–3. Lviv. [in Ukrainian].
- Grechylo, A. (1989b). *Do pytannia pro natsionalnyi prapor* [To the question about the national flag]. *Pamiatky Ukrainy*, 4, 44–48. Kyiv. [in Ukrainian].
- Hart, J. M. (1978). *Anarchism and the Mexican Working Class, 1860–1931*. Austin: University of Texas Press.
- Ishchuk, O. & Marchuk, I. (2011). *Zhyttia i tvorchist Nila Khasevycha* [Life and work of Nil Khasevych]. Toronto; Lviv. [in Ukrainian].

²³ Під час гри Шахтар – Лейпциг стюарди зняли на трибуні червоно-чорний прапор: Смішна ситуація сталася під час матчу 6-го туру ЛЧ. *Спорт.УА*. 04.11.2022. URL: <https://sport.ua/uk/news/602319-vo-vremya-matcha-shahter-leyptsig-styuardy-snyali-na-tribune-krasno-cherniy-flag>

Мал. 32

Мал. 33

Мал. 34

- Klymenko, O. & Danylenko, V. [Ed.]. (2008). *Bofony: hroshovi dokumenty OUN i UPA* [Bofons: monetary documents of the OUN and the UPA]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Krukovskiy, O. (1994). Iakoiu bula naspravdi emblema sportyvnoho tovarystva "Ukraina"? [What was the emblem of the sports association "Ukraine" in fact?]. *Znak*, 5, 15. Lviv. [in Ukrainian].
- Kuk, V. (2007). *UPA v zapytanniakh i vidpovidiakh Holovnoho Komandyr*a [UPA (Ukrainian Insurgent Army) in the questions and answers of the Commander-in-Chief]. Lviv. [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, S. [Ed.]. (2006). *Postanovy Druhoho Velykoho Zboru OUN S. Bandery* [Resolutions of the Second Great Meeting of the S. Bandera OUN]. *OUN v 1941 rotsi*, 1, 35–50. Kyiv. [in Ukrainian].
- Moroz, V. (2016). "Prapor chervono-chornyi – tse nashe znameno..." Iakym buv stiah UPA? ["The red and black flag is our banner..." What was the UPA flag?]. "Zrodylys my velykoi hodyny..." *OUN I UPA*, 14–28. Kharkiv: Vivat. [in Ukrainian].
- Paleshutski, K. (1993). *Makedonskoto osvoboditelno dvizhenie sled Pervata svetovna voina (1918–1924)* [The Macedonian liberation movement after the First World War (1918–1924)]. Sofia. [in Bulgarian].
- Schwirkus, K. (2019). Der Erfinder der Antifa: Auf den Spuren des Bauhaus-Grafikers Max Gebhard [The inventor of Antifa: On the trail of Bauhaus graphic artist Max Gebhard]. *Neues Deutschland*, 13. Dezember. [in German]. (Retrieved from: <https://www.nd-aktuell.de/artikel/1130104.max-gebhard-der-erfinder-der-antifa.html>)
- Serhiichuk, V. [Ed.]. (2001). *Vidnovlennia ukrainskoi derzhavy v 1941 rotsi. Novi dokumety i materialy* [Restoration of the Ukrainian state in 1941. New documents and materials]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Sova, A. (2012). Atrybutyka sportyvnoho tovarystva "Ukraina" [Attributes of the sports association "Ukraine"]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*, 13/14, 279–287. Lviv. [in Ukrainian].

Символи дивізії “Галичина” та маніпуляції навколо них

Під час Другої світової війни німецька влада на окупованих територіях була змушена рахуватися з місцевими геральдичними традиціями, хоча доволі категорично забороняла називати ці символи державними. Так було, приклад, у Білорусії¹.

Доволі показовою є справа з вибором емблеми для дивізії “Галичина”. Передовсім німці заборонили використання в назві з’єднання слово “українська”, а на нарукавній емблемі – зображення Тризуба. Адже Тризуб, як загальноукраїнський символ, міг давати надію на якусь форму державного утворення. Натомість нарукавна емблема дивізії мала підкреслювати лише регіональні особливості². Характерно, що у квітні 1943 р. німецька окупаційна влада у Львові доволі докладно намагалися вияснити справу з гербом Галичини у складі Австрійської монархії та надсилали з цього питання запити до архівів у Відні³.

Володимир Кубійович у своїх споминах згадував: “Чимало часу зайняла, здавалося б, дрібна справа знамена Дивізії. Ним не міг бути тризуб, герб соборної української держави. На це не погодився б Берлін. Ним міг бути тільки крайовий герб Галичини. Вехтер (губернатор округу Львів. – А. Г.) хотів, щоб за такий герб вважали герб колишнього австрійського коронного краю Галичини: три корони, і не легко було вияснити губернаторові, що українці такого герба не прийняли б і що ним може бути тільки історичний герб Галичини: лев. Прийшло до компромісу: лев з додатком трьох малих корон...”⁴

Очевидно, що поява у дивізійній емблемі лева, мабуть таки дійсно сталася за наполяганням українських представників. Компромісна емблема поєднувала Руського Лева та три корони з колишнього крайового герба Галичини (мал. 1–2). На це також вказувалося в офіційних поясненнях до опису знака, опублікованих в україномовних окупаційних газетах від 9 травня 1943 р.⁵

Використання лева не обмежилось лише дивізійною амблемою. Від 1944 р. німці почали мобілізувати українську молодь до лав “Юнацтва” і скеровувати до підрозділів протиповітряної оборони. Юнаки під час служби носили жовто-сині

¹ Герцфельд А. Національні символи Білорусії під час німецької окупації 1942–44 рр. *Знак*. 2002. Ч. 28. С. 9.

² Див.: Logusz M.O. Galicia Division: the Waffen-SS 14th Grenadier Division 1943–1945. Atglen, PA, 1997. Р. 53; Любченко А. Щоденник. *Нові дні*. 1953. Січень (ч. 36). С. 2.

³ Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАУ), м. Львів. Ф. 755: Архівне управління у Львові. Оп. 1. Спр. 170. Арк. 1—2.

⁴ Кубійович В. Дивізія “Галичина” (До історії її постання). *Вісті комбатанта*. 1963. № 3. С. 14.

⁵ Див. хоча б: Відзнака СС. Дивізії Галичина. *Голос Підкарпаття*. 1943. 9 травня (ч. 19). С. 4.

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

нарукавні пов'язки (верхня смуга – жовта) з нашитим білим ромбом, на якому нашивався або Лев (для галичан), або Тризуб (для вихідців зі Східної України)⁶. Юначки замість пов'язок носили нарукавні нашивки у формі блакитного ромба з Левом або Тризубом.

Після переформатування дивізії з 8 квітня 1945 р. у Першу Українську дивізію Української національної армії нарукавна емблема залишилася без змін.

По завершенні війни емблема з левом і коронами використовувалася ветеранськими організаціями. У 1949 р. в американській окупаційній зоні Німеччини виникло об'єднання, яке згодом прийняло назву Братство колишніх вояків 1-ї УД УНА. Емблема дивізії фігурувала і на логотипі періодичного видання «Вісті Братства кол. вояків 1 УД УНА» (виходило у Мюнхені до 1974 р.; мал. 3), і на відзнаці Першої Української дивізії, встановленій 1949 р. капітулою пропам'ятних відзнак (мал. 4)⁷, і на відзнаках до вшанування 20- (1963), 50- (1993) та 60-річчя

⁶ Зелений З. Українське юнацтво в вирі Другої світової війни. Торонто, 1965. С. 248–250; Царенко М. Відзнаки українських підрозділів допоміжної служби німецьких ВПС у 1944–1945 рр. Знак. 2000. Ч. 22. С. 11.

⁷ Семотюк Я. Українські військові нагороди. Торонто, 2004. С. 25.

(2003)⁸. Оскільки в 1950–1960-х рр. управа братства перемістилася спершу в Нью-Йорк, а потім у Торонто, організація мала відділення у різних країнах, то скрізь ветерани дивізії вживали лева і три корони на різних емблемах, нашивках, прапорах, виданнях, марках і т. п. (мал. 5).

Пам’ятні знаки та меморіальні таблиці з емблемою були встановлені на місцях поховання дивізійників, які загинули під час боїв в Україні (біля с. Червоне – військовий цвинтар (1994–1997), на горі Жбир біля с. Ясенів – пам’ятник (1991–2008)) та в Австрії (Фельдбах – меморіальна дошка у храмі (1954; мал. 6) та пам’ятник на цвинтарі (1981; мал. 7), Гнас – пам’ятник невідомому солдатові на військовому цвинтарі (мал. 8), Бад-Гляйхенберг – пам’ятник на військовому цвинтарі (мал. 9), Таутманнсдорф-ін-Остштаермарк – пам’ятник на військовому цвинтарі (мал. 10)). Варто додати, що на території Австрії упорядкуванням і доглядом за військовими похованнями займається австрійська організація “Чорний Хрест” (Das Österreichische Schwarze Kreuz). Також емблема дивізії прикрашає пам’ятні знаки на українських цвинтарях у США, Канаді та інших країнах.

Лев як територіальний символ західноукраїнських земель (XIV–XVIII ст.)

Найдавніше відоме зображення лева як символу Руського королівства (Галицько-Волинської держави) зустрічається на двох печатках, що були прикладені до грамоти князів Андрія і Лева II за 1316 р., а інша ще й до документів Юрія II за 1325–1335 рр. Їм присвячено досить багато різних публікацій та досліджень⁹. На першій печатці на одній стороні зображений лев, на зворотній стоїть воїн у лицарському обладунку (мал. 11–12); на другій – на лицевій стороні фігурує володар на троні та латиномовна легенда “+ S • DOMINI • GEORGI • REGIS • RUSIE” (“Печатка пана Юрія короля Русі”; мал. 13), на зворотній – вершник на коні з прапорцем та щитом у руках, на щиті зображений лев, що спинається на задні лапи, по колу йде напис: “+ S • DOMINI • GEORGI • DUCIS • LADIMIRIE” (“Печатка пана Юрія князя Володимирії”; мал. 14). На переконання Богдана Барвінського, перша печатка належала ще князеві Льву Даниловичу (1269–1301), а друга – його синові Юрію Львовичу (1301–1308), котрий уживав титул “король Русі”¹⁰. Приймаючи це твердження, вже можемо датувати появу знака з левом не пізніше 1301 р. Видається

⁸ Там само. С. 27, 31, 32.

⁹ Див.: Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich. *Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce*. Kraków, 1900 [1897–1899]. Т. 6. С. 293–294, 306; Lewicki A. Ruthenische Teilfürstentümer bis zur Vereinigung mit Polen 1387. *Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild. Galizien*. Wien, 1898. С. 173; Лаппо-Данилевский А. Печати последних галичско-волинских князей и их советников. *Болеслав-Юрий II Тройденевич, князь Малой Руси: Сборник материалов и исследований*. Санкт-Петербург, 1907. С. 211–310; Дашкевич Я. Геральдичне зображення Лева в період Галицько-Волинської держави (перша половина XIV ст.). *Знак*. 1998. Ч. 16. С. 6–8; Гречило А. Українська територіальна геральдика. Львів, 2010. С. 31; та ін.

¹⁰ Barwiński B. Pieczęcie książąt halicko-włodzimierskich z pierwszej połowy XIV wieku. *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*. 1909. N 6. С. 99–104; N 7. С. 127–130. Новіше перевидання цієї публікації: Барвінський Б. Українські сфрагістичні пам’ятки XII–XIV століть. *Записки НТШ*. Львів, 1996. Т. CCXXXI. С. 251–257.

Мал. 4

Мал.5

Мал. 6

Мал. 7

Мал. 8

Мал. 9

Мал. 10

більш правдоподібним, що стабілізація постійного територіального знака мала би пов'язуватися ще з фактом коронації Данила Романовича в Дорогочині 1253 р. та прийняттям ним королівських атрибутів¹¹. Хоча виявити королівську печатку чи інші свідчення про тогочасні знаки досі не вдалося, проте, як політична сторона цього факту, так і пізніша апеляція Данилових нащадків до королівської традиції, повинні були сприяти утвердженню єдиного знака Галицько-Волинської держави.

Цілком імовірно, що символ лева вживався ще раніше, наприклад – Романом Мстиславовичем, котрий 1199 р. об'єднав Галицьке і Волинське князівства. Розвиток цієї знакової традиції Данилом Романовичем міг втілитися й у імені одного з його синів, а також і в назві міста Львова.

Появу лева в геральдиці Галицько-Волинської держави зазвичай пов'язують із західноєвропейськими впливами. Зрештою, лев був дійсно одним з найпопулярніших геральдичних символів, у тому числі й на сусідніх Русі землях. Проте не слід відкидати й можливих давньоруських традицій. Так, Іван Крип'якевич звертав увагу, що літописці часто порівнювали з левом Романа Мстиславовича¹².

Щодо функції цього герба, то в літературі досить поширеною є думка, що це династичний знак – так званий “лев Романовичів”¹³. У цьому випадку проводяться аналогії з династичними знаками центральноєвропейських володарів, котрі поступово набували функції територіального символу підвладних земель. Але, по-перше, немає належних доказів про застосування такої практики на українських землях у XIII ст., а по-друге, Романовичі мали би використовувати традиційні знаки Рюриковичів – Галицько-Волинський літопис постійно наголошує на генеалогічних коренях галицьких князів і зв'язку з Володимиром Великим.

Використання зображення лева князем Юрієм II Тройденівичем, а пізніше литовським князем Любартом і опольським князем Владиславом, поява його на “Монетах Русі”, карбованих у Львові в 1350–1410 рр., однозначно засвідчує, що на цей час “руський лев” вже відігравав функцію земельного, а не родового знака. Тому можна стверджувати, що лев був територіальним символом Галицько-Волинської держави (не пізніше першої чверті XIV ст.) і зберігся в пізніших гербах Львівської землі, Руського воєводства, а також як елемент львівського міського герба.

¹¹ Гречило А. Земельна геральдика. *Пам'ятки України*. 1991. № 3. С. 42; Grechylo A. Eagle and Lion in the heraldry of the Galician-Volhynian State (13th–14th centuries). *L'aigle et le lion dans le blason médiéval et moderne: Actes du IXe colloque international d'héraldique*, Cracovie, 4–8 septembre 1995. Warszawa, 1997. P. 125.

¹² Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. С. 112.

¹³ Іван Крип'якевич припускав, що лева міг прийняти Лев Данилович як княжий знак (Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. С. 154), а також уважав, що “пізнішим галицьким князям за державний знак правив лев” (Крип'якевич І. Історія України. Львів, 1990. С. 93). На думку Стефана Кучинського, лев був знаком руських князів, а територіальним гербом став уже за часів Казимира III (Kuczyński S.K. *Herby w społeczeństwie Polski średniowiecznej i nowożytnej. Pamiętnik XIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*. Wrocław, 1988. Cz. II. S. 165).

У галицько-волинському варіанті лев також отримав цілком самостійне оформлення – він спинався на скелю, що, ймовірно, повинно було відображати географічні особливості держави, розташованої біля Карпатських гір. Ярослав Дашкевич звернув увагу на неправильну інтерпретацію в літературі лева з першої печатки як “крокуючого”, хоча насправді він якраз спинався вертикально на скелю¹⁴. На другому типі печатки некоронований лев, наскільки це можливо простежити за відбитками, також спинається на задні лапи, але скеля відсутня. Цей символ вписаний у щит і вже однозначно має трактуватися як герб¹⁵. Корона на голові лева з’являється після розпаду держави і захоплення основної частини її земель польським королем Казимиром III, котрий вживав титул “король Польщі і Русі”. Зокрема, коронований лев фігурує у декорі кількох тогочасних архітектурних пам’яток. Проте його наступники й надалі використовували некоронованого лева: таке зображення маємо на “Монетах Русі” з другої половини XIV ст. короля Людовіка Угорського, князя Владислава Опольського та короля Владислава Ягайла, на маєстатових володарських печатках, на саркофазі Владислава Ягайла, на прапорі Львівської землі під час Грюнвальдської битви та інших пам’ятках. Опис прапора з 1410 р. подає нам колористику символу: жовтий (золотий) лев спинається на скелю на синьому фоні¹⁶. Таке кольорове рішення підтверджується всіма пізнішими джерелами.

Потрібно зазначити, що в цей час паралельно функціонують два різновиди герба. У фламандському гербовнику з першої половини XV ст., відомому під назвою “Armorial Lyncenich”, поданий герб з підписом “lamborch”: золотий некоронований лев, що спинається на скелю у синьому полі (мал. 15)¹⁷. В іншому тогочасному гербовнику, відомому тепер як “Кодекс Бергшаммар”, є вже два різновиди герба: золотий некоронований лев у синьому полі з підписом “lanborch” (мал. 16) та варіант, на якому лев спинається на срібну скелю з підписом “d’lant van lanborch” (цей варіант поданий ще раз без жодного підпису разом із гербом Великого князівства Литовського; мал. 17–18)¹⁸. Не викликає сумнівів, що ці перевернуті написи означали Львів (Лемберг) і Львівську землю. Обидва варіанти гербів також зафіксовані (без підписів) у ще одному творі XV ст. – “Гербовнику

¹⁴ Дашкевич Я. Геральдичне зображення Лева... С. 6–8

¹⁵ У публікаціях польського дослідника С. К. Кучинського робляться спроби приписати королю Казимиру III “сильнішу геральдичну стилізацію, відповідно до найкращих гербових зразків епохи” цього знака (див.: Kuczyński S.K. Herby terytorialne na polskich monetach średniowiecznych. *Nummus et historia: Pieniądz Europy średniowiecznej*. Warszawa, 1985. S. 230; Ejusd. *Polskie herby ziemskie: Geneza, treści, funkcje*. Warszawa, 1993. S. 14). Але подібні твердження зовсім безпідставні, оскільки вже на печатках короля Юрія за 1325–1335 pp. герб має повністю завершений геральдичний вигляд і ніякого “поліпшення” не потребував і, зрештою, не отримав.

¹⁶ Długosz J. *Opera omnia*. Cracoviae, 1877. T. XIII. P. 39.

¹⁷ Heymowski A. Herby polskie w brukselskim Armorial Gymnich, recte Lyncenich. *Studia Źródłoznawcze*. 1985. Vol. XXIX. S. 114.

¹⁸ Державний архів Швеції у Стокгольмі (Riksarkivet). Referenskod: SE/RA/720085/Z: Bergshammars vapenbok. K. 57v, 146v; Heymowski A. Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammars. *Studia Źródłoznawcze*. 1967. Vol. XII. S. 84; Raneke J. Bergshammarsvapenboken: en medeltidsheraldisk studie. Lund, 1975. Pt. 2. S. 213, 298.

Мал. 11

Мал. 12

Мал. 13

Мал. 14

Мал. 15

Мал. 16

Мал. 17

Мал. 18

Мал. 19

Мал. 20

Мал. 21

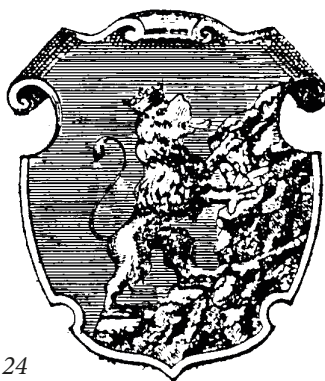

Мал. 22

Мал. 23

ГЕРБЪ, ИЛИ ЗНАМЯ ГАЛИЦКОГО РЪСКИ;
Є ТО ЗОЛОТЫЙ ЛЕВЪ ВЪ СИНЬОМЪ ПО-
ЛІ ВСПИНАЮЧЫЙ СЯ НА СКЛАДЪ.

Мал. 24

Золотого Руна” (мал. 19–20)¹⁹. Точна функція кожного з гербів ще повністю не з’ясована. Із впевненістю можна тільки сказати, що це не є герби Львова, оскільки на міському знаку, відомому з печаток середини XIV ст., лев крокував у міській брамі²⁰. Правдоподібно, лев зі скелею мав би символізувати Львівську землю, а герб без скелі уособлював всю Галицько-Волинську Русь.

Після смерті останнього князя Юрія II Тройденовича (1340) розпочалася тривала боротьба за галицько-волинські землі між Польщею, Угорщиною і Литвою. У цей час земельний герб з левом фігурує на печатках литовського князя Любарта (до якого відійшла частина Волині), опольського князя Владислава (який був намісником на Русі в 1372–1378 рр.), на “монетах Русі”, карбованих у Львові в 1350–1410 рр. королями Казимиром III і Людвіком Угорським, князем Владиславом Опольським і королем Владиславом Ягайлом²¹. Цей герб стає неодмінним елементом маєстатових і великих коронних печаток польських королів²².

Вже на середину XIV ст. золотий лев у синьому полі (саме в таких барвах постійно виступає цей герб у пізніших джерелах²³) однозначно є саме земельним гербом, а не особовим чи родовим, оскільки використовується володарями, які не були прямими кровними нащадками Романовичів. Він відігравав роль державного символу Руського королівства (Галицько-Волинської держави) й увійшов як елемент до герба Львова, що тривалий час був його столицею²⁴.

У 1430-х рр. було утворене Руське воєводство, яке складалося з Львівської, Галицької, Перемиської і Сяноцької земель, а в другій половині XV ст. до нього приєднано й Холмську землю. Руське воєводство до 1772 р. використовувало герб Львівської землі.

Три корони як земельний символ

Галичини (1772–1918 рр.)

та Руський лев як український національний знак

Символ із коронами сформувався від кінця XV ст. в угорській королівській канцелярії як претензійний знак на Галичину, оскільки угорські королі використовували претензійний титул “королів Галіції”. Хоча на території тогочасного Руського воєводства (у складі Польської корони) подібний знак не вживався.

¹⁹ Piekosiński F. *Heraldyka polska wieków średnich*. Kraków, 1899. S. 367–371.

²⁰ Гречило А. Печатки міста Львова XIV–XVIII ст. Львів, 2010. С. 4–5.

²¹ Kuczyński S.K. *Herby terytorialne na polskich monetach średniowiecznych*. S. 230—; Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV–XV століттях. Львів, 2007. С. 45–150.

²² Див.: Vossberg F.A. *Siegel des Mittelalters...*; Działyński A. T. *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529*. Poznań, 1841; Żebrawski T. *O pieczęciach dawnej Polski i Litwy*. Kraków, 1871 Zesz. II; Gumowski M. *Pieczęcie królów polskich*. Kraków, 1910–1920; *Pieczęcie królów i królowych Polski. Tabularium Actorum Antiquorum Varsoviense Maximum, Divisio Prima “InSimul”*. Warszawa, 2010; та ін.

²³ Наприклад, гербовник “*Stemmata Polonica*” подає і кольоровий малюнок, і опис: “*Leopoliensis terra quinta, que leonem glaucum sine corona, in modum petram ascendentem in campo blaveo portat, figuram sue regionis et civitatis Leopoli exprimens, que a Leone duce primum condita est*” (Polaczkówna H. *Stemmata Polonica*. Lwów, 1926. S. 30). На малюнку лев поданий без корони.

²⁴ Гречило А. Міські печатки Львова XIV–XVIII ст.

При цьому початково було зображення однієї або двох корон, а згодом, у XVII ст., їхня кількість зростає до трьох.

Оскільки Угорська корона з усіма титулами перейшла до Габсбургів, то претензія на “Галіцію” послужила в 1772 р. правовою підставою для їхньої участі у Першому поділі Речі Посполитої та включенні частини західноукраїнських земель до складу імперії. На цих же підставах нову провінцію було названо Королівством Галичини і Лодомерії, а для її герба використано зображення трьох корон (на зміну герба Руського воєводства з левом).

Канцлер князь Кауніц рапортом від 6 жовтня 1772 р. рекомендував “зберегти” відповідні претензійні символи²⁵. Тому угорська королівська надвірна канцелярія 16 листопада того ж року визначила гербом Галичини – у синьому полі три золоті корони, 2 над 1, а “Лодомерії” – у синьому полі дві балки, тричі шаховані червоним і сріблом²⁶. У деяких пізніших угорських публікаціях порядок корон у гербі Галичини подавали зворотній – 1 над 2²⁷. Оскільки до складу нової провінції також приєднали колишні претензійні території Чеської корони – Освенцимського й Заторського князівств, – то загальний герб складався з трьох полів (у 1-му – три корони, 2 над 1 (Галичина), у 2-му – дві шаховані балки (“Лодомерія”), у 3-му – у срібному полі синій орел (Освенцимське князівство)), з накладеним коронованим щитком з австрійським гербом (у червоному полі срібна балка), щит увінчувався королівською короною й іноді поміщався на грудях чорного австрійського імперського двоголового орла (мал. 21)²⁸.

27 січня 1782 р. цісар Йосиф II своїм дипломом запровадив новий герб для провінції: овальний щит у золотому декоративному картуші, увінчаний короною й обрамований пальмовою та лавровою гілками, розділений на 4 поля, де крім символів Галичини (три корони) та “Лодомерії” подано окремо знаки Освенцимського (у синьому полі срібний орел зі золотою літерою “О” на грудях) і Заторського (у срібному полі пурпуровий орел зі золотою літерою “Z” на грудях) князівств (мал. 22)²⁹.

Згідно з наказом цісаря Леопольда II від 5 листопада 1804 р. у великому гербі імперії було подано новий символ Галичини: в синьому полі червона балка, над якою чорна галка (*eine schwarze Dohle*), а внизу – три золоті корони, 2 над 1 (мал. 23)³⁰. Фактично, у такому вигляді краєвий герб проіснував до 1918 р.

Давній територіальний герб з “Руським” левом, замінений новими австрійськими символами 1772 р., досить швидко перестав функціонувати. Відроджен-

²⁵ ЦДІАУ, м. Львів. Ф. 755. Оп. 1. Спр. 170. Арк. 3.

²⁶ Там само.

²⁷ Dugonics A. A magyaroknak uradalmak; mint a régi, mind a mostani időben. Pest, Pozsony, 1801. 121, 128. о.

²⁸ ЦДІАУ, м. Львів. Ф. 755. Оп. 1. Спр. 169. Арк. 14. Див. також: *Edicta et mandata...* Р. 1–3.

²⁹ J. Siebmacher's großes Wappenbuch. Neustadt an der Aisch, 1985. Band 32: Der Adel von Galizien, Lodomerien und der Bukowina. S. 50, 51; Taf. 42.

³⁰ Ibid. S. 70–71; Taf. 11.

ня історичного знака Руського королівства XIII–XIV ст. відбулося під час “Весни народів” 1848 р., коли Головна Руська Рада порушила проблему національних символів на таємній раді сьомого засідання, що відбувалася 16 травня, а вже на таємній раді 18 травня вирішено, “...що знамя земли руской тутейшой есть левъ, а цвѣты руски жовтый и синий”³¹. Малюнок самого герба опубліковано з описом кольорів у “Зорі Галицькій” аж 27 червня (мал. 24)³².

Фактично, до 1918 р. “Руський лев” у Галичині трактувався як національний символ, а в поєднанні з Архангелом Михаїлом розглядався як соборний герб України. 13 листопада 1918 р. золотого лева у синьому полі затверджено як герб Західноукраїнської Народної Республіки.

Маніпуляції навколо символів

Серед різних ІПСО (інформаційно-психологічних операцій), які застосовувалися російськими спецслужбами в Україні, велика увага приділялася питанням символів. Передовсім мова йшла про фальшування історії та дискредитацію державних герба, прапора та гімну України. Зокрема нісенітниця про “перевернутий прапор” вдалося настільки поширити, що навіть на рівні Верховної Ради робилися спроби внести законопроекти про зміну Державного Прапора України.

Не оминули своєю увагою й питання про інші історичні та політичні символи, скориставшись підвищеною увагою до проблем різних агресивних проявів у зв’язку із проведенням в Україні 2012 р. чемпіонату Європи з футболу. Федерацією футболу України спільно з Академією управління МВС було підготовлено спеціальний посібник, який призначався передовсім практичним працівникам органів внутрішніх справ України для документування правопорушень, а також науковцям, які досліджують проблеми насильства й організації безладу на стадіонах³³. У цьому посібнику наведено низку графічних, числових і літерних позначень, які використовувалися різними екстремістськими, расистськими та неонацистськими організаціями під час футбольних змагань. Характерно, що серед цих знаків не було ні емблеми дивізії “Галичина”, ні якихось інших українських символів.

Однак уже 2013 р. в Києві виходить друком нова брошура, автором-упорядником якої є Мирослав Грінберг. У ній як “символ українських расистів” (!!!) появляється емблема дивізії “Галичина” (мал. 25)³⁴. Цей же символ потрапляє і до посібника громадської організації ФАРЕ (Football Against Racism in Europe, FARE), яка співпрацює з міжнародними футбольними федераціями ФІФА і УЄФА

³¹ ЦДІАУ, м. Львів. Ф. 180: Головна Руська Рада, м. Львів. Оп.1. Спр. 2. Арк. 25 зв, 26. Пор.: Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції. Львів, 2002. С. 26–27.

³² Зоря Галицка (Львів). 1948. Ч. 7 (27 червня). С. 30.

³³ Расистська та неонацистська символіка, що використовується футбольними фанатами: Практичний посібник / Під заг. ред. В. Фатхутдінова. Київ: Академія управління МВС, 2010. 30 с.

³⁴ Футбол проти расизму / Авт.-упор. М. Грінберг. Київ, 2013. С. 60. URL: https://web.archive.org/web/20150927052955/https://www.tolerspace.org.ua/data/files/books/book_rasizm_redactGrinberg.pdf

та присвоїла собі функції визначати дискримінаційні символи³⁵. Того ж року восени під час матчу збірних України та Сан-Маріно відбуваються провокації з використанням “неонацистських і расистських” символів, внаслідок чого стадіон у Львові був дискваліфікований, а Україна зазнала значних репутаційних втрат.

Попри подальші протести та пояснення з українського боку, емблема дивізії фігурувала й у пізніших версіях “довідників” від ФАРЕ.

У Києві 2021 р. виходить нова версія брошури М. Грінберга під назвою “Символи ненависті”, в якій знову фігурує емблема дивізії, тепер уже як “символ ворожечі”³⁶. Найцікавіше те, що виданий на 7-й рік російсько-української війни “довідник” не містить ані комуністичних і радянських символів, на той час вже заборонених законодавством України, ані знаків терористичних організацій “ДНР” і “ЛНР”, ані емблем різних проросійських бандформувань (таких як “Оплот” та ін.), які коїли вбивства громадян України протягом останніх років.

Залишається емблема дивізії й у найновішій версії “довідника” дискримінаційних символів від ФАРЕ³⁷. Натомість також дивним чином ця організація не зауважила і не внесла до переліку ні згадані емблеми так званих “ДНР” та “ЛНР”, ні символи повномасштабного російського вторгнення в Україну в лютому 2022 р. Хоча подібні символи вже неодноразово використовувалися з провокаційною метою під час футбольних змагань, у тому числі й за участі українських спортсменів.

Очевидно, що маніпулятивні звинувачення такого ґатунку в Україні мали продовження. Наприклад, 2017 р. очільник Українського єврейського комітету Едуард Долінський вимагав, щоб прокурор Львова притяг до відповідальності учасників, які брали участь у заходах на честь 74-річчя дивізії “Галичина” і використали під час цього її символіку. У вересні того ж року голова видавництва “Сакцент Плюс” Наталія М’ясникова подала позов проти керівника Українського інституту національної пам’яті Володимира В’ятровича, щоб притягнути його до відповідальності за заяву, що ця символіка не є злочинною. У травні 2020 р. суд визнав незаконною відповідь В’ятровича про символіку дивізії. Постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 23 вересня 2020 р. було підтверджено право Українського інституту національної пам’яті стверджувати, що символіка дивізії “Галичина” не належить до нацистської, тобто не є забороненою в Україні. У грудні 2022 р. Верховний Суд остаточно підтвердив правомірність дій УІНП³⁸.

³⁵ Monitoring offensive and discriminatory signs in European football. London: FARE, [2013]. P. 21.

³⁶ Грінберг М. Символи ненависті: Довідник. Київ, 2021 С. 13. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Prev-Hate_Symbols_A4.pdf

³⁷ Global guide to discriminatory practices in football. London: FARE, August 2022. P. 70. URL: https://farenet.org/uploads/files/Global_guide_to_discriminatory_practices_in_football_2022_screen-online_%281%29.pdf

³⁸ Верховний Суд визнав, що символіка дивізії “Галичина” не належить до нацистської. *Suspilne.media*. URL: <https://suspilne.media/332324-verhovnij-sud-viznav-so-simvolika-divizii-galicina-ne-nalezit-do-nacistskoi/>

Разом із намаганнями очорнити символ дивізії в Україні значно активізувалися і спроби різних російських, польських та єврейських структур в інших країнах. Зокрема можна згадати і галасливі кампанії з вимогою знесення пам'ятників, спекуючи на питанні емблеми.

Показовою є справа з пам'ятними знаками у місті Фельдбах. У червні 2016 р. організація “Документальний архів австрійського спротиву” звернулася до районної адміністрації м. Фельдбах із заявою про те, що на двох пам'ятниках, встановлених на честь загиблих членів 1-ї української дивізії УНА, містяться символи організацій, які відповідно до австрійського законодавства є забороненими. Йшлося про зображення Тризуба, а також лева у поєднанні з трьома коронами. Вказана організація вимагала від районної адміністрації м. Фельдбах якнайшвидшого усунення двох вказаних пам'ятників.

17 січня 2017 р. районною адміністрацією м. Фельдбах було скликано тематичну нараду, у якій взяли участь представники “Документального архіву австрійського спротиву”, районної влади м. Фельдбах, “Чорного Хреста”, а також експерти з історії. У ході дискусії було висловлено такі думки:

Представник “Чорного Хреста” відзначив, що рядом дослідників ставиться під сумнів твердження, що 1-а українська дивізія УНА була прямим спадкоємцем 14-ї дивізії військ СС. Він також вказав на те, що Тризуб і львівський лев є символами, які використовувалися задовго до створення нацистського режиму, і не можуть підпадати під законодавчу заборону.

Своєю чергою, професор університету м. Грац Штефан Карнер, представник Інституту дослідження наслідків війни ім. Людвіга Больцманна Гаральд Кноль та представники “Австрійського спротиву” зазначили, що Тризуб є державним гербом української держави лише з 1992 р., а комбінація зображення львівського лева з галицькими коронами була започаткована за часів нацизму, і раніше не використовувалася. Крім того, вони наголосили на організаційному і військовому взаємозв'язку між 1-ю українською дивізією і структурами СС. Таким чином, на їхню думку, Тризуб і львівський лев на вказаних пам'ятниках становлять у цьому конкретному історичному контексті символіку, пов'язану з СС. Тому за підсумками дискусії було озвучено пропозиції або знищити пам'ятні знаки, або усунути з них символи Тризуба і львівського лева та розмістити поруч письмові роз'яснення щодо зв'язку вказаних поховань зі структурами СС.

Завдяки оперативному втручання українського посольства вдалося не допустити ліквідації пам'ятних знаків. Щоправда, у 2018 р. зображення емблеми дивізії на цвинтарному пам'ятнику було таки ліквідоване (мал. 26)³⁹.

Можна також згадати факти вандалізму та намагання добитися ліквідації українського пам'ятника на українському цвинтарі Святого Володимира в Оквілі

³⁹ Umstrittene SS-Denkmäler wurden “entschärft”. *Kleinezeitung.at*. 10.01.2018. URL: https://www.kleinezeitung.at/steiermark/suedostsued/5351304/Kompromiss-im-Feldbacher-DenkmalZwist_Umstrittene-SSDenkmaeler

Символи українських расистів				
	Емблема дивізії СС «Галичина»		Емблема 14-ої гренадерської дивізії Ваффен СС «Галичина» – підрозділу у складі військ Ваффен-СС Німеччини, що існував у 1943–1945 рр. і був укомплектований з українців.	Зараз використовується праворадикальними вболівальниками в Україні. Як такий Золотий лев – герб Львова і емблема ФК «Карпати», тому для ідентифікації символу як расистського необхідна явна відповідність емблемі СС «Галичина» (важлива наявність корон).

Мал. 25

Мал. 26

Мал. 27

(жовтень 2017⁴⁰; липень 2020⁴¹ та його осквернення в жовтні 2023 р.⁴²). Нападів вандалів зазнав також меморіал борцям за волю України в Едмонтоні (серпень 2021 р.)⁴³. Зрештою пам'ятник на цвинтарі Оквілла на початку березня 2024 р. демонтували для проведення ремонтних робіт⁴⁴.

* * *

Нарукавна емблема дивізії “Галичина” була запроваджена 1943 р. і містила зображення лева та трьох корон.

Лев відомий з XIV ст. як герб Руського королівства (Галицько-Волинської держави), використовувався на печатках його володарів. Після захоплення цих земель Польською короною став гербом Львівської землі і Руського воєводства. Паралельно функціонували два варіанти герба: а) у синьому полі спинається золотий лев та б) у синьому полі золотий лев спинається на скелю. У 1848 р. був визнаний Головною Руською Радою як національний символ галицьких русинів-українців. 13 листопада 1918 р. золотий лев у синьому полі затверджений як герб Західноукраїнської Народної Республіки. Три корони вживалися від 1772 до 1918 рр. як територіальний символ у гербах Королівства Галичини та Лодомерії, що входило до складу монархії Габсбургів.

Таким чином, емблема дивізії поєднувала два історичні земельні символи Галичини. Ця емблема не є нацистською і не має зображення якихось рун чи інших заборонених знаків. Ні дивізію “Галичина”, ні тим більше 1-шу УД УНА не було визнано злочинними організаціями і не засуджено. Від 1949 р. спершу в ФРН, а потім в США, Канаді, Великій Британії та інших країнах легально діяли ветеранські організації дивізійників та відкрито використовувалося поєднання лева і трьох корон. Як самі організації, так і їхню символіку ніде не звинувачували в “нацизмі”. Учасники дивізії “Галичина” не були засуджені Нюрнберзьким трибуналом, а саме з’єднання не було визнане злочинним⁴⁵.

⁴⁰ Lea D. Russian Embassy charges monuments to alleged ‘Nazi collaborators’ in Oakville. *Insidehalton.com*. 24.10.2017. URL: <https://web.archive.org/web/20200706202222/https://www.insidehalton.com/news-story/7681143-russian-embassy-charges-monuments-to-alleged-nazi-collaborators-in-oakville/>

⁴¹ Nazi Collaborators Should Not Be Honoured in Canada. *Bnaibrith.ca*. 27.07.2020. URL: https://www.bnaibrith.ca/nazi_collaborators_should_not_be_honoured_in_canada/

⁴² У Канаді невідомі осквернили меморіал воякам УПА та дивізії “Галичина”. *Tv4.te.ua*. 13.10.2023. URL: <https://tv4.te.ua/u-kanadi-nevidomi-oskvernyly-memoria/>

⁴³ Ukrainian monuments vandalized, group calls for their removal over historical record. *Edmonton.ctvnews.ca*. 14.08.2021. URL: <https://edmonton.ctvnews.ca/ukrainian-monuments-vandalized-group-calls-for-their-removal-over-historical-record-1.5546656> ; У Канаді ліворадикали сплюндрували меморіал борцям за волю України. *Останній bastion*. 16.08.2021. URL: https://bastion.tv/u-kanadi-livoradikali-splyundruvali-memorial-borcyam-za-volyu-ukrayini_n42154

⁴⁴ У Канаді знесли пам'ятник першій українській дивізії “Галичина”. *Історична правда*. 8.03.2024. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2024/03/8/163734/>

⁴⁵ Рябенко С. Нюрнберг і дивізія “Галичина”: як Росія перекручує історію. *Лівий берег*. 28.09.2017. URL: https://lb.ua/society/2017/09/28/377664_nyurnberg_i_diviziya_galichina_yak.html

У 1985 р. була створена спеціальна Комісія із розслідування у справах воєнних злочинців у Канаді, більш відома під назвою “Комісія Дешена”. Після низки судових процесів вона встановила, що військовики дивізії не були прибічниками нацистської ідеології й не чинили воєнних злочинів. 12 вересня 1987 р. Комісія офіційно завершила роботу і подала до уряду звіт, який нараховував 966 сторінок. За висновками Комісії Дешена, більшість обвинувачень проти українців були необґрунтовані, а часом доходили до абсурду⁴⁶.

Натомість намагання дискредитувати ці символи активізується із розгортанням російських ІПСО проти України, особливо з нагнітанням антиукраїнської пропаганди напередодні виборів 2010 р. та після них. Для цього застосовуються різні маніпулятивні методи, зокрема й внесення їх як “расистських” до переліку дискримінаційних символів, які заборонені під час спортивних змагань. При тому, що символи російської агресії, під якими скоєно злочини проти України і її громадян, чомусь до таких переліків не включено.

Показовим є згадане вище рішення Верховного Суду, який залишив у силі постанову Шостого апеляційного адміністративного суду від 23 вересня 2020 р., якою було підтверджено право Українського інституту національної пам’яті стверджувати, що символіка дивізії “Галичина” не належить до нацистської, тобто не є забороненою в Україні⁴⁷.

Відповідно, зображення лева з трьома коронами не є “нацистським”, “расистським” чи “дискримінаційним”, оскільки поєднує історичні територіальні символи й не пропагує агресії або нетерпимості. Тому подібні звинувачення не мають під собою підстав, а є результатом добре спланованих маніпулятивних інформаційних операцій, спрямованих на дискредитацію цієї емблеми.

Станом на 2024 р. живими залишалися лише незначна кількість колишніх дивізіоників, ветеранські організації припинили активну роботу й фактично не було вже кому давати відсіч різним нападкам. Тому зросла кількість фальшивих звинувачень і маніпуляцій, у тому числі й щодо символів дивізії. Організована кампанія по дискредитації добре простежується: і в Україні, і за її межами першочергову роль у цих намаганнях відіграють проросійські сили (мал. 27)⁴⁸.

REFERENCES

- Dashkevuch, Ia. (1998). Heraldychne zobrazhennia Leva v period Halytsko-Volynskoi derzhavy (persha polovyna XIV st.) [Heraldic depiction of the Lion during the period of the Galicia-Volynia state (first half of the 14th century)]. *Znak*, 16, 6–8. Lviv. [in Ukrainian].
- FARE. (2013). *Monitoring offensive and discriminatory signs in European football*. London.

⁴⁶ Кот С. Справа Дивізії “Галичина”: перевірено – злочинів не скоєно. *Дзеркало тижня*. 21.07.2006. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/sprava_diviziyi_galichina_perevireno_zlochyniv_ne_skoeno.html

⁴⁷ Символіка дивізії СС “Галичина” не є нацистською – верховний суд. *Історична правда*. 5.12.2022. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2022/12/5/162131/>

⁴⁸ Рінгіс А. Борці з «фашистами» та Україною: як працює російська мережа впливу у Канаді. *Європейська правда*. 7.11.2024. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/11/7/7197813/>

- FARE. (2022). *Global guide to discriminatory practices in football*, August. London.
- Fatkhutdinov, V. [Ed.]. (2010). *Rasystska ta neonatsystska symbolika, shcho vykorystovuietsia futbolnymi fanatamy: Praktychnyi posibnyk* [Racist and neo-nazi symbols used by football fans: A practical guide]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Grechylo, A. (1991). Zemelna heraldyka [Territorial heraldry]. *Pamiatky Ukrainy*, 3, 42–46. Kyiv. [in Ukrainian].
- Grechylo, A. (1997). Eagle and Lion in the heraldry of the Galician-Volhynian State (13th–14th centuries). *Laigle et le lion dans le blason médiéval et moderne: Actes du IXe colloque international d'héraldique, Cracovie, 4–8 septembre 1995*, 123–126. Warsaw.
- Grechylo, A. (2010a). *Pechatky mista Lvova XIV–XVIII st.* [City seals of Lviv (14th–18th c.)]. Lviv. [in Ukrainian].
- Grechylo, A. (2010b). *Ukrainska terytorialna heraldyka* [Ukrainian territorial heraldry]. Lviv. [in Ukrainian].
- Grinberg, M. (2013). *Futbol proty rasyzmu* [Football against racism]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Grinberg, M. (2021). *Symvoly nenavysti: Dovidnyk* [Symbols of hate: Handbook]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Herzfeld, A. (2002). Natsionalni symvoly Bilorusii pid chas nimetskoï okupatsii 1942–44 rr. [National symbols of Belarus during the German occupation of 1942–1944]. *Znak*, 28, 9. Lviv. [in Ukrainian].
- Kot, S. (2006). Sprava Dyvizii “Halychyna”: perevireno – zlochyniv ne skoieno [The case of the “Halychyna” Division: verified – no crimes were committed]. *Dzerkalo tyzhnia*, July 21. Kyiv. [in Ukrainian]. (Retrieved from: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/sprava_diviziyi_galichina_perevireno_zlochyniv_ne_skoieno.html)
- Krypiakevych, I. (1999). *Halytsko-Volynske kniazivstvo* [Principality of Galicia-Volynia]. Lviv. [in Ukrainian].
- Kryzhanivskyi, A. (2007). *Lvivskyi monetnyi dvir u XIV–XV stolittiakh* [Lviv Mint in the 14th–15th centuries]. Lviv. [in Ukrainian].
- Kuczyński, S.K. (1985). Herby terytorialne na polskich monetach średniowiecznych [Territorial coats of arms on Polish medieval coins]. *Nummus et historia: Pieniądz Europy średniowiecznej*, 227–235. Warsaw. [in Polish].
- Kuczyński, S.K. (1988). Herby w społeczeństwie Polski średniowiecznej i nowożytnej [Coats of arms in the society of medieval and modern Poland]. *Pamiętnik XIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, 2, 161–171. Wrocław. [in Polish].
- Kuczyński, S.K. (1993). *Polskie herby ziemskie: Geneza, treści, funkcje* [Polish territorial coats of arms: Origin, content, functions]. Warsaw. [in Polish].
- Logusz, M.O. (1997). *Galicia Division: the Waffen-SS 14th Grenadier Division 1943–1945*. Atglen, PA.
- Semotiuk, Ia. (2004). *Ukrainski viiskovi nahorody* [Ukrainian military awards]. Toronto. [in Ukrainian].
- Tsarenko, M. (2000). Vidznaky ukrainskykh pidrozdiliv dopomizhnoi sluzhby nimetskykh VPS u 1944–1945 rr. [Awards of Ukrainian units of the auxiliary service of the German Air Force in 1944–1945]. *Znak*, 22, 11. Lviv. [in Ukrainian].

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки

{Закон визнано таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 9-р/2019 від 16.07.2019}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами

№ 595-VIII від 14.07.2015, ВВР, 2015, № 37-38, ст.366

№ 2325-VIII від 13.03.2018, ВВР, 2018, № 20, ст.189

Кодексом

№ 396-IX від 19.12.2019, ВВР, 2020, № 7, № 8, № 9, ст.48

Законами

№ 2849-IX від 13.12.2022

№ 3005-IX від 21.03.2023}

{У тексті Закону слова “засоби масової інформації” у всіх відмінках і числах замінено словом “медіа” згідно із Законом № 2849-IX від 13.12.2022}

Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, керуючись положеннями Загальної декларації прав людини, беручи до уваги резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1096 (1996) від 27 червня 1996 року щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних режимів, № 1481 (2006) від 26 січня 2006 року щодо необхідності міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів, № 1495 (2006) від 12 квітня 2006 року щодо боротьби з відродженням нацистської ідеології, № 1652 (2009) від 29 січня 2009 року щодо відношення до пам'ятників, що мають суперечливу історичну інтерпретацію у державах – членах Ради Європи, резолюцію Парламентської Асамблеї ОБСЄ SC (09) 3 R від 29 червня – 3 липня 2009 року щодо неприпустимості звеличення тоталітарних режимів, відкриття історичних та політичних архівів, вивчення тоталітарної спадщини та підвищення поінформованості громадськості, декларацію Європейського Парламенту від 23 вересня 2008 року щодо проголошення 23 серпня днем пам'яті жертв сталінізму і нацизму, резолюцію Європейського Парламенту від 23 жовтня 2008 року в пам'ять про Голодомор – штучний голод в Україні 1932–1933 років, резолюцію Європейського Парламенту від 2 квітня 2009 року щодо європейської свідомості та тоталітаризму, Спільну заяву з нагоди 70-х роковин Голодомору – Великого голоду 1932–1933 років в Україні, прийняту на 58-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, враховуючи засудження Законом України “Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років” політичних репресій, що здійснювалися протягом 1917–1991 років комуністичним тоталітарним режимом на території України, відмежування від методу державного терору в управлінні державою, притаманного комуністичному тоталітарному режиму, і проголошен-

ня намірів неухильно сприяти відновленню справедливості та усуненню наслідків свавілля і порушення громадянських прав,

{Абзац другий преамбули із змінами, внесеними згідно із Законом № 2325-VIII від 13.03.2018}

враховуючи визнанням Законом України “Про Голодомор 1932–1933 років в Україні” Голодомору 1932–1933 років геноцидом Українського народу, засудження злочинних дій тоталітарного режиму СРСР, спрямованих на організацію Голодомору, наслідком якого стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу та його вікових традицій, духовної культури та етнічної самобутності, а також встановлення постановою Апеляційного суду міста Києва 13 січня 2010 року факту причетності вищого керівництва СРСР, УРСР та комуністичної партії до організації Голодомору 1932–1933 років в Україні,

дбаючи про забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина, прагнучи розвивати і зміцнювати незалежну, демократичну, правову державу, керуючись статтею 11 Конституції України, яка зобов’язує державу сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості,

з метою недопущення повторення злочинів комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, будь-якої дискримінації за національною, соціальною, класовою, етнічною, расовою або іншими ознаками у майбутньому, відновлення історичної та соціальної справедливості, усунення загрози незалежності, суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці України

приймає цей Закон, яким засуджує комуністичний та націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарні режими в Україні, визначає правові основи заборони пропаганди їх символіки та встановлює порядок ліквідації символів комуністичного тоталітарного режиму.

Стаття 1. Визначення термінів

1. У цьому Законі нижченаведені терміни вживаються в такому значенні:

1) комуністична партія – Російська соціал-демократична робітничка партія (більшовиків) (РСДРП(б), Російська комуністична партія (більшовиків) (РКП(б), Всесоюзна комуністична партія (більшовиків) (ВКП(б), Комуністична партія Радянського Союзу (КПРС), Комуністична партія (більшовиків) України (КП(б)У), Комуністична партія України (КПУ), комуністичні партії союзних республік, що входили до складу СРСР, а також їхні осередки в автономних радянських соціалістичних республіках, краях, областях, автономних областях, автономних округах, містах республіканського підпорядкування та місцеві осередки;

2) пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів – публічне заперечення, зокрема через медіа, злочинного характеру комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років в Україні, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, поширення інформації, спрямованої на виправдання злочинного характеру комуністичного,

націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, діяльності радянських органів державної безпеки, встановлення радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідування учасників боротьби за незалежність України у XX столітті, виготовлення та/або поширення, а також публічне використання продукції, що містить символіку комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів;

3) радянські органи державної безпеки – Всеросійська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією і саботажем, Всеукраїнська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та службовими злочинами, Державне політичне управління, Об'єднане державне політичне управління, Народний комісаріат внутрішніх справ, Народний комісаріат державної безпеки, Міністерство державної безпеки, Комітет державної безпеки, їхні територіальні, функціональні, структурні підрозділи, а також безпосередньо підпорядковані цим органам бойові загони, охорона (варта), війська або спеціальні частини;

4) символіка комуністичного тоталітарного режиму – символіка, що включає:

а) будь-яке зображення державних прапорів, гербів та інших символів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік у складі СРСР, держав так званої “народної демократії”: Народної Республіки Албанії (Соціалістичної Народної Республіки Албанії), Народної Республіки Болгарії, Німецької Демократичної Республіки, Народної Республіки Румунії (Соціалістичної Республіки Румунії), Угорської Народної Республіки, Чехословацької Соціалістичної Республіки, Федеративної Народної Республіки Югославії (Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії) та соціалістичних республік, що входили до її складу, крім тих, що є чинними (діючими) прапорами або гербами країн світу;

б) гімни СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік чи їх фрагменти;

в) прапори, символи, зображення або інша атрибутика, в яких відтворюється поєднання серпа та молота, серпа, молота та п'ятикутної зірки, плуга (рала), молота та п'ятикутної зірки;

г) символіку комуністичної партії або її елементи;

г) зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені особам, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), особам, які обіймали керівні посади у вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, органах влади та управління областей, міст республіканського підпорядкування, працівникам радянських органів державної безпеки всіх рівнів;

д) зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені подіям, пов'язаним з діяльністю комуністичної партії, із встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті (крім пам'ятників та пам'ятних знаків, пов'язаних з опором і вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури);

е) зображення гасел комуністичної партії, цитат осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), осіб, які обіймали керівні посади у вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, органах влади та управління областей, міст республіканського підпорядкування (крім цитат, пов'язаних з розвитком української науки та культури), працівників радянських органів державної безпеки всіх рівнів;

є) назви областей, районів, населених пунктів, районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів, інших об'єктів топоніміки населених пунктів, підприємств, установ, організацій, у яких використані імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, працювали в радянських органах державної безпеки, а також назви СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік та похідні від них, назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії (включаючи партійні з'їзди), річницями Жовтневого перевороту 25 жовтня (7 листопада) 1917 року, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті (крім назв, пов'язаних з опором та вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури);

ж) найменування комуністичної партії;

5) символіка націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму – символіка, що включає:

- а) символіку Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП);
- б) державний прапор нацистської Німеччини 1939–1945 років;
- в) державний герб нацистської Німеччини 1939–1945 років;
- г) найменування Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП);
- г) зображення, написи, присвячені подіям, пов'язаним з діяльністю Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП);

д) зображення гасел Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП), цитат осіб, які обіймали керівні посади в Націонал-соціалістичній робітничій партії Німеччини (НСДАП), вищих органах влади та управління нацистської Німеччини та на окупованих нею територіях у 1935–1945 роках.

Стаття 2. Засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів

1. Комуністичний тоталітарний режим 1917–1991 років в Україні визнається злочинним і таким, що здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини у формі індивідуальних та масових вбивств, страт, смертей, депортацій, катувань, використання примусо-

вої праці та інших форм масового фізичного терору, переслідувань з етнічних, національних, релігійних, політичних, класових, соціальних та інших мотивів, заподіянням моральних і фізичних страждань під час застосування психіатричних заходів у політичних цілях, порушенням свободи совісті, думки, вираження поглядів, свободи преси та відсутністю політичного плюралізму, та у зв'язку з цим засуджується як несумісний з основоположними правами і свободами людини і громадянина.

2. Націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим визнається в Україні злочинним і таким, що здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини у формі індивідуальних та масових вбивств, страт, смертей, катувань, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору, переслідувань з расових, етнічних мотивів, порушенням свободи совісті, думки, вираження поглядів, свободи преси та відсутністю політичного плюралізму, та у зв'язку з цим, спираючись на встановлені Нюрнберзьким міжнародним військовим трибуналом 1945–1946 років факти, засуджується як несумісний з основоположними правами і свободами людини і громадянина.

Стаття 3. Заборона пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки

1. Пропаганда комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв комуністичного тоталітарного режиму, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму та заборонена законом.

2. Пропаганда комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки юридичною особою, політичною партією, іншим об'єднанням громадян, друкованим медіа та/або використання у назві символіки комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів є підставою для відмови в реєстрації та/або припинення діяльності юридичної особи, політичної партії, іншого об'єднання громадян, підставою для відмови в реєстрації та/або припинення випуску друкованого медіа.

3. У разі невиконання юридичними особами, політичними партіями, іншими об'єднаннями громадян, друкованими медіа вимог цього Закону їх діяльність/випуск підлягає припиненню в судовому порядку за позовом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державної реєстрації юридичних осіб, реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, громадських спілок, інших громадських формувань, або іншого уповноваженого органу державної влади.

4. Рішення про невідповідність діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, іншого об'єднання громадян вимогам цього Закону приймає центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державної реєстрації юридичних осіб, реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, громадських спілок, інших громадських формувань, у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку.

5. Політичні партії, обласні, міські, районні організації або інші структурні утворення, передбачені статутом політичної партії, щодо яких центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державної реєстрації юридичних осіб, реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, громадських спілок, інших громадських формувань, прийнято у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку рішення про невідповідність їх діяльності, найменування та/або символіки вимогам цього Закону, не можуть бути суб'єктом виборчого процесу.

Стаття 4. Заборона використання та пропаганди символіки комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів

1. Виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, у тому числі у вигляді сувенірної продукції, публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на всій території України заборонено.

2. Заборона виготовлення символіки комуністичного тоталітарного режиму, символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму не поширюється на випадки виготовлення такої символіки для її подальшого використання з метою, зазначеною у частині третій цієї статті.

3. Заборона не поширюється на випадки використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму:

1) на документах державних органів та органів місцевого самоврядування (місцевих органів державної влади і управління), прийнятих чи виданих до 1991 року;

2) на документах, виданих закладами освіти та науки, підприємствами, установами, організаціями до 1991 року;

3) в експозиціях музеїв, тематичних виставках, Музейному фонді України, а також бібліотечних фондах на різних носіях інформації;

4) у творах мистецтва, створених до набрання чинності цим Законом;

5) у процесі наукової діяльності, в тому числі під час наукових досліджень та поширення їх результатів у не заборонений законодавством України спосіб;

6) на оригіналах бойових знамен;

7) на державних нагородах, ювілейних медалях та інших відзнаках, якими нагороджувались особи до 1991 року та протягом 1991–2015 років у зв'язку з річницями подій періоду Другої світової війни, а також на документах, що посвідчують нагородження ними;

8) на намогильних спорудах, розташованих на території місць поховань, місць почесних поховань, на території кладовищ;

{Пункт 8 частини третьої статті 4 із змінами, внесеними згідно із Законом № 3005-IX від 21.03.2023}

9) під час викладення або реконструкції (зокрема історичної) історичних подій;

10) у приватних колекціях та приватних архівних зібраннях;

11) як об’єктів антикварної торгівлі.

Заборона не поширюється на випадки використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму (за умови, що це не призводить до пропаганди злочинного характеру комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років, злочинного характеру націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму):

1) у посібниках, підручниках та інших матеріалах наукового, освітнього і навчального характеру, які використовуються у навчальному, навчально-виховному і освітньому процесах;

2) у творах мистецтва, створених після набрання чинності цим Законом;

3) у інформаційних, інформаційно-аналітичних програмах та документальних фільмах.

{Частину третьої статті 4 доповнено абзацом шістнадцятим згідно із Законом № 2849-IX від 13.12.2022}

Стаття 5. Розслідування та оприлюднення інформації про злочини, вчинені представниками комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів

1. Держава здійснює розслідування злочинів геноциду, злочинів проти людства та людяності, військових злочинів, вчинених в Україні представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, та вживає заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків таких злочинів та відновлення історичної справедливості, зокрема шляхом дослідження та встановлення кількості жертв комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років в Україні, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, визначення та упорядкування місць масових поховань таких жертв, збору, узагальнення та оприлюднення інформації про розкуркулення, репресії, масові та індивідуальні страти, смерті, депортації, катування, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору, переслідування з етнічних, національних, релігійних, політичних, класових, соціальних та інших мотивів, заподіяння моральних і фізичних страждань під час застосування психіатричних заходів у політичних цілях.

2. Держава вживає заходів, спрямованих на підвищення поінформованості громадськості про злочини, вчинені представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, розробляє та вдосконалює навчальні посібники, програми та заходи з питань історії комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, сприяє утвердженню в суспільстві поваги до людської гідності, прав і основоположних свобод людини, розвитку плюралізму та демократії.

3. Держава заохочує та підтримує діяльність неурядових установ та організацій, які проводять дослідницьку та просвітницьку роботу стосовно злочинів,

вчинених представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.

4. Архівні документи, зокрема документи колишніх радянських органів державної безпеки, пов'язані з політичними репресіями, Голодомором 1932–1933 років в Україні, іншими злочинами, вчиненими представниками комуністичного або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, а також будь-яка інформація, що міститься в них, не належать до інформації з обмеженим доступом. Держава здійснює оприлюднення, забезпечує можливість вивчення та доступ до зазначених архівних документів та інформації, що міститься в них.

Стаття 6. Відповідальність за порушення законодавства про заборону пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та використання їхньої символіки

1. Особи, винні у порушенні вимог цього Закону, несуть відповідальність згідно із законом.

Стаття 7. Прикінцеві та перехідні положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1) у Кримінальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25-26, ст. 131):

частину першу статті 96⁹ після цифр “436” доповнити цифрами “436-1”;

статтю 436¹ викласти в такій редакції:

“Стаття 436¹. Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів

1. Виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, у тому числі у вигляді сувенірної продукції, публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на всій території України, крім випадків, передбачених частинами другою і третьою статті 4 Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки”, –

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією майна або без такої.

2. Ті самі дії, вчинені особою, яка є представником влади, або вчинені повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої”;

{Підпункт 2 пункту 2 статті 7 втратив чинність на підставі Закону № 2849-IX від 13.12.2022}

3) у Законі України “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” (Відомості Верховної Ради України, 1994 р., № 7, ст. 36; 2003 р., № 35, ст. 271):

у статті 5:

частину першу після слова “моралі” доповнити словами “вимогам Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”;

частину другу доповнити реченням такого змісту: “Об’єктом знака не можуть бути імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади у комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік (крім випадків, пов’язаних з розвитком української науки та культури), працювали у радянських органах державної безпеки, назви СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних радянських республік та похідні від них, назви, пов’язані з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті”;

статтю 6 доповнити частиною п’ятою такого змісту:

“5. Не можуть одержати правову охорону та не можуть бути зареєстровані як знаки позначення, що суперечать вимогам частини другої статті 5 цього Закону та вимогам Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”;

{Підпункт 4 пункту 2 статті 7 втратив чинність на підставі Закону № 2849-IX від 13.12.2022}

{Підпункт 5 пункту 2 статті 7 втратив чинність на підставі Кодексу № 396-IX від 19.12.2019}

6) розділ VII “Заключні положення” Закону України “Про місцеві державні адміністрації” (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 20–21, ст. 190) доповнити двома абзацами такого змісту:

“У разі якщо протягом строку, визначеного абзацами першим і другим пункту 6 статті 7 “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, сільські, селищні, міські ради або сільські, селищні, міські голови населених пунктів на території відповідної області в установленому Законом України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” порядку не здійснили перейменування районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів чи інших об’єктів топоніміки населених пунктів, назви яких містять у собі символіку комуністичного тоталітарного режиму, таке перейменування здійснюється розпорядженням голови відповідної обласної державної адміністрації (або особи, яка відповідно до законодавства здійснює його

повноваження). Голова обласної державної адміністрації (або особа, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) зобов'язаний прийняти таке розпорядження у тримісячний строк, який обчислюється з моменту закінчення строку, визначеного абзацом другим пункту 6 статті 7 “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”. Таке розпорядження приймається з урахуванням вимог, установлених Законом України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, статтею 3 Закону України “Про присвоєння юридичним особам та об’єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій”, пропозицій громадськості, науковців та рекомендацій Українського інституту національної пам’яті.

У разі якщо протягом строку, визначеного пунктом 6 статті 7 “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, сільські, селищні, міські ради або сільські, селищні, міські голови населених пунктів на території відповідної області в установленому зазначеним законом порядку не здійснять демонтаж пам’ятників, пам’ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932–1933 років в Україні, політичних репресій, особам, які обіймали керівні посади у комуністичній партії, вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік (крім осіб, діяльність яких була значною мірою пов’язана з розвитком української науки та культури), працівникам радянських органів державної безпеки, подіям, пов’язаним з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті, такий демонтаж здійснюється за розпорядженням голови відповідної обласної державної адміністрації (або особи, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження). Голова обласної державної адміністрації (або особа, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) зобов’язаний прийняти розпорядження про демонтаж у тримісячний строк, який обчислюється з моменту закінчення строку, визначеного абзацом четвертим пункту 6 статті 7 “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”;

7) у Законі України “Про політичні партії в Україні” (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 23, ст. 118; 2014 р., № 5, ст. 62):

частину першу статті 5 доповнити пунктом 9 такого змісту:

“9) пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки”;

статтю 9 після частини другої доповнити новою частиною такого змісту:

“У символіці політичної партії не може використовуватися символіка комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів”.

У зв’язку з цим частини третю і четверту вважати відповідно частинами четвертою і п’ятою;

8) у Законі України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 31–32, ст. 263 із наступними змінами):

частину сьому статті 8 доповнити другим реченням такого змісту: “Забороняється використовувати в назві юридичної особи символіку комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів”;

частину другу статті 10 викласти в такій редакції:

“2. Адміністративний збір не справляється за проведення державної реєстрації змін, що вносяться до установчих документів:

благодійних організацій;

юридичних осіб, пов’язаних із прийняттям Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки”, а також зміни місцезнаходження юридичної особи, місця проживання фізичної особи у зв’язку із зміною назви (перейменуванням) скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів, інших об’єктів топоніміки населених пунктів”;

частину першу статті 27 після абзацу третього доповнити новим абзацом такого змісту:

“наявність в установчих документах юридичної особи пропаганди комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки”.

У зв’язку з цим абзаци четвертий – дванадцятий вважати відповідно абзацами п’ятим – тринадцятим;

9) у Законі України “Про географічні назви” (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., № 27, ст. 360; 2014 р., № 6–7, ст. 80):

у статті 5:

після частини дев’ятої доповнити новою частиною такого змісту:

“Забороняється присвоювати географічним об’єктам назви, які є іменами або псевдонімами осіб, які обіймали керівні посади у комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік (крім випадків, пов’язаних з розвитком української науки та культури), працювали у радянських органах державної безпеки, назви СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних радянських республік та похідні від них, а також назви, пов’язані з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням

учасників боротьби за незалежність України у XX столітті (крім пам'ятників та пам'ятних знаків, пов'язаних з опором та вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури)”.

У зв'язку з цим частини десяту та одинадцяту вважати відповідно частинами одинадцятою та дванадцятою;

частину одинадцяту викласти в такій редакції:

“Перейменування географічних об'єктів здійснюється у випадку:

повторення назв однорідних географічних об'єктів у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці;

необхідності повернення окремим географічним об'єктам їхніх історичних назв; істотної зміни функції або призначення географічного об'єкта;

необхідності приведення назви географічного об'єкта у відповідність із вимогами Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”;

частину дванадцяту доповнити реченням такого змісту: “Перейменування географічних об'єктів, пов'язане з необхідністю приведення назв таких географічних об'єктів у відповідність із вимогами Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, здійснюється у порядку, встановленому Законом України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”;

статтю 8 після частини четвертої доповнити новою частиною такого змісту:

“Перейменування географічних об'єктів, пов'язане з необхідністю приведення назв таких об'єктів у відповідність із вимогами Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, здійснюється з урахуванням особливостей, установлених Законом України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”.

У зв'язку з цим частини п'яту та шосту вважати відповідно частинами шостою та сьомою;

{Підпункт 10 пункту 2 статті 7 втратив чинність на підставі Закону № 2849-IX від 13.12.2022}

{Підпункт 11 пункту 2 статті 7 втратив чинність на підставі Закону № 595-VIII від 14.07.2015}

12) пункт 4 частини четвертої статті 21 Закону України “Про інформацію” (Відомості Верховної Ради України, 2011 р., № 32, ст. 313) викласти в такій редакції:

“4) про факти порушення прав і свобод людини, включаючи інформацію, що міститься в архівних документах колишніх радянських органів державної безпеки, пов'язаних з політичними репресіями, Голодомором 1932–1933 років в Україні

та іншими злочинами, вчиненими представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів”;

{Підпункт 13 пункту 2 статті 7 втратив чинність на підставі Кодексу № 396-IX від 19.12.2019}

14) у Законі України “Про громадські об’єднання” (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., № 1, ст. 1; 2014 р., № 17, ст. 593, № 22, ст. 801, ст. 811):

частину першу статті 4 після слів “здоров’я населення” доповнити словами “пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки”;

частину другу статті 18 після пункту 5 доповнити новим пунктом такого змісту:

“6) символіку комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів”.

У зв’язку з цим пункт 6 вважати пунктом 7;

15) у Законі України “Про присвоєння юридичним особам та об’єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій” (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., № 17, ст. 150):

статтю 1 доповнити частиною четвертою такого змісту:

“4. Питання, пов’язані з приведенням раніше присвоєних об’єктам права власності імен фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій у відповідність з вимогами Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, регулюються цим Законом з урахуванням особливостей, встановлених Законом України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”;

статтю 3 доповнити частиною шостою такого змісту:

“6. Забороняється присвоювати юридичним особам та об’єктам права власності імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади у комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік (крім випадків, пов’язаних з розвитком української науки та культури), працювали у радянських органах державної безпеки, назви СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних радянських республік та похідні від них, а також назви, пов’язані з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті (крім пам’ятників та пам’ятних знаків, пов’язаних з опором та вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури)”.

3. Юридичні особи, політичні партії, інші об’єднання громадян, зареєстровані на день набрання чинності цим Законом, у разі порушення його вимог зобов’язані протягом одного місяця з дня набрання чинності цим Законом привести свої установчі документи, найменування та/або символіку у відповідність із ви-

могами цього Закону. При цьому такі юридичні особи звільняються від сплати адміністративного збору під час державної реєстрації змін до установчих документів, пов'язаних з приведенням їх у відповідність із цим Законом.

Власники знаків для товарів і послуг, які на день набрання чинності цим Законом містять символіку комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, протягом шести місяців з дня набрання чинності цим Законом зобов'язані привести такі знаки для товарів і послуг у відповідність із цим Законом.

4. У разі недотримання вимог цього Закону юридичними особами, політичними партіями, іншими об'єднаннями громадян, зазначеними у пункті 3 цієї статті Закону, їхня діяльність підлягає припиненню в установленому законом порядку, крім випадків, коли юридичними особами, політичними партіями, іншими об'єднаннями громадян вжито заходів щодо дотримання вимог цього Закону, а неможливість державної реєстрації змін до установчих документів, пов'язаних з приведенням їх у відповідність із цим Законом, зумовлена об'єктивними причинами.

5. Засновники друкованих медіа, які на момент набрання чинності цим Законом здійснювали пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та/або використовували у назві символіку комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, зобов'язані припинити здійснення такої пропаганди та/або здійснити перереєстрацію друкованого медіа. Засновники таких друкованих медіа звільняються від сплати реєстраційного збору за перереєстрацію.

У разі недотримання вимог цього Закону засновниками друкованих медіа після спливу трьох місяців з дня набрання чинності цим Законом їх випуск підлягає припиненню в установленому законом порядку, крім випадків, коли засновником друкованого медіа вжито заходів щодо дотримання вимог цього Закону, а неможливість перереєстрації такого друкованого медіа зумовлена об'єктивними причинами.

6. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським, районним державним адміністраціям, Верховній Раді Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування у шестимісячний строк з дня набрання чинності цим Законом в установленому порядку здійснити демонтаж пам'ятників, пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932-1933 років в Україні, політичних репресій, особам, які обіймали керівні посади у комуністичній партії, вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік (крім осіб, діяльність яких була значною мірою пов'язана з розвитком української науки та культури), працівникам радянських органів державної безпеки, подіям, пов'язаним з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалеж-

ність України у ХХ столітті, а також в установленому порядку перейменувати райони у містах, сквери, бульвари, вулиці, провулки, узвози, проїзди, проспекти, площі, майдани, набережні, мости, інші об’єкти топоніміки населених пунктів, а також інші географічні об’єкти, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму.

У разі якщо протягом зазначеного в абзаці першому цього пункту строку сільською, селищною, міською радою в установленому цим Законом порядку не прийнято рішення про перейменування районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів чи інших об’єктів топоніміки населених пунктів, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму, таке рішення у формі розпорядження приймається відповідним сільським, селищним, міським головою (або особою, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) у тримісячний строк, що обчислюється з моменту закінчення строку, встановленого абзацом першим цього пункту. Таке розпорядження приймається з урахуванням вимог, встановлених цим Законом, статтею 3 Закону України “Про присвоєння юридичним особам та об’єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій”, пропозицій громадськості, науковців та рекомендацій Українського інституту національної пам’яті.

У разі якщо протягом зазначеного в абзаці першому цього пункту строку Верховною Радою Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування (обласними, районними, сільськими, селищними, міськими радами) в установленому цим Законом порядку не прийнято рішення про перейменування назв географічних об’єктів, що містять символіку комуністичного тоталітарного режиму, таке рішення у формі постанови приймається Кабінетом Міністрів України у тримісячний строк, що обчислюється з моменту закінчення строку, встановленого абзацом першим цього пункту. Таке розпорядження приймається з урахуванням вимог, встановлених цим Законом, статтею 5 Закону України “Про географічні назви”, пропозицій громадськості, науковців та рекомендацій Українського інституту національної пам’яті.

У разі якщо протягом строку, зазначеного в абзаці другому цього пункту, сільським, селищним, міським головою (або особою, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) в установленому цим Законом порядку не прийнято рішення у формі розпорядження про перейменування районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів чи інших об’єктів топоніміки населених пунктів, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму, таке перейменування здійснюється розпорядженням голови відповідної обласної державної адміністрації (або особи, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження). Голова обласної державної адміністрації (або особа, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) зобов’язаний прийняти таке розпорядження у тримісячний строк, який обчислюється з моменту закінчення строку,

визначеного абзацом другим цього пункту. Таке розпорядження приймається з урахуванням вимог, встановлених цим Законом, статтею 3 Закону України “Про присвоєння юридичним особам та об’єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій”, пропозицій громадськості, науковців та рекомендацій Українського інституту національної пам’яті.

У разі якщо протягом зазначеного в абзаці першому цього пункту строку сільською, селищною, міською радою в установленому цим Законом порядку не прийнято рішення про демонтаж пам’ятників, пам’ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932–1933 років в Україні, політичних репресій, особам, які обіймали керівні посади у комуністичній партії, вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік (крім осіб, діяльність яких була значною мірою пов’язана з розвитком української науки та культури), працівникам радянських органів державної безпеки, подіям, пов’язаним з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті, таке рішення у формі розпорядження приймається відповідним сільським, селищним, міським головою (або особою, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) у тримісячний строк, що обчислюється з моменту закінчення строку, встановленого абзацом першим цього пункту.

У разі якщо протягом зазначеного в абзаці п’ятому цього пункту строку не здійснено демонтаж пам’ятників, пам’ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932–1933 років в Україні, політичних репресій, особам, які обіймали керівні посади у комуністичній партії, вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік (крім осіб, діяльність яких була значною мірою пов’язана з розвитком української науки та культури), працівникам радянських органів державної безпеки, подіям, пов’язаним з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті, такий демонтаж здійснюється за розпорядженням голови відповідної обласної державної адміністрації (або особи, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження). Голова обласної державної адміністрації (або особа, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) зобов’язаний прийняти таке розпорядження про демонтаж у тримісячний строк, який обчислюється з моменту закінчення строку, визначеного абзацом п’ятим цього пункту.

7. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським, районним державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування у шестимісячний строк з дня набрання чинності цим Законом

в установленому порядку провести громадські слухання та подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо перейменування населених пунктів, районів та областей, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму.

8. Верховна Рада України у тримісячний строк, який обчислюється з дня закінчення строку, визначеного пунктом 7 цієї статті Закону, приймає рішення про перейменування населених пунктів та районів, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму, з урахуванням пропозицій, поданих Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, та рекомендацій Українського інституту національної пам’яті. У разі якщо протягом строку, встановленого пунктом 7 цієї статті Закону, пропозиції щодо перейменування населених пунктів та районів, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму, не були подані до Верховної Ради України, відповідне рішення про перейменування таких населених пунктів та районів приймається Верховною Радою України на підставі рекомендацій Українського інституту національної пам’яті.

9. Кабінету Міністрів України з метою створення належних умов для реалізації цього Закону:

1) у тримісячний строк з дня опублікування цього Закону привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

2) вжити інших заходів до реалізації цього Закону.

10. Рекомендувати Президенту України з метою збереження пам’яті про жертви комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні встановити День пам’яті жертв комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.

11. Рекомендувати Президенту України привести укази Президента України у відповідність із цим Законом.

Президент України П. ПОРОШЕНКО

м. Київ

9 квітня 2015 року

№ 317-VIII

Чинна редакція Закону: *Zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>

Перші публікації документа:

Голос України від 20.05.2015 – № 87

Урядовий кур’єр від 22.05.2015 – № 90

Офіційний вісник України від 29.05.2015 – 2015 р.,

№ 40, стор. 30, стаття 1181, код акта 76852/2015

Відомості Верховної Ради України від 26.06.2015 – 2015 р., № 26, стор. 1390, стаття 219 (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26, ст.219)

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну

{Із змінами, внесеними згідно із Законами
№ 2849-IX від 13.12.2022, ВВР, 2023, №№ 47-50, ст.120
№ 3894-IX від 20.08.2024}

{У тексті Закону слова “засоби масової інформації” в усіх відмінках і числах замінено словом “медіа” згідно із Законом № 2849-IX від 13.12.2022}

Стаття 1. Визначення термінів

1. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

1) держава-терорист – держава, яка відкрито, з використанням власних збройних сил, інших збройних формувань, або приховано, з використанням збройних формувань, що діють від імені та (або) в інтересах такої держави, вчиняє терористичні акти, акти міжнародного тероризму;

1-1) ідеологія «руського міра» - російська неоколоніальна доктрина, в основу якої покладені шовіністичні, нацистські, расистські, ксенофобські, релігійні ідеї, образи і цілі, знищення України, геноцид Українського народу, невизнання суверенітету України та інших держав, яка має на меті насильницьке розширення російського наднаціонального імперського простору як способу реалізації особливого цивілізаційного права росіян на масові вбивства, державний тероризм, воєнне вторгнення до інших держав, окупацію територій, поширення канонічної території Російської православної церкви за межі території Російської Федерації;

{Частину першу статті 1 доповнено пунктом 1-1 згідно із Законом № 3894-IX від 20.08.2024}

2) органи держави-терориста (держави-агресора) – органи державної влади, у тому числі правоохоронні органи (міліція, поліція тощо), збройні сили, органи судової влади, внутрішні війська, підрозділи спеціального призначення, органи, відповідальні за охорону та захист державного кордону, органи, відповідальні за здійснення податкової та митної політики, органи, відповідальні за проведення дізнання або досудового (попереднього) слідства, прокуратура, органи, відповідальні за державну безпеку або безпеку вищого керівництва держави-терориста (держави-агресора), підрозділи, відповідальні за виконання миротворчих місій, інші збройні, військові, воєнізовані, парамілітарні або інші силові формування держави-терориста (держави-агресора), їх складові або структурні підрозділи, у тому числі формування, найменування яких не відповідають офіційним назвам, прийнятим у державі-терористі (державі-агресорі), але які за здійснюваними функціями належать до зазначених органів чи формувань, а також медіа, в яких

держава-терорист (держава-агресор) має частку власності (корпоративних прав) безпосередньо або через третіх осіб, у тому числі через органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні підприємства тощо;

3) пропаганда російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України – поширення інформації, спрямованої на підтримку або виправдання злочинного характеру діяльності Російської Федерації, органів держави-терориста (держави-агресора), їх посадових осіб, працівників, службовців (у тому числі військовослужбовців) та/або представників, які відкрито або приховано діють від імені Російської Федерації на території України або з територій інших держав проти України; популяризація та глорифікація діяльності органів держави-терориста (держави-агресора), дій їх посадових осіб, працівників, службовців (у тому числі військовослужбовців) та/або представників; публічне заперечення, у тому числі через медіа або з використанням мережі Інтернет, злочинного характеру збройної агресії Російської Федерації проти України; публічне використання символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, використання, створення, поширення продукції, що містить таку символіку, в Україні та/або за кордоном; популяризація ідеології «русского міра» у будь-який спосіб та/або будь-якими засобами;

{Пункт 3 частини першої статті 1 в редакції Закону № 2849-IX від 13.12.2022; із змінами, внесеними згідно із Законом № 3894-IX від 20.08.2024}

4) символіка воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну – символіка, що, зокрема, включає:

а) латинські літери “Z”, “V”, що використовуються як символи воєнного вторгнення в Україну у спосіб та відповідно до ознак, визначених статтею 2 цього Закону;

б) офіційну або неофіційну символіку (емблеми) збройних сил Російської Федерації, у тому числі її сухопутних військ, повітряно-космічних сил, військово-морського флоту, ракетних сил стратегічного призначення, повітряно-десантних військ, сил спеціальних операцій, інших збройних формувань та (або) органів держави-терориста (держави-агресора).

Стаття 2. Заборона пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України

1. Російська Федерація є державою-терористом, однією з цілей політичного режиму якої є геноцид Українського народу, фізичне знищення, масові вбивства громадян України, вчинення міжнародних злочинів проти цивільного населення, використання заборонених методів війни, руйнування цивільних об’єктів та об’єктів критичної інфраструктури, штучне створення гуманітарної катастрофи в Україні або окремих її регіонах.

2. Політичний режим Російської Федерації є нацистським за своєю суттю і практикою та ідеологічно наслідує націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим.

3. Пропаганда російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України забороняється. Використання символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну відповідно до умов, визначених цією статтею, є окремим видом пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України.

4. Використанням символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, зокрема, є:

1) використання латинських літер “Z”, “V” окремо (без правомірного контексту або в контексті виправдання збройної агресії проти України чи інших воєнних дій) або шляхом заміни цими літерами кирилических літер “З”, “С”, “В”, “Ф” чи інших літер в окремих словах з візуальним акцентом на цих літерах;

2) використання символіки збройних сил Російської Федерації, у тому числі її сухопутних військ, повітряно-космічних сил, військово-морського флоту, ракетних сил стратегічного призначення, повітряно-десантних військ, сил спеціальних операцій, інших збройних формувань та (або) органів держави-терориста (держави-агресора).

5. Символіка воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну вважається використаною, якщо вона розміщена:

1) на носіях, поверхнях публічного простору, у тому числі рекламних засобах (носії зовнішньої, внутрішньої реклами), транспортних засобах, а також у друкованих матеріалах (плакатах, листівках тощо), на одязі тощо;

2) у місцях проведення масових заходів політичного, освітнього, релігійного, культурного, наукового або іншого характеру, розважальних заходів та заходів для дітей;

3) в агітаційних матеріалах, крім матеріалів, спрямованих на протидію збройній агресії Російської Федерації проти України;

4) у рекламі в медіа, в мережі Інтернет;

{Пункт 4 частини п'ятої статті 2 в редакції Закону № 2849-IX від 13.12.2022}

5) у повідомленнях у соціальних мережах у мережі Інтернет;

6) у творах (фільмах, передачах, відеоблогах тощо), інших об'єктах авторського права і (або) суміжних прав, створених після 24 лютого 2022 року.

Передбачені цією частиною випадки використання символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну не вважаються правопорушенням, якщо таке використання є правомірним відповідно до частини шостої цієї статті.

6. Заборона використання визначеної цим Законом символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну не поширюється на випадки її використання з легітимною метою, правомірного її використання, що не мають ознак пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, зокрема:

1) у творах, матеріалах (включаючи матеріали соціальної, політичної реклами, передвиборної агітації, агітації всеукраїнського референдуму), вироблених та (або) поширених з метою засудження російського нацистського тоталітарного режиму, воєнного вторгнення в Україну, якщо ця мета виражена в очевидній формі, виходячи зі змісту відповідного твору, матеріалу;

2) у фотографічних творах, інформаційних, інформаційно-аналітичних творах, матеріалах медіа (статті, передачі, повідомлення в соціальних мережах), якщо такі твори, матеріали відповідають хоча б одній з наведених ознак:

а) фіксують факт агресії, незаконного перебування збройних сил або інших представників чи прибічників держави-терориста (держави-агресора);

б) фіксують матеріальні носії, що були у користуванні представників чи прибічників держави-терориста (держави-агресора);

в) фіксують факти виправдання агресії державою-терористом (державою-агресором) чи її представниками;

г) не спрямовані на підтримку, пропаганду або виправдання збройної агресії Російської Федерації проти України чи інших військових дій проти України, або на маніпулювання суспільною свідомістю з метою створення позитивного образу держави-терориста (держави-агресора), органів держави-терориста (держави-агресора), посадових осіб, працівників або службовців (у тому числі військовослужбовців) та (або) представників органів держави-терориста (держави-агресора);

3) у торговельних марках, заявлених на реєстрацію у встановленому законом порядку або які в інший спосіб отримали правову охорону до 24 лютого 2022 року, у торговельних марках, що мають міжнародну реєстрацію, отриману до 24 лютого 2022 року, або у торговельних марках, що визнані у встановленому законом порядку добре відомими до 24 лютого 2022 року, які використовуються відповідно до законодавства у сфері охорони прав на торговельні марки;

4) на трофейній техніці, що використовується з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, правоохоронними органами України;

5) для визначення номіналів поштових марок України, видання яких покладено на національного оператора поштового зв'язку, якщо такі знаки поштової оплати введені в обіг до 24 лютого 2022 року;

6) в експозиціях музеїв, тематичних виставках, Музейному фонді України, а також бібліотечних фондах на різних носіях інформації;

7) у процесі наукової діяльності, в тому числі під час наукових досліджень та поширення їх результатів у не заборонений законодавством України спосіб;

8) під час викладення або реконструкції (зокрема історичної) історичних подій;

9) у посібниках, підручниках та інших матеріалах наукового, освітнього і навчального характеру, які використовуються у навчальному, навчально-виховному та освітньому процесі.

Стаття 3. Відповідальність за порушення цього Закону

Винні у порушенні вимог цього Закону фізичні та (або) юридичні особи, посадові особи юридичних осіб, посадові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування несуть відповідальність відповідно до закону.

Стаття 4. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Внести зміни до таких законів України:

{Підпункт 1 пункту 2 статті 4 втратив чинність на підставі Закону № 2849-IX від 13.12.2022}

2) у Законі України “Про політичні партії в Україні” (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 23, ст. 118 із наступними змінами):

частину першу статті 5 доповнити пунктом 9¹ такого змісту:

“9¹) пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну”;

частину третю статті 9 викласти в такій редакції:

“У символіці політичної партії не може використовуватися символіка комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, символіка воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну”;

3) у статті 1 Закону України “Про боротьбу з тероризмом” (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 25, ст. 180 із наступними змінами):

після абзацу одинадцятого доповнити новим абзацом такого змісту:

“пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України”.

У зв’язку з цим абзаци дванадцятий – двадцять шостий вважати відповідно абзацами тринадцятим - двадцять сьомим;

після абзацу двадцять другого доповнити новим абзацом такого змісту:

“держава-терорист – держава, яка відкрито, з використанням власних збройних сил, інших збройних формувань, або приховано, з використанням збройних формувань, що діють від імені та (або) в інтересах такої держави, вчиняє терористичні акти, акти міжнародного тероризму”.

У зв’язку з цим абзаци двадцять третій - двадцять сьомий вважати відповідно абзацами двадцять четвертим – двадцять восьмим;

{Підпункт 4 пункту 2 статті 4 втратив чинність на підставі Закону № 2849-IX від 13.12.2022}

5) у Законі України “Про громадські об’єднання” (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., № 1, ст. 1 із наступними змінами):

частину першу статті 4 викласти в такій редакції:

“1. Утворення і діяльність громадських об’єднань, мета (цілі) або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу

насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підлив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки, порушення рівноправності громадян залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; поширення відомостей, що містять виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього конфлікту, громадянського конфлікту, громадянської війни, заперечення тимчасової окупації частини території України; пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, забороняються”;

частину другу статті 18 доповнити абзацом сьомим такого змісту:

“У символіці громадського об'єднання не може використовуватися символіка комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, символіка воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну”;

б) частину п'яту статті 16 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” (Відомості Верховної Ради України, 2016 р., № 2, ст. 17) після абзацу третього доповнити новим абзацом такого змісту:

“символіку воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну”.

У зв'язку з цим абзац четвертий вважати абзацом п'ятим.

3. Кабінету Міністрів України з метою створення належних умов для реалізації цього Закону у тримісячний строк з дня опублікування цього Закону привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом.

Президент України В. ЗЕЛЕНСЬКИЙ

м. Київ

22 травня 2022 року

№ 2265-IX

Чинна редакція Закону: *Zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20>

Перші публікації документа:

Голос України від 11.06.2022 – № 121

Урядовий кур'єр від 15.06.2022 – № 131

Офіційний вісник України від 24.06.2022 – 2022 р., № 49, стор. 58,
стаття 2681, код акта 111945/2022

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів

{Із змінами, внесеними згідно із Законом № 3097-IX від 03.05.2023}

З метою захисту національних інтересів, національної безпеки, забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави, враховуючи повномасштабну агресивну війну, яку Російська Федерація розв'язала і веде проти України та Українського народу з порушенням норм міжнародного права, вчиняючи злочини проти людяності,

зважаючи на те, що метою збройної агресії Російської Федерації є позбавлення Українського народу незалежності і суверенітету та повернення його до стану залежності, як було за часів Російської імперії та Союзу Радянських Соціалістичних Республік,

визнаючи, що століття російського панування на українських землях супроводжувалися системними заходами, спрямованими на асиміляцію Українського народу, заборону та викорінення української мови та культури, руйнування його традицій, духовної культури та етнічної самобутності, а також систематичними масовими репресіями, наслідком яких стало знищення мільйонів людей,

вшановуючи пам'ять мільйонів співвітчизників, які стали жертвами російського імперського панування в Україні,

продовжуючи процес відродження національної пам'яті Українського народу і захисту українського культурного та інформаційного простору, започаткований ухваленням законів України “Про Голодомор 1932-1933 років в Україні”, “Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті”, “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, “Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну”,

зважаючи на те, що примусове підпорядкування народів чужому домінуванню призводить до їх експлуатації, заперечує основні права людини, суперечить Статуту Організації Об'єднаних Націй та Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам, ухваленій 25-ю сесією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 14 грудня 1960 року,

засуджуючи всі форми колоніалізму,

керуючись статтею 11 Конституції України, яка зобов'язує державу сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури,

Верховна Рада України ухвалює цей Закон.

Стаття 1. Сфера дії Закону

1. Цей Закон визначає правові засади засудження російської імперської політики в Україні, заборони пропаганди її символіки та встановлює порядок ліквідації символіки російської імперської політики.

Стаття 2. Визначення термінів

1. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

1) пропаганда російської імперської політики – публічна глорифікація або виправдання російської імперської політики, поширення інформації, спрямованої на виправдання російської імперської політики, а також публічне використання продукції, що містить символіку російської імперської політики, публічне заперечення злочинів (репресивних заходів) проти Українського народу;

2) російська імперська політика (російська колоніальна політика) – система заходів, що здійснювалися органами управління, збройними формуваннями, політичними партіями, недержавними організаціями, установами, підприємствами, групами чи окремими громадянами (підданими) Російського царства (Московського царства), Російської імперії, Російської республіки, Російської держави, Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Російської Федерації, спрямованих на підкорення, експлуатацію, асиміляцію Українського народу;

3) русифікація - складова російської імперської політики, спрямована на нав'язування використання російської мови, пропагування російської культури як вищих порівняно з іншими національними мовами та культурами, витіснення з ужитку української мови, звуження українського культурного та інформаційного простору;

4) символіка російської імперської політики – символіка, що включає:

а) будь-яке зображення державних прапорів, гербів та інших символів Російського царства (Московського царства), Російської імперії, Російської республіки, Російської держави, Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Російської Федерації;

б) гімни Російської імперії, Російської республіки, Російської держави, Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Російської Федерації чи їх фрагменти;

в) зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені особам, які обіймали керівні посади в органах влади і управління, політичних організаціях, партіях, збройних формуваннях Російського царства (Московського царства), Російської імперії, Російської республіки, Російської держави, Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік,

Російської Федерації, територіальних утворень, адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі невизнаних, що створювалися під час реалізації російської імперської політики на окупованих, анексованих чи в інший спосіб зайнятих Російським царством (Московським царством), Російською імперією, Російською республікою, Російською державою, Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою, Союзом Радянських Соціалістичних Республік, Російською Федерацією територіях, і брали участь або сприяли реалізації російської імперської політики (крім зображень, пам'ятників, пам'ятних знаків, написів, присвячених особам, пов'язаним із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури), працівникам радянських органів державної безпеки всіх рівнів;

г) зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені особам, які публічно, у тому числі в медіа, у літературних та інших мистецьких творах, підтримували, глорифікували або виправдовували російську імперську політику, закликали до русифікації чи українофобії (крім зображень, пам'ятників, пам'ятних знаків, написів, присвячених особам, пов'язаним із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури);

г) зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені подіям, пов'язаним із здійсненням російської імперської політики (крім зображень, пам'ятників та пам'ятних знаків, пов'язаних з опором і вигнанням нацистських окупантів з України, із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури);

д) зображення гасел, цитат осіб, які обіймали керівні посади в органах влади і управління, політичних організаціях, партіях, збройних формуваннях Російського царства (Московського царства), Російської імперії, Російської республіки, Російської держави, Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Російської Федерації, територіальних утворень, адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі невизнаних, що створювалися під час реалізації російської імперської політики на окупованих, анексованих чи в інший спосіб зайнятих Російським царством (Московським царством), Російською імперією, Російською республікою, Російською державою, Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою, Союзом Радянських Соціалістичних Республік, Російською Федерацією територіях, і брали участь або сприяли реалізації російської імперської політики, публічно, у тому числі в медіа, у літературних та інших мистецьких творах, підтримували, глорифікували або виправдовували російську імперську політику, закликали до русифікації чи українофобії (крім зображень гасел, цитат, пов'язаних із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком україн-

ської національної державності, науки, культури), працівників радянських органів державної безпеки всіх рівнів;

е) зображення, написи, пов'язані із глорифікацією і виправданням російської імперської політики;

є) назви областей, районів, населених пунктів, районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів, інших об'єктів топонімії населених пунктів, підприємств, установ, організацій на території України, яким присвоєні імена або псевдоніми осіб, які відповідають критеріям, встановленим підпунктами "в" і "г" цього пункту, назви подій, пов'язаних із реалізацією російської імперської політики, назви російських міст та інших географічних, історичних та культурних об'єктів Російської Федерації, що не пов'язані безпосередньо із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури або з культурою поневолених народів Російської Федерації;

5) поневолені народи Російської Федерації – народи, що втратили національну незалежність внаслідок агресії Російського царства (Московського царства), Російської імперії, Російської республіки, Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Російської Федерації і право на самовизначення яких продовжує обмежуватися російським нацистським тоталітарним режимом;

6) українофобія - дискримінаційні дії, публічно висловлені заклики, у тому числі в медіа, у літературних та мистецьких творах, що заперечують суб'єктність Української держави, української нації, боротьбу проти підкорення, експлуатації, асиміляції Українського народу, а також правомірність захисту політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитку української національної державності, науки, культури, зневажають питомі етнокультурні ознаки українців, ігнорують українську мову та культуру.

Стаття 3. Засудження російської імперської політики

1. Російська імперська політика визнається злочинною та засуджується.

Стаття 4. Заборона пропаганди російської імперської політики

1. Пропаганда російської імперської політики та її символики забороняється.

2. Присвоєння географічним об'єктам, юридичним особам та об'єктам права власності назв, що глорифікують, увічнюють, пропагують або містять символіку російської імперської політики, а також держави-терориста (держави-агресора) або її визначні, пам'ятні, історичні та культурні місця, населені пункти, дати, події, забороняється.

Стаття 5. Заборона використання та пропаганди символіки російської імперської політики

1. Виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки російської імперської політики в Україні забороняються.

2. Заборона, передбачена частиною першою цієї статті, не поширюється на випадки використання символіки російської імперської політики:

- 1) у приватних колекціях та приватних архівних зібраннях;
- 2) як об'єктів антикварної торгівлі;
- 3) на документах державних органів, органів місцевого самоврядування (місцевих органів державної влади і управління), прийнятих чи виданих до набрання чинності цим Законом;
- 4) на документах, виданих закладами освіти та науки, підприємствами, установами, організаціями до набрання чинності цим Законом;
- 5) на об'єктах всесвітньої спадщини;
- 6) на намогильних спорудах, розташованих на території місць поховань, місць почесного поховання на території кладовища;
- 7) на державних нагородах, ювілейних медалях та інших відзнаках, якими нагороджувалися особи до набрання чинності цим Законом, а також на документах, що посвідчують нагородження ними;
- 8) у Музейному фонді України, Національному архівному фонді України, а також бібліотечних фондах на різних носіях інформації;
- 9) на оригіналах бойових знамен (крім символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну);
- 10) на документах про державну реєстрацію актів цивільного стану, документах, що посвідчують особу та підтверджують громадянство, документах про освіту та кваліфікацію, трудову діяльність особи, документах про право власності на рухоме чи нерухоме майно (включно з технічною документацією до таких документів), документах щодо стану здоров'я особи.

3. Заборона, передбачена частиною першою цієї статті, не поширюється на випадки використання символіки російської імперської політики (за умови, що це не призводить до виправдання і глорифікації російської імперської політики):

- 1) в експозиціях музеїв, тематичних виставках;
- 2) у процесі наукової діяльності, у тому числі під час проведення наукових досліджень та поширення їх результатів у не заборонений законодавством України спосіб;
- 3) під час показу, опису, реконструкції (зокрема історичної) або в інший спосіб відтворення історичних подій;
- 4) у творах мистецтва;
- 5) у посібниках, підручниках та інших матеріалах наукового, освітнього і навчального характеру, які використовуються у навчальному, навчально-виховному і освітньому процесах;
- 6) у процесі інформаційної роботи з метою поширення інформації про агресивну війну, яку Російська Федерація розв'язала і веде проти України та Українського народу;

7) в інформаційних, інформаційно-аналітичних програмах та документальних фільмах;

8) в атласах, картах, путівниках.

4. За рішенням сільської, селищної, міської ради, військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів), військово-цивільної адміністрації населеного пункту (населених пунктів) пам’ятник, пам’ятний знак, що символізує російську імперську політику, розташований на території місць почесного поховання за межами кладовища, демонтується (переноситься) з публічного простору. У такому разі сільська, селищна, міська рада, військова адміністрація населеного пункту (населених пунктів), військово-цивільна адміністрація населеного пункту (населених пунктів), на території якого розміщено відповідне місце почесного поховання за межами кладовища, визначає підрозділ, відповідальний за організацію перепоховання відповідно до закону, демонтажу (перенесення) з публічного простору.

5. У разі якщо пам’ятник, пам’ятний знак містить окремий елемент, що символізує російську імперську політику, за рішенням сільської, селищної, міської ради, військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів), військово-цивільної адміністрації населеного пункту (населених пунктів) такий елемент демонтується (вилучається) з публічного простору.

6. Положення частин четвертої і п’ятої цієї статті застосовуються у випадку, якщо пам’ятник, пам’ятний знак не внесено до Державного реєстру нерухомих пам’яток України або не взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності Законом України “Про охорону культурної спадщини”. У разі якщо пам’ятник, пам’ятний знак внесено до Державного реєстру нерухомих пам’яток України або взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності Законом України “Про охорону культурної спадщини”, демонтаж (вилучення) відповідного елемента з публічного простору здійснюється з дотриманням процедур, передбачених законодавством про охорону культурної спадщини.

Стаття 6. Забезпечення умов для проведення досліджень та здійснення заходів з увічнення пам’яті про боротьбу проти російської імперської політики

1. Держава вживає заходів, спрямованих на підвищення поінформованості громадськості про злочини, вчинені організаторами та виконавцями російської імперської політики, а також про спротив Українського народу російській імперській політиці, розробляє та вдосконалює навчальні посібники, програми та заходи з питань історії російської імперської політики.

2. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам’яті Українського народу, збирає, узагальнює та оприлюднює інформацію про злочини (репресивні заходи) російської імперської політики проти Українського народу, надає роз’яснення та рекомендації щодо реалізації норм цього Закону.

Для надання фахових висновків з питань реалізації норм цього Закону, зокрема щодо належності об'єктів до символіки російської імперської політики, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу, утворює експертну комісію.

3. Держава заохочує і підтримує діяльність громадських об'єднань, які проводять дослідницьку та просвітницьку роботу щодо інформування про злочини (репресивні заходи) російської імперської політики проти Українського народу.

Стаття 7. Відповідальність за порушення законодавства про заборону виготовлення, поширення, а також публічного використання символіки російської імперської політики

1. Особи, винні у порушенні вимог цього Закону, несуть відповідальність згідно із законом.

2. У разі невиконання юридичними особами, політичними партіями, іншими об'єднаннями громадян вимог цього Закону їхня діяльність підлягає припиненню (забороні) в судовому порядку за позовом центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців.

Для проведення правової експертизи щодо невідповідності діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, її обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної партії, іншого об'єднання громадян вимогам цього Закону центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців, утворює комісію з питань дотримання вимог Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів”.

Стаття 8. Прикінцеві та перехідні положення

1. Цей Закон набирає чинності через три місяці з дня його опублікування, крім пунктів 11 і 16 цієї статті, які набирають чинності з дня, наступного за днем опублікування цього Закону.

2. Внести зміни до таких законів України:

1) у Законі України “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” (Відомості Верховної Ради України, 1994 р., № 7, ст. 36; 2003 р., № 35, ст. 271; 2015 р., № 26, ст. 219; 2020 р., № 51, ст. 481):

у статті 5:

у частині першій слова “вимогам Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів

в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” та на який” замінити словами “вимогам законів України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії” та на яку”;

частину другу доповнити абзацом другим такого змісту:

“Об’єктом торговельної марки не може бути символіка російської імперської політики в розумінні Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”;

у частині п’ятій статті 6 слова “вимогам Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” замінити словами “вимогам законів України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”;

2) розділ VII “Заключні положення” Закону України “Про місцеві державні адміністрації” (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 20-21, ст. 190; 2015 р., № 26, ст. 219) доповнити абзацами четвертим – шостим такого змісту:

“У разі якщо протягом строку, визначеного абзацами першим і другим пункту 6 статті 8 Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”, сільські, селищні, міські ради, військові адміністрації населених пунктів, військово-цивільні адміністрації населених пунктів або сільські, селищні, міські голови на території відповідної області у порядку, встановленому Законом України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”, не здійснили перейменування районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів, інших об’єктів топонімії населених пунктів, назви яких містять символіку російської імперської політики, таке перейменування здійснюється розпорядженням голови відповідної обласної державної адміністрації (особи, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження). Голова обласної державної адміністрації (особа, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) зобов’язаний прийняти таке розпорядження у тримісячний строк, який обчислюється з моменту закінчення строку, визначеного абзацом другим пункту 6 статті 8 Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”. Таке розпорядження приймається з дотриманням вимог, встановлених Законом України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”, статтею 3 Закону України “Про присвоєння юридичним особам та об’єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій”, з урахуванням пропозицій громад-

ськості, науковців та рекомендацій центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу.

У разі якщо протягом строку, визначеного пунктом 6 статті 8 Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”, сільські, селищні, міські ради, військові адміністрації населених пунктів, військово-цивільні адміністрації населених пунктів або сільські, селищні, міські голови на території відповідної області у встановленому зазначеним законом порядку не здійснили демонтаж (перенесення) з публічного простору пам'ятників, пам'ятних знаків, присвячених особам, які обіймали керівні посади в органах влади і управління, політичних організаціях, партіях, збройних формуваннях Російського царства (Московського царства), Російської імперії, Російської республіки, Російської держави, Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Російської Федерації, територіальних утворень, адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі невизнаних, що створювалися під час реалізації російської імперської політики на окупованих, анексованих чи в інший спосіб зайнятих Російським царством (Московським царством), Російською імперією, Російською республікою, Російською державою, Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою, Союзом Радянських Соціалістичних Республік, Російською Федерацією територіях, і брали участь або сприяли реалізації російської імперської політики, публічно, у тому числі в медіа, у літературних та інших мистецьких творах, підтримували, глорифікували або виправдовували російську імперську політику, закликали до русифікації чи українофобії (крім зображень, пам'ятників, пам'ятних знаків, написів, присвячених особам, пов'язаним із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури), працівникам радянських органів державної безпеки всіх рівнів, або які містять символіку російської імперської політики, такий демонтаж (перенесення) з публічного простору здійснюється за розпорядженням голови відповідної обласної державної адміністрації (особи, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження). Голова обласної державної адміністрації (особа, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) зобов'язаний прийняти розпорядження про демонтаж (перенесення) з публічного простору у тримісячний строк, який обчислюється з моменту закінчення строку, визначеного абзацом п'ятим пункту 6 статті 8 Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”.

Положення абзацу п'ятого цього розділу застосовуються у випадку, якщо пам'ятник, пам'ятний знак не внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України або не взято на державний облік відповідно до законодавства, що

діяло до набрання чинності Законом України “Про охорону культурної спадщини”. У разі якщо пам’ятник, пам’ятний знак внесено до Державного реєстру нерухомих пам’яток України або взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності Законом України “Про охорону культурної спадщини”, демонтаж (вилучення) відповідного елемента з публічного простору здійснюється з дотриманням процедур, передбачених законодавством про охорону культурної спадщини”;

3) у Законі України “Про політичні партії в Україні” (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 23, ст. 118 із наступними змінами):

частину першу статті 5 доповнити пунктом 12 такого змісту:

“12) пропаганду російської імперської політики відповідно до Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів”;

частину третю статті 9 доповнити словами “а також символіка російської імперської політики, визначена Законом України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів”;

4) у Законі України “Про географічні назви” (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., № 27, ст. 360 із наступними змінами):

у статті 5:

частину шосту викласти в такій редакції:

“Імена видатних державних або громадських діячів, представників науки, культури чи інших осіб, діяльність яких не пов’язана з відповідними географічними об’єктами, можуть присвоюватися посмертно, лише у виняткових випадках, з урахуванням думки населення, яке проживає на території, де розташовані ці об’єкти, шляхом проведення консультацій з громадськістю щодо запропонованих змін”;

після частини десятої доповнити новою частиною такого змісту:

“Забороняється присвоювати географічним об’єктам назви, які:

є іменами осіб, які обіймали керівні посади в органах влади і управління, політичних організаціях, партіях, збройних формуваннях Російського царства (Московського царства), Російської імперії, Російської республіки, Російської держави, Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Російської Федерації, територіальних утворень, адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі невизнаних, що створювалися під час реалізації російської імперської політики на окупованих, анексованих чи в інший спосіб зайнятих Російським царством (Московським царством), Російською імперією, Російською республікою, Російською державою, Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою, Союзом Радянських Соціалістичних Республік, Російською Федерацією територіях, і брали участь або сприяли реалізації російської імперської політики (крім осіб, пов’язаних із захистом по-

літичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури), працівників радянських органів державної безпеки всіх рівнів;

є іменами осіб, які публічно, у тому числі в медіа, у літературних та інших мистецьких творах, підтримували, gloryфікували або виправдовували російську імперську політику, закликали до русифікації чи українофобії (крім осіб, пов'язаних із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури);

містять символіку російської імперської політики, які пов'язані з реалізацією російської імперської політики, які gloryфікують та/або виправдовують російську імперську політику, зокрема назви на честь Російського царства (Московського царства), Російської імперії, Російської республіки, Російської держави, Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Російської Федерації;

містять символіку російської імперської політики відповідно до Закону України "Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів".

У зв'язку з цим частини одинадцяту і дванадцяту вважати відповідно частинами дванадцятою і тринадцятою;

частини дванадцяту і тринадцяту викласти в такій редакції:

"Перейменування географічних об'єктів здійснюється у разі:

повторення назв однорідних географічних об'єктів у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці;

необхідності повернення окремому географічному об'єкту його історичної назви;

істотної зміни функції або призначення географічного об'єкта;

необхідності приведення назви географічного об'єкта у відповідність із вимогами Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки";

необхідності приведення назви географічного об'єкта у відповідність із вимогами Закону України "Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів";

необхідності приведення назви географічного об'єкта у відповідність із стандартами державної мови.

Перейменування географічних об'єктів здійснюється з урахуванням думки населення, яке проживає на території, де розташовані ці об'єкти, шляхом проведення консультацій з громадськістю щодо запропонованих змін";

доповнити частиною чотирнадцятою такого змісту:

"Перейменування сіл, селищ, міст, пов'язане з необхідністю приведення назв сіл, селищ, міст у відповідність із стандартами державної мови, здійснюється

у порядку, встановленому пунктами 11–13 статті 8 Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”;

текст статті 8 викласти в такій редакції:

“Пропозиції щодо найменування або перейменування географічного об’єкта з необхідним обґрунтуванням, картографічними матеріалами, розрахунками та кошторисами витрат, пов’язаних з таким найменуванням або перейменуванням, у межах, визначених законом, можуть вноситися органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, громадянами України.

Пропозиції щодо найменування або перейменування географічного об’єкта вносяться до відповідних органів державної влади або органів місцевого самоврядування. Розгляд таких пропозицій, якщо інше не передбачено Конституцією України та законом, здійснюється з обов’язковим урахуванням відповідно:

пропозицій відповідних місцевих рад – щодо найменування або перейменування географічних об’єктів, розташованих на території кількох адміністративно-територіальних одиниць;

висновку центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері транспорту, - щодо найменування або перейменування залізничних станцій, портів, пристаней, аеропортів та інших об’єктів транспорту;

висновку Національної комісії зі стандартів державної мови – щодо відповідності пропозицій стандартам державної мови (якщо перейменування пов’язане з приведенням назви адміністративно-територіальної одиниці у відповідність із стандартами державної мови);

висновків відповідних центральних органів виконавчої влади - щодо найменування або перейменування гідровузлів, водосховищ, каналів, водних об’єктів, родовищ корисних копалин, інших подібних об’єктів, територій, об’єктів природно-заповідного фонду тощо;

висновку спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань географічних назв – щодо відповідності пропозиції про найменування або перейменування географічного об’єкта положенням цього Закону (крім випадків необхідності приведення назви географічного об’єкта у відповідність із вимогами Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”).

Якщо перейменування пов’язане з приведенням назви адміністративно-територіальної одиниці у відповідність із стандартами державної мови, пропозиції та/або проекти рішень про перейменування географічних об’єктів направляються у встановленому законодавством порядку до Національної комісії зі стандартів державної мови для здійснення відповідної експертизи. Висновок Національної комісії зі стандартів державної мови щодо відповідності пропозицій стандартам державної мови є обов’язковим для врахування при прийнятті рішень про перейменування відповідного географічного об’єкта.

Переimenування, пов'язані з необхідністю приведення назви адміністративно-територіальної одиниці у відповідність із стандартами державної мови, здійснюються у порядку, встановленому пунктами 11–13 статті 8 Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”.

Пропозиції та рішення органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо найменування або переimenування географічних об'єктів подаються для здійснення відповідної експертизи до спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань географічних назв (крім випадків необхідності приведення назви географічного об'єкта у відповідність із вимогами Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”). Висновок спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань географічних назв щодо відповідності пропозицій та/або рішень положенням цього Закону є обов'язковим для врахування при прийнятті рішень про найменування або переimenування відповідного географічного об'єкта.

Географічні об'єкти, що утворюються за рішенням Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, найменовуються відповідними рішеннями про їх утворення згідно з вимогами цього Закону.

Переimenування географічних об'єктів, пов'язані з необхідністю приведення їхніх назв у відповідність з вимогами Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, здійснюються з урахуванням особливостей, встановлених Законом України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”.

Переimenування географічних об'єктів, пов'язані з необхідністю приведення їхніх назв у відповідність з вимогами Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”, здійснюються з урахуванням особливостей, встановлених Законом України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”.

Порядок здійснення експертизи пропозицій та рішень органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо найменування та переimenування географічних об'єктів затверджується Кабінетом Міністрів України.

Порядок найменування та переimenування географічних об'єктів, що складають систему адміністративно-територіального устрою України, визначається окремим законом”;

5) пункт 4 частини четвертої статті 21 Закону України “Про інформацію” (Відомості Верховної Ради України, 2011 р., № 32, ст. 313; 2015 р., № 26, ст. 219) викласти в такій редакції:

“4) про факти порушення прав і свобод людини, включаючи інформацію, що міститься в архівних документах колишніх радянських органів державної безпеки, пов’язаних з політичними репресіями, Голодомором 1932–1933 років в Україні та іншими злочинами, вчиненими особами, які брали участь або сприяли реалізації російської імперської політики, представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів”;

б) у Законі України “Про громадські об’єднання” (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., № 1, ст. 1; 2016 р., № 2, ст. 17; із змінами, внесеними Законом України від 22 травня 2022 року № 2265-IX):

у частині першій статті 4 слова “пропаганду комуністичного” замінити словами “пропаганду російської імперської політики та її символики, комуністичного”;

в абзаці сьомому частини другої статті 18 слова “не може використовуватися символіка” замінити словами “не може використовуватися символіка російської імперської політики, символіка”;

7) у Законі України “Про присвоєння юридичним особам та об’єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій” (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., № 17, ст. 150; 2015 р., № 26, ст. 219):

статтю 1 доповнити частиною п’ятою такого змісту:

“5. Питання, пов’язані з приведенням раніше присвоєних об’єктам права власності імен фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій у відповідність з вимогами Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”, регулюються цим Законом з урахуванням особливостей, встановлених Законом України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”;

у статті 3:

абзац перший частини п’ятої викласти в такій редакції:

“5. Імена фізичних осіб, ювілейні та святкові дати, назви і дати історичних подій присвоюються юридичним особам та об’єктам права власності лише після проведення громадського обговорення та за згодою відповідного трудового колективу. Питання, пов’язані з приведенням раніше присвоєних об’єктам права власності імен фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій у відповідність з вимогами Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”, регулюються цим Законом з урахуванням особливостей, встановлених Законом України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”;

доповнити частинами сьомою і восьмою такого змісту:

“7. Забороняється присвоювати юридичним особам та об’єктам права власності назви:

які містять імена осіб, які обіймали керівні посади в органах влади і управління, політичних організаціях, партіях, збройних формуваннях Російського царства (Московського царства), Російської імперії, Російської республіки, Російської держави, Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Російської Федерації, територіальних утворень, адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі невизнаних, що створювалися під час реалізації російської імперської політики на окупованих, анексованих чи в інший спосіб зайнятих Російським царством (Московським царством), Російською імперією, Російською республікою, Російською державою, Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою, Союзом Радянських Соціалістичних Республік, Російською Федерацією територіях, і брали участь або сприяли реалізації російської імперської політики, осіб, які публічно, у тому числі в медіа, у літературних та інших мистецьких творах, підтримували, глорифікували або виправдовували російську імперську політику, закликали до русифікації чи українофобії (крім осіб, пов'язаних із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури), працівників радянських органів державної безпеки всіх рівнів, а також які містять символіку російської імперської політики;

на честь історичних подій, ювілейних і святкових дат, пов'язаних із здійсненням російської імперської політики (крім подій, пов'язаних із опором і вигнанням нацистських окупантів з України або із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки та культури, а також випадків вшанування пам'яті українців, які постраждали від російської імперської політики, її репресивних заходів, русифікації);

на честь історичних подій, ювілейних і святкових дат, пов'язаних із Російським царством (Московським царством), Російською імперією, Російською республікою, Російською державою, Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою, Союзом Радянських Соціалістичних Республік, Російською Федерацією, що не пов'язані безпосередньо із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури або з культурою поневолених народів Російської Федерації.

8. Забороняється присвоювати юридичним особам та об'єктам права власності назви, які містять імена осіб, які обіймали керівні посади в політичній партії, діяльність якої було заборонено судом, а також народних депутатів України та депутатів місцевих рад, які були обрані від політичної партії (місцевої організації політичної партії), забороненої у судовому порядку, а також сільських, селищних, міських голів, яких було обрано від політичної партії (місцевої організації політичної партії), діяльність якої було заборонено судом”;

частину третю статті 6 викласти в такій редакції:

“3. У разі якщо у фізичної особи, ім’я якої пропонується присвоїти юридичній особі або об’єкту права власності, є родичі (діти, вдова, вдівець, а якщо їх немає - батьки, рідні брати та сестри), як правило, додається також їх письмова згода на присвоєння імені”;

пункти 6 і 7 частини першої статті 8 викласти в такій редакції:

“6) обласні, районні ради, обласні, районні військово-цивільні адміністрації, військові адміністрації – юридичним особам, майно яких перебуває у спільній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, та об’єктам права власності, які за ними закріплені;

7) сільські, селищні, міські ради, військово-цивільні, військові адміністрації населених пунктів – юридичним особам, майно яких перебуває у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, та об’єктам права власності, які за ними закріплені, а також вулицям, провулкам, проспектам, площам, паркам, скверам, бульварам, узвозам, проїздам, майданам, набережним, мостам”;

8) частину другу статті 6 Закону України “Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у XX столітті” (Відомості Верховної Ради України, 2015 р., № 25, ст. 190) викласти в такій редакції:

“2. Публічне заперечення факту правомірності боротьби за незалежність України у XX столітті, а також перебування у публічному просторі назв об’єктів топоніміки населених пунктів, а також пам’ятників та пам’ятних знаків, присвячених особам, пов’язаним із переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті, визнається наругою над пам’яттю борців за незалежність України у XX столітті, приниженням гідності Українського народу і є протиправним”;

9) пункт 8 частини третьої статті 4 Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” (Відомості Верховної Ради України, 2015 р., № 26, ст. 219) доповнити словами “на території кладовищ”;

10) частину п’яту статті 16 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” (Відомості Верховної Ради України, 2016 р., № 2, ст. 17; із змінами, внесеними Законом України від 22 травня 2022 року № 2265-IX) після абзацу третього доповнити новим абзацом такого змісту:

“символіку російської імперської політики відповідно до Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”.

У зв’язку з цим абзаци четвертий і п’ятий вважати відповідно абзацами п’ятим і шостим.

3. Юридичні особи, політичні партії, інші об’єднання громадян, зареєстровані на день набрання чинності цим Законом, у разі недодержання вимог цього Закону зобов’язані протягом одного місяця з дня набрання чинності цим Законом

привести свої установчі документи, найменування та/або символіку у відповідність із цим Законом. При цьому такі юридичні особи звільняються від сплати адміністративного збору під час державної реєстрації змін до установчих документів, пов'язаних з приведенням їх у відповідність із цим Законом. Власники знаків для товарів і послуг, які на день набрання чинності цим Законом містять символіку російської імперської політики, протягом трьох місяців з дня набрання чинності цим Законом зобов'язані привести такі знаки для товарів і послуг у відповідність із цим Законом.

4. У разі недодержання вимог цього Закону юридичними особами, політичними партіями, іншими об'єднаннями громадян, зазначеними у пункті 3 цієї статті, їхня діяльність підлягає забороні у встановленому законом порядку, крім випадків, якщо юридичними особами, політичними партіями, іншими об'єднаннями громадян вжито заходів для додержання вимог цього Закону, а неможливість державної реєстрації змін до установчих документів, пов'язаних з приведенням їх у відповідність із цим Законом, зумовлена об'єктивними причинами.

5. З моменту набрання чинності цим Законом будь-які суперечності щодо застосування положень законодавства, пов'язаних із заборонаю пропаганди комуністичного тоталітарного режиму або російського нацистського тоталітарного режиму та їхньої символіки, вирішуються із застосуванням положень цього Закону.

У разі якщо норми Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” містять обмеження, не передбачені цим Законом, застосовуються норми Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”.

У разі якщо норми Закону України “Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну” містять обмеження, не передбачені цим Законом, застосовуються норми Закону України “Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну”.

6. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським, районним державним адміністраціям, Верховній Раді Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування, військовим адміністраціям населеного пункту (населених пунктів), військово-цивільним адміністраціям населеного пункту (населених пунктів) у шестимісячний строк з дня набрання чинності цим Законом у встановленому законодавством порядку здійснити демонтаж (перенесення) з публічного простору пам'ятників, пам'ятних знаків, присвячених особам, які обіймали керівні посади в органах влади

і управління, політичних організаціях, партіях, збройних формуваннях Російського царства (Московського царства), Російської імперії, Російської республіки, Російської держави, Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Російської Федерації, територіальних утворень, адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі невизнаних, що створювалися під час реалізації російської імперської політики на окупованих, анексованих чи в інший спосіб зайнятих Російським царством (Московським царством), Російською імперією, Російською республікою, Російською державою, Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою, Союзом Радянських Соціалістичних Республік, Російською Федерацією територіях, і брали участь або сприяли реалізації російської імперської політики, публічно, у тому числі в медіа, у літературних та інших мистецьких творах, підтримували, глорифікували або виправдовували російську імперську політику, закликали до русифікації чи українофобії (крім зображень, пам’ятників, пам’ятних знаків, написів, присвячених особам, пов’язаним із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури), працівникам радянських органів державної безпеки всіх рівнів, або які містять символіку російської імперської політики, демонтаж (вилучення) з публічного простору окремих елементів пам’ятників, пам’ятних знаків, що містять символіку російської імперської політики, а також у встановленому законодавством порядку перейменувати райони у містах, сквери, бульвари, вулиці, провулки, узвози, проїзди, проспекти, площі, майдани, набережні, мости, інші об’єкти топонімії населених пунктів, а також інші географічні об’єкти, назви яких містять символіку російської імперської політики.

У разі якщо протягом строку, зазначеного в абзаці першому цього пункту, сільською, селищною, міською радою у встановленому цим Законом порядку не прийнято рішення про перейменування районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів чи інших об’єктів топонімії населених пунктів, назви яких містять символіку російської імперської політики або присвячені особам/подіям, зазначеним в абзаці першому цього пункту, таке рішення у формі розпорядження приймається відповідним сільським, селищним, міським головою (особою, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) у тримісячний строк, що обчислюється з моменту закінчення строку, встановленого абзацом першим цього пункту. Таке розпорядження приймається з дотриманням вимог, встановлених цим Законом, статтею 3 Закону України “Про присвоєння юридичним особам та об’єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій”, з урахуванням пропозицій громадськості, науковців та рекомендацій центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам’яті Українського народу.

У разі якщо протягом строку, зазначеного в абзаці першому цього пункту, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування (обласними, районними, сільськими, селищними, міськими радами), військовими адміністраціями населеного пункту (населених пунктів), військово-цивільними адміністраціями населеного пункту (населених пунктів) у встановленому цим Законом порядку не прийнято рішення про перейменування назв географічних об'єктів, що містять символіку російської імперської політики або присвячені особам/подіям, зазначеним в абзаці першому цього пункту, таке рішення у формі постанови приймається Кабінетом Міністрів України у тримісячний строк, що обчислюється з моменту закінчення строку, встановленого абзацом першим цього пункту. Така постанова приймається з дотриманням вимог, встановлених цим Законом, статтею 5 Закону України “Про географічні назви”, з урахуванням пропозицій громадськості, науковців та рекомендацій центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу.

У разі якщо протягом строку, зазначеного в абзаці першому цього пункту, військовою адміністрацією населеного пункту (населених пунктів), військово-цивільною адміністрацією населеного пункту (населених пунктів), а також якщо протягом строку, зазначеного в абзаці другому цього пункту, сільським, селищним, міським головою (особою, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) у встановленому цим Законом порядку не прийнято рішення у формі розпорядження про перейменування районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів чи інших об'єктів топонімії населених пунктів, назви яких містять символіку російської імперської політики або присвячені особам/подіям, зазначеним в абзаці першому цього пункту, таке перейменування здійснюється розпорядженням голови відповідної обласної державної адміністрації (особи, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження). Голова обласної державної адміністрації (особа, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) зобов'язаний прийняти таке розпорядження у тримісячний строк, який обчислюється з моменту закінчення строку, визначеного абзацом другим цього пункту. Таке розпорядження приймається з дотриманням вимог, встановлених цим Законом, статтею 3 Закону України “Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій”, з урахуванням пропозицій громадськості, науковців та рекомендацій центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу.

У разі якщо протягом строку, зазначеного в абзаці першому цього пункту, сільською, селищною, міською радою у встановленому цим Законом порядку не прийнято рішення про демонтаж (перенесення) з публічного простору пам'ятників, пам'ятних знаків, що містять символіку російської імперської політики

або присвячені особам/подіям, зазначеним в абзаці першому цього пункту, про демонтаж (вилучення) з публічного простору окремих елементів пам’ятників, пам’ятних знаків, що містять символіку російської імперської політики, таке рішення у формі розпорядження приймається відповідним сільським, селищним, міським головою (особою, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) у тримісячний строк, що обчислюється з моменту закінчення строку, встановленого абзацом першим цього пункту.

У разі якщо протягом строку, зазначеного в абзаці п’ятому цього пункту, не здійснено демонтаж (перенесення) з публічного простору пам’ятників, пам’ятних знаків, що містять символіку російської імперської політики або присвячені особам/подіям, зазначеним в абзаці першому цього пункту, демонтаж (вилучення) з публічного простору окремих елементів пам’ятників, пам’ятних знаків, що містять символіку російської імперської політики, такий демонтаж (перенесення) з публічного простору здійснюється за розпорядженням голови відповідної обласної державної адміністрації (особи, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження). Голова обласної державної адміністрації (особа, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) зобов’язаний прийняти таке розпорядження про демонтаж (перенесення) з публічного простору у тримісячний строк, який обчислюється з моменту закінчення строку, визначеного абзацом п’ятим цього пункту.

Положення абзацу першого цього пункту застосовуються у випадку, якщо пам’ятник, пам’ятний знак не внесено до Державного реєстру нерухомих пам’яток України або не взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності Законом України “Про охорону культурної спадщини”. У разі якщо пам’ятник, пам’ятний знак внесено до Державного реєстру нерухомих пам’яток України або взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності Законом України “Про охорону культурної спадщини”, демонтаж (вилучення) відповідного елемента з публічного простору здійснюється з дотриманням процедур, передбачених законодавством про охорону культурної спадщини.

7. Органам місцевого самоврядування, військовим адміністраціям, військово-цивільним адміністраціям у шестимісячний строк з дня набрання чинності цим Законом у встановленому законодавством порядку провести консультації з громадськістю та подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо перейменування населених пунктів, районів, назви яких містять символіку російської імперської політики або присвячені особам/подіям, визначеним пунктом 6 цієї статті.

Кабінету Міністрів України у шестимісячний строк з дня набрання чинності цим Законом у встановленому законодавством порядку провести консультації з представницькими органами корінних народів України та подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо перейменування населених пунк

тів на території Кримського півострову, назви яких містять символіку російської імперської політики.

8. Верховна Рада України у тримісячний строк, який обчислюється з дня закінчення строку, визначеного пунктом 7 цієї статті, приймає рішення про перейменування населених пунктів та районів, назви яких містять символіку російської імперської політики або присвячені особам/подіям, визначеним пунктом 6 цієї статті, з урахуванням пропозицій, поданих органами місцевого самоврядування, військовими адміністраціями населених пунктів, військово-цивільними адміністраціями населених пунктів, Кабінету Міністрів України та рекомендацій центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу. У разі якщо протягом строку, встановленого пунктом 7 цієї статті, пропозиції щодо перейменування населених пунктів та районів, назви яких містять символіку російської імперської політики або присвячені особам/подіям, визначеним пунктом 6 цієї статті, не подані до Верховної Ради України, відповідне рішення про перейменування таких населених пунктів та районів приймається Верховною Радою України на підставі рекомендацій центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу.

9. Строк проведення консультацій з громадськістю, передбачених для виконання вимог цього Закону, не може перевищувати 30 календарних днів.

10. Демонтаж (перенесення) з публічного простору пам'ятників, пам'ятних знаків, що містять символіку російської імперської політики або присвячені особам/подіям, зазначеним в абзаці першому пункту 6 цієї статті, демонтаж (вилучення) з публічного простору окремих елементів пам'ятників, пам'ятних знаків, що містять символіку російської імперської політики, розміщених на території, яка на день набрання чинності цим Законом є тимчасово окупованою, здійснюється у порядку, визначеному абзацами першим, п'ятим і шостим пункту 6 цієї статті, після завершення процесу деокупації відповідної території. Перейменування визначених абзацом першим пункту 6 цієї статті об'єктів, розміщених на території, що на день набрання чинності цим Законом є тимчасово окупованою, назви яких містять символіку російської імперської політики та не були перейменовані відповідно до цього Закону до завершення процесу деокупації цих територій, здійснюється у порядку, визначеному абзацами першим – четвертим пункту 6 цієї статті. Для випадків, передбачених цим пунктом, строки, встановлені пунктом 6 цієї статті, обчислюються з дня відновлення функціонування відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування (утворення відповідних військових адміністрацій, військово-цивільних адміністрацій).

11. Національній комісії зі стандартів державної мови протягом двох місяців з дня опублікування цього Закону оприлюднити на своєму офіційному веб-сайті перелік сіл, селищ, міст, назви яких не відповідають стандартам державної мови,

та рекомендації щодо приведення назв таких сіл, селищ, міст у відповідність із стандартами державної мови.

12. Органам місцевого самоврядування, військовим адміністраціям населеного пункту (населених пунктів), військово-цивільним адміністраціям населеного пункту (населених пунктів) у шестимісячний строк з дня оприлюднення на офіційному веб-сайті Національної комісії зі стандартів державної мови переліку, передбаченого пунктом 11 цієї статті, у встановленому законодавством порядку провести консультації з громадськістю та подати з урахуванням рекомендацій Національної комісії зі стандартів державної мови на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо перейменування населених пунктів з метою приведення їх назв у відповідність із стандартами державної мови.

13. Верховна Рада України у шестимісячний строк, який обчислюється з дня закінчення строку, визначеного пунктом 12 цієї статті, приймає рішення про перейменування населених пунктів з урахуванням пропозицій, поданих органами місцевого самоврядування, військовими адміністраціями населених пунктів, військово-цивільними адміністраціями населених пунктів, та рекомендацій Національної комісії зі стандартів державної мови. У разі якщо протягом строку, визначеного пунктом 12 цієї статті, відповідні пропозиції не подані до Верховної Ради України, рішення про перейменування населених пунктів, назви яких не відповідають стандартам державної мови, приймається Верховною Радою України на підставі рекомендацій Національної комісії зі стандартів державної мови.

14. Перейменування назв юридичних осіб, об'єктів права власності, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, які є похідними від назв областей, назви яких пов'язані з російською імперською політикою, здійснюється не пізніше шести місяців з дня прийняття закону про внесення відповідних змін до Конституції України.

15. Заборона, передбачена частиною першою статті 5 цього Закону, не поширюється на випадки використання символіки російської імперської політики у назвах органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єктів права власності, юридичних осіб, громадських об'єднань до прийняття рішень про їх перейменування в порядку, визначеному цим Законом.

16. Кабінету Міністрів України:

протягом трьох місяців з дня опублікування цього Закону вжити заходів щодо прийняття та/або оновлення нормативних актів органів виконавчої влади, що впливають із цього Закону, забезпечивши набрання ними чинності одночасно з набранням чинності цим Законом;

протягом трьох місяців з дня набрання чинності цим Законом забезпечити перегляд статусу пам'ятників та пам'ятних знаків, які є об'єктами культурної спадщини та містять символіку російської імперської політики, у зв'язку з набранням чинності цим Законом та вжити інших заходів для реалізації цього Закону.

{Пункт 16 статті 8 в редакції Закону № 3097-IX від 03.05.2023}

Президент України В. ЗЕЛЕНСЬКИЙ

м. Київ

21 березня 2023 року

№ 3005-IX

Чинна редакція Закону: *Zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20>

Перші публікації документа:

Голос України від 27.04.2023 – № 2

Офіційний вісник України від 10.05.2023 – 2023 р., № 45, стор. 67,
стаття 2390, код акта 117969/2023

Урядовий кур'єр від 11.05.2023 – № 94

Відомості Верховної Ради України від 04.12.2023 – 2023 р., № 65,
стор. 3, стаття 221 (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 65, ст.221)

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

ПОСТАНОВА

від 27 травня 2015 р. № 354

Київ

Про порядок прийняття рішень щодо невідповідності діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, її обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної партії, іншого об'єднання громадян вимогам Законів України

“Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”

{Назва Постанови в редакції Постанови КМ № 1209 від 17.11.2023}

{Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ

№ 1209 від 17.11.2023}

Відповідно до частини четвертої статті 3 Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, а також з урахуванням частини другої статті 7 Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії” Кабінет Міністрів України **постановляє:**

{Вступна частина із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

1. Затвердити Порядок прийняття рішень щодо невідповідності діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, її обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної партії, іншого об'єднання громадян вимогам Законів України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”, що додається.

{Пункт 1 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

2. Покласти на Міністерство юстиції матеріально-технічне та організаційне забезпечення роботи Комісії з питань дотримання Законів України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”.

{Пункт 2 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

3. Пункт 4 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228 (Офіційний вісник України, 2014 р., № 54, ст. 1455, № 85, ст. 2412; 2015 р., № 6, ст. 127, № 30, ст. 881, № 40, ст. 1218), після підпункту 83⁻¹ доповнити новим підпунктом 83⁻² такого змісту:

“83⁻²) приймає рішення щодо невідповідності діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, її обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної партії, іншого об’єднання громадян вимогам Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки;”

У зв’язку з цим підпункти 83⁻²–83⁻³³ вважати відповідно підпунктами 83⁻³–83⁻³⁴.

Прем’єр-міністр України А. ЯЦЕНЮК

Інд. 17

ЗАТВЕРДЖЕНО

постановою Кабінету Міністрів України

від 27 травня 2015 р. № 354

ПОРЯДОК

прийняття рішень щодо невідповідності діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, її обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної партії, іншого об’єднання громадян вимогам Законів України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”

{Назва Порядку в редакції Постанови КМ № 1209 від 17.11.2023}

{У тексті Порядку слово “Закону” замінено словом “Законів” згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

Загальна частина

1. Цей Порядок визначає процедуру прийняття Мін’юстом рішень щодо невідповідності діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, її обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної партії, іншого об’єднання

громадян вимогам Законів України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів” (далі – Закони).

{Пункт 1 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

2. Терміни, що вживаються у цьому Порядку, мають таке значення:

ініціатор – фізична та/або юридична особи, об’єднання громадян, правоохоронний орган, орган державної влади, орган місцевого самоврядування;

об’єкт правової експертизи – юридична особа, політична партія, її обласна, міська, районна організація або інше структурне утворення, передбачене статутом партії, інше об’єднання громадян, діяльність, найменування та/або символіка яких досліджуються на відповідність вимогам Законів.

3. Мін’юст безпосередньо або через територіальні органи забезпечує постійний моніторинг відповідності найменування та/або символіки, матеріалів реєстраційної справи юридичної особи, політичної партії, її обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної партії, іншого об’єднання громадян вимогам Законів.

Підстави проведення правової експертизи

4. Підставами проведення правової експертизи можуть бути:

1) звернення ініціатора про проведення правової експертизи, яке має містити: повне найменування об’єкта правової експертизи та його ідентифікаційний код (у разі наявності статусу юридичної особи);

факт порушення Законів (із посиланням на норми Законів);

повне найменування, місцезнаходження ініціатора, його контактні дані;

2) ініціатива Мін’юсту;

3) рішення суду, що набрало законної сили, яким встановлено факт невідповідності діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, її обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної партії, іншого об’єднання громадян вимогам Законів.

5. Звернення ініціатора, що не відповідає вимогам підпункту 1 пункту 4 цього розділу, не є підставою для проведення правової експертизи.

6. У разі наявності в ініціатора факту порушення об’єктом правової експертизи у своїй діяльності вимог Законів до звернення додаються такі матеріали: відеозаписи або фото з обов’язковим відображенням часу та дати заходу, проведеного об’єктом експертизи з порушенням вимог Законів; примірник друкованого медіа, рішення керівного органу об’єкта правової експертизи, яке свідчить про порушення об’єктом правової експертизи вимог Законів, тощо.

{Пункт 6 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

Організація проведення правової експертизи

7. Для проведення правової експертизи щодо невідповідності діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, її обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної партії, іншого об'єднання громадян вимогам Законів утворюється Комісія з питань дотримання Законів України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки", "Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів" (далі – Комісія).

{Абзац перший пункту 7 в редакції Постанови КМ № 1209 від 17.11.2023}

Комісія є постійно діючим колегіальним консультативно-дорадчим органом при Мін'юсті, склад та положення якої затверджуються наказом Мін'юсту.

8. До складу Комісії входять працівники Мін'юсту.

До роботи Комісії можуть залучатися представники правоохоронних органів, Центральної виборчої комісії, центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками), а також незалежні експерти (за згодою).

9. Комісія для виконання покладених на неї завдань має право отримувати в установленому порядку інформацію від правоохоронних органів, центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій.

10. Правова експертиза проводиться за повною або скороченою процедурою розгляду.

Скорочена процедура розгляду можлива за наявності фактів порушення вимог Законів об'єктом правової експертизи, встановлених судовим рішенням, що набрало законної сили. Під час скороченої процедури Комісією не досліджуються обставини, встановлені судовим рішенням, що набрало законної сили.

В інших випадках проводиться повна процедура розгляду.

11. Проведення правової експертизи здійснюється протягом 30 робочих днів з дня надходження матеріалів до Комісії.

Строк проведення експертизи зупиняється за рішенням Комісії на час, достатній для отримання документів (інформації), необхідних для її проведення.

{Пункт 11 доповнено абзацом згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

12. Комісія звертається до наукових установ та організацій, правоохоронних органів, інших юридичних осіб для отримання документів (інформації) в паперовій або електронній формі, необхідних для проведення правової експертизи.

{Пункт 12 в редакції Постанови КМ № 1209 від 17.11.2023}

13. Голова Комісії протягом 15 робочих днів з моменту надходження до Комісії матеріалів, що є підставою для проведення правової експертизи відповідно до пункту 4 цього Порядку, призначає засідання Комісії та у разі необхідності надсилає запит до органу, уповноваженого здійснювати реєстрацію об'єкта право-

вої експертизи щодо отримання копій установчих документів або матеріалів реєстраційної справи об'єкта правової експертизи.

{Пункт 13 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

14. Предметом правової експертизи є:

1) найменування об'єкта правової експертизи;
2) символіка об'єкта правової експертизи, зареєстрована у встановленому законодавством порядку, або така, що використовується на офіційних бланках та інших атрибуті об'єкта правової експертизи;

3) установчі документи (за наявності) об'єкта правової експертизи, програма політичної партії;

4) рішення керівних органів об'єкта правової експертизи;

5) інформація про співпрацю об'єкта правової експертизи з юридичними особами іноземних держав, зокрема міжнародними організаціями, діяльність яких пов'язана з пропагандою комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, пропагандою російської імперської політики в Україні;

{Підпункт 5 пункту 14 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

6) матеріали аудіовізуальних та друкованих медіа, онлайн-медіа, які містять інформацію про порушення об'єктом правової експертизи вимог Законів;

{Підпункт 6 пункту 14 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

7) інші факти, відображені на матеріальних носіях, які свідчать про наявність ознак порушення вимог Законів у діяльності об'єкта правової експертизи.

15. За результатами правової експертизи щодо кожного об'єкта складається окремий правовий висновок про відповідність або невідповідність його діяльності, найменування та/або символіки вимогам Законів.

16. Правовий висновок складається із:

1) вступної частини, в якій зазначаються:
номер, дата та місце його складення;
відомості про членів Комісії, які проводили правову експертизу (прізвище, ім'я, по батькові, освіта, спеціальність, посада);

підстава проведення правової експертизи;

відомості про об'єкт правової експертизи;

2) дослідницької частини, в якій зазначаються:

предмет дослідження;

відомості про матеріали, які використовувалися для дослідження;

відомості про звернення до наукових установ та організацій, правоохоронних органів, інших юридичних осіб з метою отримання інформації, необхідної для проведення правової експертизи, якщо такі були заявлені, та результати їх розгляду;

{Абзац четвертий підпункту 2 пункту 16 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

відомості про наявність повідомлення об'єкта правової експертизи про вжиті ним заходи, спрямовані на виконання вимог Законів;

відомості про наявні об'єктивні причини неможливості виконання об'єктом правової експертизи вимог Законів;

відомості про встановлені обставини;

3) заключної частини, яка містить узагальнений висновок про відповідність або невідповідність діяльності, найменування та/або символіки об'єкта правової експертизи вимогам Законів з посиланням на їх норми.

{Абзац перший підпункту 3 пункту 16 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

Правовий висновок Комісії підписують усі члени Комісії, які брали участь у засіданні, на якому прийнято рішення за результатом правової експертизи, крім випадків звільнення, тимчасової непрацездатності відповідного члена Комісії або наявності інших причин, через які правовий висновок Комісії не може бути ним підписаний (у такому разі у висновку зазначається причина його не підписання).

{Підпункт 3 пункту 16 доповнено абзацом згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

17. Комісія не проводить повторну правову експертизу щодо одного і того ж факту порушення об'єктом правової експертизи вимог Законів, якщо з відповідних питань складений правовий висновок.

18. Комісія під час правової експертизи бере до уваги повідомлення об'єкта правової експертизи про наявні об'єктивні причини неможливості виконання ним вимог Законів та про вжиті заходи, спрямовані на виконання вимог Законів.

19. У разі виявлення ознак кримінального правопорушення Комісія подає копії матеріалів до правоохоронних органів.

20. Правовий висновок про відповідність/невідповідність діяльності, найменування та/або символіки об'єкта правової експертизи вимогам Законів затверджується наказом Мін'юсту в строк, визначений у пунктах 11 і 12 цього Порядку.

{Абзац перший пункту 20 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

Правова експертиза здійснюється Комісією повторно у разі доручення Мін'юсту щодо перегляду відповідної правової експертизи стосовно факту порушення об'єктом правової експертизи вимог Законів з мотивів невідповідності правового висновку Комісії вимогам законодавства, неналежного дослідження відповідних матеріалів або неналежного мотивування відповідного рішення.

{Пункт 20 доповнено абзацом згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

21. Рішення Мін'юсту оприлюднюється на його офіційному сайті та може бути оскаржено в порядку адміністративного судочинства.

22. Рішення Мін'юсту щодо політичної партії поширюється на всі її обласні, міські, районні організації або інші структурні утворення, передбачені статутом партії.

23. У тридцятиденний строк з дня прийняття рішення про невідповідність діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, іншого об'єднання громадян вимогам Законів Мін'юст звертається з позовом до суду про припинення діяльності юридичної особи, політичної партії, іншого об'єднання громадян або повідомляє іншим органам державної влади, які уповноважені звертатися з відповідним позовом до суду.

{Пункт 23 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1209 від 17.11.2023}

24. Рішення про невідповідність діяльності, найменування та/або символіки обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної партії, вимогам Законів є підставою для проведення правової експертизи діяльності відповідної політичної партії вимогам Законів.

25. У разі прийняття рішення про невідповідність діяльності, найменування та/або символіки політичної партії, її обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної партії, вимогам Законів Мін'юст повідомляє у десятиденний строк Центральній виборчій комісії та надсилає копію відповідного рішення.

Чинна редакція Постанови: *Zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/354-2015-%D0%BF>

Перша публікація документа:

Урядовий кур'єр від 05.06.2015 – № 99.

Офіційний вісник України від 12.06.2015 – 2015 р., № 44, стор. 94,
стаття 1398, код акта 77178/2015

Іменний покажчик

Алмаші М. 115
Андрій, князь 181
Арпади 120
Артьом (Сергеев Ф.) 78
Архангел Михаїл 75, 190

Бандера С. 14, 168
Барвінський Б. 181
Баширов М. 85
Белей Л. 112
Беррімен К.К. 51, 54
Білаш О. 171
Боден Ж. 132
Болеслав Хоробрий 160
Больцманн Л. 192
Боплан Г.Л. 128, 132
Борейко 49
Бульба-Боровець Т. 111

Вехтер О. 179
Вільсон В. 133
Владислав Опольський 184, 185, 188
Владислав Ягайло 185, 188
Володимир Великий 155, 168, 184, 192
Володимир-Хреститель, див. Володимир Великий
Вортман Д. 153
В'ятрович В. 191

Габсбурги 140, 189, 194
Галушко К. 120, 125
Гіркін (Стрелков) І. 70, 74
Гітлер А. 12, 44, 45, 51, 54, 136, 140
Гогенцоллери 142
Греков О. 60,
Гречило А. 9, 31, 44, 75, 88, 103, 111, 120, 166, 179
Грінберг М. 14, 190, 191
Грушевський М. 9, 19

Данило Романович 184
Дашкевич Я. 185
Дельвіг С. 60
Дешен Ж. 195
Долінський Е. 191
Донцов Д. 154

Дорошенко Д. 31
Духнович О. 114
Дьондьоші М. 104

Затонський В. 31
Захарченко О. 78
Зеленський В. 219, 241
Зелінський В. 60

Йосиф II 189

Іван III 155
Іван IV 155
Ільїн В. 159
Іонеску Т. 108

Казимир III 160, 185, 188
Кантакузіно Й.А. 143
Карл Великий 137
Карнер Ш. 192
Кароль І Гогенцоллерн-Зігмарінген 143
Кароль II 148
Катерина II 82
Кауниц В.А. 189
Кноль Г. 192
Колумб Х. 166
Корнілов В. 78
Котлеба М. 110
Кравчук Л. 113
Кривда 23
Крип'якевич І. 184
Кубійович В. 179
Куза А.Й. 143
Кутузов М. 96

Лапін І. 12
Лев Данилович 181
Лев II 181
Ленін В. 154
Леопольд II 189
Лігнау О. 60
Локк Дж. 132
Лукашенко О. 103, 153
Любарт 184, 188
Людовік Угорський 185, 188

М'ясникова Н. 191
Магочі П.-Р. (Маґочій П.-Р.) 112, 114
Макіавеллі Н. 132
Маньчжурська династія 132
Марія Терезія 56
Марс 20
Медвецький А. 110
Мигович І. 112
Молотов В. 51, 148
Монтеск'є Ш. 132
Музичко О. 9
Муссоліні Б. 12

Нарбут Г. 19
Ногай 141

Олексій Михайлович Романов 156
Ольденбурзький німецький дім 131
Омелянович-Павленко М. 60
Орбан В. 104, 140
Османи 155

Павличко Д. 171
Павлів М. 72
Пілсудський Ю. 128
Подвойський М. 20
Поп І. 112
Порошенко П. 213
Правда 23
Прокопович Ф. 156
Пургін А. 78
Путін В. 154

Ракоці Ф. 120, 122
Ріббентропп Й. 51, 148
Рогоза О. 60
Роман Мстиславович 184
Романови 131
Романовичі 184, 188
Ромер Е. 161–165
Руссо Ж.-Ж. 132
Рюриковичі 137, 155, 157, 184

Салогор М. 152
Святий Андрій Первозванний 72, 74
Святий Великомученик і Побідоносець
 Георгій, див. Святий Георгій
Святий Володимир, див. Володимир Великий

Святий Георгій 56, 58, 60, 61, 62
Святий Стефан 134, 137, 138, 140
Середа А. 37
Сигізмунд І 106
Сидор Д. 114
Скоропадський П. 60
Софія Палеолог 155
Сталин І., див. Сталін Й.
Сталін Й. 51, 54, 108, 152, 154, 155, 162
Сукачов (Сукачів) В. 56

Тамерлан 141
Тирзіу К. 106
Тор 49
Тороцькаї Л. 104

Уваров С. 154

Фенцик С. 114
Фіцо Р. 108
Франко І. 9

Хасевич Н. 170
Хмельницький Б. 38
Христос Спаситель 54
Хрущов М. 152

Царьов О. 72

Чагатай 120
Черніг К. 137
Чингізиди 129
Чмир М. 19, 56, 70, 81, 96

Шошоак Д. 108
Штефан III Великий 151
Шухевич Р. 14

Юрій Львович 181
Юрій II Тройденівич 181, 184, 188

Янукович В. 67, 174
Яценюк А. 244

Berryman С. К., див. Беррімен К. К.

Downer Н. Ch. 138

Georgius, див. Юрій Львович

Lyncenich (Jois de Luxembourg dit Lynce-
 nich) 185

Географічний покажчик

- Абхазія 111
Австралія 116
Австрійська держава 126, див. Австрійська монархія
Австрійська імперія 134, див. Австрійська монархія
Австрійська монархія (Австрійська держава, Австрійська імперія, Монархія Габсбургів) 137, 142, 143, 179, див. також Австрійська держава, Австрійська імперія, Монархія Габсбургів
Австрійська Республіка 27
Австрія 134, 143, 160, 181
Австро-Угорська держава 134, див. Австро-Угорщина
Австро-Угорська монархія 140, див. Австро-Угорщина
Австро-Угорщина (Австро-Угорська держава, Австро-Угорська монархія) 120, 133, 134, 137, 138, 140, 142, 143, див. також Австро-Угорська держава, Австро-Угорська монархія
Автономна Кримська СРР (АКСРР) 40, див. АКСРР
Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка (Автономна Молдавська СРР, АМСРР, Р.А.С.С.М., Р.А.С.С.М.) 38, 147
Автономна Молдавська СРР 38, 147, див. Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка
Автономна Республіка Крим 210–213, 236, 238, 240
Адріатика 129
Азовське море 78
Аккерманський повіт 40
АКСРР 40, див. Автономна Кримська СРР
Албанія 27, 199
АМСРР 38, див. Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка
Англія 132
Ангола 171
“Ателькуза” 134
Бад-Гляйхенберг 181
Балкани 152
Балканський регіон 141
Балта 147
Барселона 166
Белград 121
Бельгія 125
Бергсгаммар 185
Берегівський район 122
Берейстейщина 152
Берлін 96, 179
Бессарабія 38, 40, 111, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 151
Бессарабська область 143
“Біла Росія” 156, див. Білорусь
Білорусія 111, 179, див. Білорусь
Білорусь (Білорусія) 27, 103, 152, 153, див. також “Біла Росія”, Білорусія, БРСР
Болгарія 27, 142, 144, 149, 166
Болград 108
Братислава 121
Брашов 121
Брестська область 152
БРСР (Білоруська РСР) 152, 153, див. Білорусь
Будапешт 136, 141
Буджак 108, 141, 143, 144
Буковина 108, 141, 143, 144, 146, 148, 149, 150, 151
Бухарест 145
Буча 93
В’єтнам 27
Варшава 56, 176
Велика Британія (Сполучене Королівство) 54, 126, 194, див. також Сполучене Королівство
“Велика Молдова” 152
“Велика Росія” 156
“Велика Румунія” 108, 145, 148, 149
“Велика Угорщина” 104, 120, 122, 140
Велике князівство Литовське 152, 153, 162, 185

- Велике князівство Литовське, Жемайтське та Руське 155
 Велике князівство Московське 155, 158
 Вилोक 122
 Вишково 122
 Відень 179
 Візантія (Східна Римська імперія) 99, 155
 Вільнюс 160
 Воєводина 140
 Волинська область 152
 Волинське князівство 184
 Волинь 161, 188
 Володимирія (“Лодомерія”, Ladimiria) 181, див. також Володимирія, Королівство Галичини та Лодомерії, Ladimiria
 Волоське князівство 141
 Волощина 143
- Гаага 151
 Галицька земля 188
 Галицьке князівство 184
 Галицько-Волинська держава 184, 188, див. Руське королівство
 Галицько-Волинська Русь 188, див. Руське королівство
 Галичина (“Галиція”), коронний край 161, 179, 188, див. також “Галиція”
 “Галиція” 189, див. Галичина
 Галлія-Франція 132
 Германія-Німеччина 132
 Герца 108,
 Гнас 181
 Грац 192
 Греція 126, 132, 142
 Грузія 64
 Гуцульська республіка 136
- Давня Русь 152, 155, 157, 158, 159, див. Русь
 Данія 131
 Данциг 128
 Девін 120
 Держава київських Рюриковичів 137, див. Київська держава
 Джурджулешті 151
 ДКРР 78, див. “Донецько-Криворізька радянська республіка”
- Дніпро, ріка 160, 161
 Дністер 141, 144, 149, 150
 “ДНР” 12, 16, 70, 75, 78, 80, 81, 82, 85, 96, 106, 156, 191, див. “Донецька народна республіка”
 Добруджа 144, 149
 Довге 122
 Донбас 67, 78, 174
 “Донецкая народная республика” 75, див. “Донецька народна республіка”
 “Донецкая республика” 75, див. “Донецька республіка”
 Донецьк 176
 “Донецька народна республіка” (“ДНР”, “Донецкая народная республика”) 75, 80, див. також “ДНР”
 Донецька область 12, 75, 80
 “Донецька республіка” (“Донецкая республика”) 75, 80
 “Донецько-Криворізька радянська республіка” (ДКРР) 78, див. ДКРР
 Донеччина 78
 Дорогочин 184
 “Древнерусское государство – Киевская Русь” 157
 Дунай 120, 141, 144, 151
 Дунайський регіон 152
 Едмонтон 193
 “Етелькузу” 134
- Євразія 129
 Європа 14, 27, 47, 49, 75, 120, 125, 129, 131, 133, 139, 144, 153, 166, 174, 190, 197
 Європейський Союз (Євросоюз, ЄС) 103, 140, див. також Євросоюз, ЄС
 Євросоюз 103, 131, див. Європейський Союз
 Єрусалим 129
 ЄС 104, 131, 140, див. Європейський Союз
- Жбир, гора 181
 Жгув 176
- Задністров’я 147, див. Трансністрія
 Закарпатська область 42, 113, 115, 117, 137
 Закарпатська Україна 41, 42

- Закарпаття 41, 99, 104, 112, 114–116, 134, 136, 137, 140, 141, 144
 Запоріжжя, місто 99
 Запорізька область 72, 74, 96, 99, 102
 Заторське князівство 189
 Західна Україна 111, 160, 161, 168, 170, див. Україна
 Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) 164, 190, 194, див. також ЗУНР
 Земун 121
 Зміїний, острів 108, 151, див. Фідонісі
 Золота Орда 155
 ЗУНР 136, 144, 160, див. Західноукраїнська Народна Республіка
- Іберія 166, див. Ibéria
 Ізмаїл 56, 108
 Ізмаїльський повіт 40
 Імперія Карла Великого 137
 Імперія Чингізидів 129
 Індія 49
 Індонезія 49
 Ірпінь 93
 Іспанія 78, 128, 166
 Італійська держава 126, 142, див. Італія
 Італія (Італійська держава) 103, 125, 126, 127, 132, 143, див. також Італійська держава
- Кагул 108
 Казахстан 27, 130
 Канада 181, 194
 Карпати 120, див. Карпатські гори
 Карпатська Україна 113, 122, 136
 Карпатські гори (Карпати) 120, 141, 185, див. Карпати
 КАРСР 40, див. Кримська АРСР
 Каталонія 128
 Катеринослав 31
 Катеринославська губернія 82
 Каховка 99
 Київ 14, 31, 155, 160, 190, 213, 219, 242, 244
 Київська держава 155, 157, 158, див. також Давня Русь, Київська держава Рюриковичів
- Київська держава Рюриковичів 155, 157, див. також Давня Русь, Держава київських Рюриковичів
 “Київська Русь” 157, див. Русь
 Китай 27, 49, 129, 130, 132
 Китайська Народна Республіка 27
 Кодри 141, 143
 Константинополь 155, див. також Стамбул
 Конфедеративні Штати Америки 72, 74
 Королівство Галичини та Лодомерії 126, 189, 194
 Королівство Русі 160, див. Руське королівство
 Королівство сербів, хорватів та словенців 134
 Корона Польська (Польська корона) 126, 162, див. також Польська корона
 Корона Св. Стефана 134, 137, 138, 140, див. Угорське королівство
 Кр.С.С.Р. 40, див. Кримська автономія
 Краків 168
 Крим 67, 103, 104, 108, 111, 133, 142, 156, 174
 Кримська автономія 40, див. Кр.С.С.Р., Кримська автономна республіка, Кримська АРСР
 Кримська автономна республіка 42, див. Кримська автономія
 Кримська АРСР (КАРСР) 40, 41, див. Кримська автономія
 Кримська область 41
 Кримський півострів 40, 240
 Куба 171
- Ла-Пампа 116
 Лейпциг 176
 Лемберг (Львів) 185
 Летіно 166
 Литва 128, 188
 Литовська Республіка 164
 “ЛНР” 12, 16, 70, 75, 81, 82, 85, 86, 87, 96, 106, 156, 191, див. “Луганська народна республіка”
 “Лодомерія” 189, див. також Володимирія, Королівство Галичини та Лодомерії, Ladimiria
 Лозанна 144

“Луганская народная республика” 82, 85, 87, див. “ЛНР”, “Луганська народна республіка”
 “Луганская Республика” 82, див. “Луганська Республіка”
 Луганськ 81, 82
 “Луганська народна республіка” (“ЛНР”, “Луганская народная республика”) 67, 81, 85, 87, див. також “ЛНР”, “Луганская народная республика”
 Луганська область 12, 81, 82, 87
 “Луганська Республіка” (“Луганская Республика”) 82, 87
 Лугань, ріка 82
 Львів, місто 9, 168, 170, 174, 179, 185, 188, 191, див. також Лемберг, “lanborch”, “lemborch”
 Львів, округ 179
 Львівська земля 184, 185, 188, 194, див. також “d’lant van lanborch”
 Македонія 166
 “Мала Росія” 156
 Маньчжурія 131
 Марамуреш 108
 Маріуполь 93
 МАРСР 40, див. Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка
 Мелітополь 99
 Мехіко 166
 Миколаїв 72
 Мінськ 152
 Молдавія 143, див. також Молдова
 Молдавська автономія 38, див. також Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка
 Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка (МАРСР, Молдавська АРСР) 38, 40, див. МАРСР, Молдавська АРСР
 Молдавська автономна республіка 42, див. Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка
 Молдавська АРСР 38, 40, 148, див. Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка

Молдавська РСР (МРСР) 40, 148, 152
 Молдавське князівство 141, 151
 Молдова 27, 108, 111, 141, 145, 150–152, див. також Молдавія
 Монархія Габсбургів 194, див. Австрійська монархія
 Монголія 27, 130
 Москва 42, 99, 112, 152, 155
 Московія 158, 159, див. Московська держава
 Московська держава (Московія, Московщина) 155, 158, 159
 Московська область 20
 Московщина 155, див. Московська держава
 МРСР 152, див. Молдавська РСР
 Мукачево (Мункач) 41, 121, 122
 Мункач 121, див. Мукачево
 Мюнхен 180
 Нагірний Карабах 111
 Народна Республіка Албанія (Соціалістична Народна Республіка Албанія) 199, див. також Албанія
 Народна Республіка Болгарія 199, див. також Болгарія
 Народна Республіка Румунія (Соціалістична Республіка Румунія) 199, див. також Румунія
 Нижня Саксонія 116
 Нікарагуа 171
 Німецька Демократична Республіка 199
 Німецька держава 142
 Німецький Райх 133, див. Третій Райх
 Німеччина 11, 44, 45, 47, 49, 51, 61, 62, 103, 125, 126, 130, 131, 133, 134, 139, 143, 167, 171, 180, 200
 Нітра 121, 122
 “Новоросія” 70, 72, 74, 99, 146
 Нью-Йорк 181
 Одеса 149
 Одеська область 145
 Оквілл 192, 193
 Олександрівськ 99, 102
 Освенцимське князівство 189
 Османська імперія 61, 141, 142

Очаків 56
 “Оюм” 134

Паланка 151
 “Паланок”, замок 121, 122
 Палестина 129
 Паннонгальма 121
 Перемиська земля 188
 Петроград 19
 Південна Америка 166
 Південний Буг 149, 150
 “Південний Схід” (“Юго-Восток”) 82
 Південь України 70
 Північна Америка 49, 129, 166
 Північна Буковина 108, 148, див. Буковина
 Підкарпатська Русь 114, 134
 Пінська область 152
 ПМР 151, 152, див. “Придністровська Молдавська Республіка”
 Подільська губернія 38
 Полісся 134, 152
 Поліське воєводство 152
 Полоцьке князівство 152
 Польська корона 188, див. Корона Польська
 Польська Республіка 128, див. Польща
 Польща 103, 105, 106, 116, 126, 130, 152, 160–162, 164, 165, 174, 185, 188
 Правобережна Україна 128, див. Україна
 Прага, передмістя Варшави 56
 Придністров’я 111
 “Придністровська Молдавська Республіка” (ПМР) 27, 151, 152, див. ПМР
 Прикарпаття 144
 Примор’я 128
 Пруссія (Пруська держава) 61, 131, 143, 160, див. також Пруська держава
 Пруська держава 126, див. Пруссія
 Прут 142, 143, 152
 Пряшівщина 136, 152
 Пустасер 121

РАССМ (РА.С.С.М.) 38, див. Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка
 Радянська Росія 61, 144, 145, 160, 164

Радянська Україна 31, 36, 42, 148, 149, 160
 див. Україна
 Радянський Союз (СРСР) 27, 111, 122, 171, 198, див. Союз Радянських Соціалістичних Республік
 Рейнланд-Пфальц 116
 Республіка Молдова 27, див. Молдова
 Рим 78
 Римська імперія 125, 155
 Рівненська область 152
 Річ Посполита 126, 141, 160, 161, 165, 189
 Російська держава (Русское государство) 126, 131, 158, 221–223, 228–230, 234, 237
 Російська імперія (Российская империя) 19, 56, 58, 61, 62, 99, 126, 130, 141–143, 155, 156, 158, 159, 161, 220–223, 228–230, 234, 237
 Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка (РРФСР) 221–223, 228–230, 234, 237
 Російська республіка 221–223, 228–230, 234, 237
 Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка (РСФРР, РСФСР, Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика) 23, 40, 221–223, 228–230, 234, 237
 Російська СФРР 40, див. Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
 Російська Федерація (РФ) 12, 33, 40, 62, 70, 75, 82, 93, 130, 157, 214–224, 228–230, 234, 236, 237, див. також Росія, РФ
 Російське царство (Московське царство, “Русское царство”) 221–223, 228–230, 234, 237, див. Московське царство, “Русское царство”
 Росія (Россия) 17, 19, 27, 31, 61, 67, 70, 78, 88, 99, 103, 104, 126, 130, 131, 143, 144, 154–160, 174, 176
 Росія більшовицька 31, див. Росія
 Российская империя 158, див. Російська імперія
 Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика 23, див.

- Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
 Россия 158, див. Росія
 РРФСР 41, див. Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
 РСФРР 23, 24, 38, див. Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
 РСФСР 33, 40, див. Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
 Румунія 27, 38, 103, 106, 108, 121, 134, 137, 139–141, 143–152, 199
 Румунське королівство 141, 143, див. також Румунія
 Русское государство 158, див. Російська держава
 “Русское царство” 155, 158, див. Російське царство
 Русь 137, 157, 181, 184, 185, 188, див. також Давня Русь, Київська держава, Руське королівство
 Руське воєводство 184, 188, 189, 194
 Руське королівство (Королівство Русі, Галицько-Влинська держава, Галицько-Волинська Русь) 181, 188, 190, 194, див. також Королівство Русі, Галицько-Влинська держава, Галицько-Волинська Русь
 РФ 62, 64, 72, 75, 81, 93, 96, 102, 131, 154, 159, 160, див. Російська Федерація
- Саарланд 116
 Сан-Маріно 191
 Сан-Хуан 116
 Сарматія 132
 Сеара 116
 Севастополь 58
 Семигород 143, див. Трансильванія
 Сербія 78, 103, 111, 116, 121, 137
 Середнє Подунав'я 120, див. Середньодунайська низовина
 Середньодунайська низовина (Середнє Подунав'я) 120, 138, 140
 Сирія 64
 Словацька Республіка 152, див. також Словаччина
- Словаччина 103, 108, 110, 111, 116, 121, 134, 137, 140, 152
 “Союз народних республік Новоросії” 70, 72
 Союз Радянських Соціалістичних Республік (Радянський Союз, СРСР) 42, 220–223, 228–230, 234, 237, див. Радянський Союз, СРСР
 Союзна держава Росії та Білорусі 153
 Сполучене Королівство 128, див. Велика Британія
 СРСР 11, 24, 27, 34, 36, 41, 42, 61, 62, 64, 85, 111, 113, 130, 137, 145, 148, 149, 151, 152, 155, 157, 159, 161, 170, 198–200, 202, 204–207, 209, 210, 212, див. Союз Радянських Соціалістичних Республік
 Стамбул 142, див. також Константинополь
 Судети 133
 Сучава 143
 Схід України 70
 Східна Європа 27, див. Європа
 Східна Римська імперія 155, див. Візантія
 Східна Україна 180, див. Україна
 США 51, 54, 72, 110, 181, 194
 Сяноцька земля 188
- Таврійська губернія 99
 Таутманнсдорф-ін-Остштаєрмарк 181
 Тешинська Сілезія 128
 Тирасполь 148
 Торонто 181
 Трансильванія (Семигород) 140, 142, 143, 149, 150
 Транслейтанія 134, 140, 142, 143
 Трансністрія (Задністров'я) 147, 149, 150
 Третій Райх (Німецький Райх) 45, 127, 130, 139, 152, 171, див. також Німецький Райх
- Угорська держава 140
 Угорська корона 189, див. Угорське королівство
 Угорська Народна Республіка 199
 Угорська Радянська Республіка 144
 Угорське королівство (Корона Св. Стефана, Угорська корона) 134, 137, 141, див.

- також Корона Св. Стефана, Угорська корона
- Угорщина 27, 103, 104, 111, 120–122, 132, 134, 136, 137, 139–141, 149, 161, 188
- Ужгород 112, 113, 114, 122
- Україна 9, 12, 14, 16, 17, 19, 27, 28, 31, 36, 41, 42, 44, 47, 49, 51, 54, 60, 64, 67, 70, 75, 81, 88, 93, 103, 104, 106, 108, 110, 111–113, 115, 121, 122, 128, 130–134, 136, 137, 140, 142–145, 148–154, 156–158, 160, 161, 168, 170, 171, 174, 176, 180, 190–192, 195, 197–247, 249
- Українська держава (Україна) 11, 152, 170, див. також Україна
- Українська Народна Республіка (УНР) 31, 60, див. також УНР
- Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР, Українська РСР) 31, 37, див. також УРСР, Українська РСР
- Українська РСР 37, 40, 41, 42, 78, див. Українська Радянська Соціалістична Республіка
- Українська Соціалістична Совіцька (Радянська) Республіка 31, 33, див. Українська Соціалістична Радянська Республіка
- Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР, УССР, Українська СРР, Українська Соціалістична Совіцька (Радянська) Республіка) 31, 33, 34, 36, див. також УСРР, УССР, Українська СРР, Українська Соціалістична Совіцька (Радянська) Республіка
- Українська СРР 34, 38, 147, див. Українська Соціалістична Радянська Республіка
- Українське Правобережжя 160, див. Україна
- УНР 31, 37, 56, 128, 160, див. Українська Народна Республіка
- Урал 120
- УРСР (У.Р.С.Р.) 33, 34, 36, 37, 38, 40–42, 112, 136, 148, 151, 152, 170, 176, 198–200, 202, 204–207, 209, 210, 212, див. Українська Радянська Соціалістична Республіка
- УСРР (У.С.Р.Р.) 31, 33, 34, 36, 42, 198–200, 202, 204–207, 209, 210, 212, див. Українська Соціалістична Радянська Республіка
- УССР 31, 34, див. Українська Соціалістична Радянська Республіка
- Федеративна Народна Республіка Югославія (Соціалістична Федеративна Республіка Югославія) 199
- Фельдбах 181, 192
- Фідонісі, острів 151, див. Зміїний
- Фінляндія 130
- Франція 61, 103, 125, 126, 132, 136
- ФРН 116, 194, див. також Німеччина
- Харків 31, 82, 93, 96, 102
- “Харківська народна республіка” 96
- Харківська область 96, 99
- Херсон 96, 99, 102
- Херсонська губернія 38
- Херсонська область 96, 99, 102
- Холмська земля 188
- Хорватія 111, 116, 137
- Хотин 143
- Хотинський повіт 40
- Хустський район 122
- Царство Польське 126, 160
- Царське Село 19
- Центральна Європа 27, див. Європа
- Центрально-південна Європа 129, див. Європа
- Центрально-східна Європа 144, 153, див. Європа
- Цислейтанія 143
- Червоне, село 181
- Чернівецька область 145
- Чернівці (Czernowitz, Cernăuți) 144
- Чернігівщина 20
- Чеська корона 133, 189
- Чехословацька держава 134, 136 див. Чехословацька Республіка
- Чехословацька Республіка (ЧСР, Чехословацька держава) 42, 114, див. також Чехословацька держава, ЧСР
- Чехословацька Соціалістична Республіка (ЧССР) 199, див. також ЧССР

Чехословаччина 27, 112, 127, 133, 134, 136, 137, 152

Чечено-Інгушська АРСР 41

ЧСР 114, див. Чехословацька республіка

ЧССР 108, див. Чехословацька Соціалістична Республіка

Швейцарія 144

Шотландія 128

Югославія 139

Японія 49, 130

Ясенів, село 181

Ясіня 122

Angola 171, див. Ангола

Cernăuți 144, див. Чернівці

Czernowitz 144, див. Чернівці

“d’lant van lanborch” 185, див. Львівська земля

Europe 14, 78, 138, 174, 190, див. Європа

Ibéria 166, див. Іберія

Ladimiria 181, див. “Лодомерія”

“lanborch” 185, див. Львів, місто

“lomborch” 185, див. Львів, місто

Magyarország 104, див. Угорщина

New York 138

R.A.S.S.M. 38, див. Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка

Romania (“Romania”) 108, 141, див. Румунія

Rus’ 157, див. Русь

Rusia 181, див. Русь

“Russia” 132, див. Росія

“Sarmatia” 132, див. Сарматія

Slovensko 110, див. Словаччина

Ukraina (“Ukrania”) 132, див. Україна

SUMMARY

Symbols of Anti-Ukrainian Attitude: Materials for a Directory / Authors: Kyrylo Halushko, Andrii Grechylo, Mykola Chmyr. Project Director Hennadii Boriak. Edited by Andrii Grechylo. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine, M. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; Ukrainian Heraldry Society; Civic Project “LIKBEZ. Historical Front.” Kyiv: LLC “Yurka Lyubchenka”, 2024. 264 pp.

The purpose of this publication is to compile materials for a directory of symbols of Anti-Ukrainian Attitude (*Ukrainophobia*). These primarily include emblems of aggressive and openly hostile forces towards our state, the usage and promotion of which are prohibited by current Ukrainian legislation. Additionally, this encompasses symbols of various separatist organizations and groups, as well as emblems of foreign political parties and structures that express anti-Ukrainian statements, make territorial claims, and challenge the sovereignty and integrity of Ukraine.

The publication also examines specific Ukrainian symbols that have unjustly become targets of speculation and attacks by various *Ukrainophobes*, aiming to identify the nature of attempts to actively slander and discredit them.

Ukrainophobia is not a new phenomenon. It has its roots in ethnic stereotypes dating back to the medieval and early modern periods and gained significant traction during the formation of modern nations. The rise of the Ukrainian national movement and the desire for statehood clashed with the ideologies and political plans of other nations and states that sought control over Ukrainian territories, leading to fear and hatred toward Ukrainians. This phenomenon became particularly pronounced after 2014, during Russia's invasion of Ukraine and the onset of full-scale war. Consequently, studying this topic, previously overlooked, has become increasingly important.

Since May 2012, Lviv has hosted scholarly-practical seminars under the theme “*Ukrainophobia as a Phenomenon and Political Technology*”. Between 2012 and 2023, 11 seminars have been held in various formats, with the materials from the first five seminars published in a separate collection.

Among the numerous issues addressed during these seminars, special attention was given to the term itself. In 2013, during the third seminar, Oleksandr Muzychko presented a paper on this topic. Later, in the *Encyclopedia of History of Ukraine* (2019), he defined *Ukrainophobia* as follows:

«*Ukrainophobia is a type of ethno-political chauvinism, a system of discriminatory and aggressive views and actions that deny the agency of the Ukrainian state, people, and*

nation; negate the inherent ethnocultural characteristics of Ukrainians and their state-building potential; impose foreign ethnocultural traits on Ukrainians; and disregard the Ukrainian language, culture, and national symbols».

As of 2023, Ukrainian legislation also provides a definition:

«Ukrainophobia entails discriminatory actions and public expressions, including in media, literature, and art, that deny the agency of the Ukrainian state and nation, the struggle against subjugation, exploitation, and assimilation of the Ukrainian people, as well as the legitimacy of protecting their political, economic, and cultural rights, developing Ukrainian statehood, science, and culture. It also disrespects inherent ethnocultural characteristics of Ukrainians and ignores their language and culture».

A critical issue within *Ukrainophobia* is the treatment of symbols. Efforts to demean and discredit Ukrainian national and state symbols through psychological operations and political technologies have been evident. For instance, narratives were propagated for years that the Ukrainian coat of arms should be redesigned, the flag “flipped,” or the anthem rewritten, implying their alleged inadequacy and the «illegitimacy» of Ukrainian statehood. Simultaneously, symbols of the Ukrainian national liberation movement were actively denigrated, while imperial and ideological attributes were promoted alongside the invention of separatist symbols. The Ukrainian government eventually addressed this problem. Among four “decommunization” laws adopted in 2015, one specifically prohibited the use of symbols associated with not only the communist but also the Nazi totalitarian regimes. The Ukrainian Institute of National Memory (UINP) published a collection of materials, guidelines, and documents for enforcing this law, including descriptions and illustrations of banned symbols, such as the emblems, flags, and anthems of the USSR and its republics, communist states, and Nazi Germany.

On May 22, 2022, Ukraine’s Parliament passed the *Law on Prohibiting Propaganda of the Russian Nazi Totalitarian Regime, Armed Aggression of the Russian Federation as a Terrorist State, and Symbols of the Russian Nazi Totalitarian Regime’s Military Invasion of Ukraine*. This law defined the Russian regime as a «Nazi totalitarian» system due to its scale, approaches, and ideological alignment with the principles of militaristic regimes led by Hitler, Mussolini, and others, characterized by mass killings and urban destruction. It highlighted Russia’s state terrorism and neo-Nazi nature, evident to the global community. Symbols of aggression against Ukraine, such as the letters «Z» and «V»? initially used as tactical military markings, were repurposed to signify support for the war against Ukraine and violence against civilians.

On March 21, 2023, Ukraine enacted the *Law on Condemning and Prohibiting Propaganda of Russian Imperial Policy in Ukraine and the Decolonization of Toponymy*, which incorporated the aforementioned definition of *Ukrainophobia*. This law bans the use and promotion of symbols associated with Russian imperial policies, including symbols from various Russian state formations, monuments, memorials, and inscriptions linked to imperial ideologies.

Наукове видання

Символи українофобії: матеріали до довідника

Керівник проекту
Геннадій БОРЯК

Науковий редактор
Андрій ГРЕЧИЛО

Автори статей:
Кирило ГАЛУШКО, Андрій ГРЕЧИЛО, Микола ЧМИР

Художнє оформлення та оригінал-макет
Світлана БЛАЩУК

*В оформленні видання використано роботи таких авторів:
на 1-й стор. обкладинки – Володимир Казаневський,
на титульній сторінці – Олександр Хоц,
на 4-й стор. обкладинки – Андрій Гречило*

Підписано до друку 18.12.2024 р. Формат 70х100/16.
Умовн.-друк. арк. 16,75. Обл.-вид. арк. 16,33.
Наклад 100 примірників.

Видано ТОВ «Юрка Любченка»
e-mail: u19-07@ukr.net, тел. 098-444-06-68.
м. Київ, просп. Берестейський, 50
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №4685 від 06.03.2014

Символи українофобії: матеріали до довідника / Авт. статей: К. Галушко, СЗ7 А. Гречило, М. Чмир. Наук. ред. А. Гречило. Керівн. проєкту Г. Боряк. Національна академія наук України, Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Українське геральдичне товариство; Громадський проєкт “ЛІКБЕЗ. Історичний фронт”. Київ: ТОВ “Юрка Любченка”, 2025. 264 с.; іл.

ISBN 978-617-8295-69-1

Метою цього видання є опрацювання матеріалів для довідника символів українофобії. До таких передусім належать знаки агресивних і відверто ворожих до нашої державності сил, вживання та популяризація яких заборонені чинним українським законодавством. Крім того, до них слід віднести й символи різних сепаратистських організацій та угруповань, а також знаки зарубіжних політичних партій і структур, які висловлюють антиукраїнські заяви, висувають територіальні претензії та зазіхають на державний суверенітет і цілісність України. Розглядаються й окремі українські символи, які безпідставно стали об'єктами спекуляцій і нападок з боку різноманітних українофобів; роз'яснюється, в чому саме полягають спроби їхнього активного шельмування та дискредитації.

УДК 327.88:[92:164.223.4.02](477)(091)

